

Dag Mam, ik ga

Geschreven in 1993
Door Paula Boon-Thieleman

Inleiding

Van achter het raam in mijn werkkamer, kijk ik de tuin in. Dolf gaat met zijn fiets weg, ik zwaai hem uit. Sinds een jaar is hij met de Vut, hij geniet van zijn vrijheid.

Het is een mooie voorjaarsdag, ik zou wel met hem mee willen fietsen maar er ligt nog zoveel naaiwerk. Ik zet de radio aan en ik neem plaats achter de naaimachine. In de loop van jaren heb ik een klantenkring waarvoor ik kleding naai. Dagelijks moest ik aanpoten. De huishouding, opvoeding van drie kinderen en daarbij waren er de onregelmatige diensten van Dolf. Daardoor was Dolf nog al eens neerslachtig. Veel tijd voor mijzelf nam ik niet. Het geld wat ik met het naaiwerk verdiende ging op aan de kinderen.

Zal ook ik, mij vrij maken van al dat naaiwerk? Hoe zal ik dan mijn dag indelen? Mee fietsen met Dolf, of mijn jeugd herinneringen op schrijven, waar ik tijdens het naaiwerk heel vaak aan terug denk? Lach niet, ik durf niet eens een ansicht te versturen. De schaamte voor al de taalfouten. Het programma op de radio gaat over volwassen educatie. Ik zet de naaimachine even stil. Men houdt het niet voor mogelijk hoeveel analfabeten Nederland telt. Zo erg is het nu ook niet met mij gesteld. Men hoeft zich niet te schamen, wordt er gezegd. Niet iedereen krijgt de kans goed onderwijs te volgen. Telefoonnummers worden bekend gemaakt. Ik schrijf ze op. Zou een cursus Nederlands iets voor mij zijn? Zal ik het mij zelf permitteren, de Nederlandse taal op te vijzelen? Dagen loop ik er over te denken. Op een morgen, als ik alleen thuis ben, neem ik het besluit. In de eerste les ben ik emotioneel. Ik schaam mij. Naar mate er meer lessen volgen, krijg ik zelf vertrouwen. Zelfs zoveel: Dit zijn mijn jeugdherinneringen.

Om aan de man of de vrouw te komen is het de gewoonte dat jongens en meisjes in steden en dorpen de Hoofdstraat op en neer lopen. Zo ook gaat Gerrit de Hoofdstraat eens op. Hij treft zijn vrienden, maakt een praatje, wat gekheid en groet ze weer. Uit verveling blijft hij voor etalages kijken en slentert steeds wat verder. Dan ineens ziet hij in de spiegeling van een etalageraam een aardig meisje staan. Wanneer zij verder loopt volgt hij haar. Voor de bioscoop blijft zij staan en bekijkt daar de foto-filmbeelden. Hij gaat schuin achter haar staan en kijkt ook heel geïnteresseerd naar de foto's. Als zij aanstalten maakt om verder te lopen denkt Gerrit nu of nooit. Hij kijkt haar aan en zegt: "Mooie film die hier draait".

Ze glimlacht hem toe en knikt.

"Ja". Hij ziet in een paar mooie bruine ogen en weet op dat moment niet veel meer te zeggen. Zij loopt van hem weg, weer volgt hij haar en neemt haar goed op. Het donkere haar draagt zij losjes over haar oren, het wordt bijeengehouden door een prachtige zware vlecht, die halverwege haar rug hangt. Waar zou ze heen gaan? Hij versnelt zijn pas zodat hij naast haar komt te lopen. Schuins kijkt ze hem aan. Hij waagt het te vragen:

"Mag ik een stukje meelopen?".

Daar stemt zij in toe en samen lopen zij de Hoofdstraat nog een paar keer op en neer. In het begin was het even stommetje spelen maar Gerrit heeft zijn mond niet op de verkeerde plaats zitten en krijgt haar al gauw aan de praat. Hij vraagt haar naam.

"Anna".

"Een mooie naam en waar woon je?"

Anna vertelt hem dat zij een schippersdochter is. Haar ouders varen op de binnenvaart. Dit weekeinde zijn ze niet in Rotterdam en moet zij zich alleen vermaken. Zij werkt als dienstmeisje voor dag en nacht en heeft haar vrije zondagmiddag.

"Dan hebben wij de vrijheid, want ik ben ook alleen".

"Wie ben jij dan wel?" vraagt zij.

"Gerrit en mijn beroep is steenhouwer. Ik neem verschillende karweien aan in Rotterdam en omstreken maar ik heb een kosthuis hier in de stad. Mijn ouders leven niet meer". Al slenterend staan zij nu weer voor de bioscoop.

"Wat denk jij ervan Anna als wij samen eens naar de film gaan?"

Daar heeft zij niets op tegen. Na afloop van de film trakteert hij haar op een kogelflesje en hij neemt een biertje. Hij brengt haar weer naar haar dienstbetrekking en zij spreken af voor de eerst volgende vrije zondag. Een gezellige opvang hebben zij niet, ze zwerven op straat of vermaken zich in het Kralingse-bos.

Anna en Gerrit zijn smoorverliefd en proberen elkaar zoveel mogelijk te ontmoeten. Na een paar maanden moet zij hem vertellen:

"Ik ben in verwachting". Een drama gaat het worden. Twee geloven op één kussen, Anna is van het mormoonse geloof en Gerrit is katholiek.

Van haar ouders mag er niet getrouwd worden. Hij wil wel met haar trouwen maar niet haar geloof aannemen. Anna is wanhopig. Wanneer de tijd daar is krijgt zij haar baby in een tehuis voor ongehuwde moeders. Gerard wordt de naam van het kind. Samen hebben ze geen andere keus, Anna gaat na de bevalling weer terug naar haar dienstbetrekking. De kleine Gerard gaat aan boord bij Anna's ouders. Niet eerder nadat Anna de leeftijd van 25 jaar bereikt heeft kunnen zij zonder toestemming van haar ouders trouwen. Zij belooft hem het katholieke geloof aan te nemen. In alle stilte trouwen ze in Rotterdam in 1926:

Gerrit Thieleman en Anna Tellekamp

Na de huwelijksdag verhuizen zij naar Leeuwarden. In Leeuwarden worden vier dochters geboren. In 1935 verhuizen zij naar Arnhem. Hier worden nog twee dochters geboren.

Van de zeven kinderen die Gerrit en Anna krijgen ben ik de middelste. Paula is mijn naam. Ik kijk tegen mijn broer en zussen op en ik kijk ook op hun neer. Ik dwarrel er tussen door. Vanaf mijn derde jaar kan ik mij de gebeurtenissen herinneren. Ik zit op de tafel en wordt door mijn moeder aangekleed.

"Kom toch eens kijken hoe mooi Paula is in haar nieuwe truitje", roept zij.

Velen komen mij bewonderen. Daardoor buig ik mijn hoofdje en word verlegen.

"Nu gaan we allen uit" zegt ze.

Zij tilt mij van de tafel en ik klim in de kinder-wagen. Tegenover mij in de kinderwagen zit mijn zusje.

Wij gaan op pad, ik hoor muziek, mama loopt te zingen. Papa geeft de wagen steeds een harde duw, laat hem dan weer los zodat wij alleen verder rollen. Ik vind het leuk. Op straat zie ik veel mensen, er is kermis. Papa gooit met ballen naar een hoge toren van blikken. Alle blikken vallen om, daarvoor krijgen wij een ballon. Met de ballon in de handjes komen wij bij een grote molen met paarden, koetsen en auto's erop, het is een draaimolen zegt papa en vraagt mij:

"Wil je op het paard?"

De molen draait nog een beetje, papa tilt mij uit de wagen en loopt naar de draaimolen toe. Als de molen helemaal stil staat zet hij mij op het paard. Wat glad en hard is het paard. Ik hoor een bel en de molen gaat draaien.

"Hou je goed vast" roept mama mij toe.

Steeds zie ik hen even staan. De molen gaat harder, ik word bang, ik wil eraf. Papa springt op de molen en vangt mij nog net op tijd op wanneer ik haast van het paard afglijd.

In die tijd verhuizen wij ook al gauw van Leeuwarden naar Arnhem. Wij gaan allemaal in een grote zwarte auto en de reis duurt heel erg lang.

"Eindelijk, wij zijn er" zegt papa.

"Hier?" roept mama en kijkt papa heel boos aan, een bovenwoning? Ik klauter de hoge houten trap op. Op haar arm draagt mama mijn zusje, zij zucht als ze boven is en zegt:

"Hier aan de Schutterbergseweg wonen wij niet lang".

Wij verhuizen al gauw naar de Eekhoornstraat. Een woning met een tuin in de zelfde wijk, de Geitenkamp, aan de rand van de bossen.

Daar ga ik voor het eerst naar de kleuterschool. Naast ons woont Marietje. Met haar loop ik iedere dag naar school en speel na schooltijd onder de bomen van de Beukenlaan. De buurt bevalt mama niet. Wij woonden in Leeuwarden toch een stuk gezelliger, zegt ze vaak. Papa voelt zich wel thuis in de buurt. Hij stelt de burenen voor oudjaars avond met hen te vieren. Er worden oliebollen gebakken en de rozijnen op brandewijn staat al klaar. Boerenjongens worden die genoemd, ze zijn er voor als de klok twaalf uur slaat. Op tafel komt een mooi wit kleed te liggen. Ieder krijgt een brandend kaarsje voor zich. De chocolade- en suikerkransjes worden uit de kerstboom gehaald. Uit het buffet haalt mama de chocoladeletters nog van sinterklaas.

"Kom jongens, wij gaan het oudejaar opeten" en mama zet het mes er in. Een hele snoeperij, daarbij de oliebollen nog, het is te veel voor mij. Misselijk word ik naar bed gebracht waar ik even later alles onder spuug. Laat in de avond word ik wakker en hoor de feestvreugde in de kamer. Papa zingt met de buurman:

"Ja, jongens het oude jaar is zo voorbij, laten wij er nog een nemen".

Steeds luidruchtiger wordt het in de kamer. Dan hoor ik mama boven alles uit.

"Ach man een dansje maken daar steekt toch niets achter"

"Als je het maar uit je hoofd laat"

"Jij moet niet zoveel drinken, je hangt de grote jongen uit en denkt de baas over mij te spelen. Ik dans als ik dansen wil"

De muziek van de radio schelt hard door de kamer. Er wordt gedanst, het duurt maar even of ik hoor papa: "Is het godverdomme afgelopen?"

Harde bonken, ik lig te trillen. De muziek wordt uit-gezet, de burenen sussen papa.

De klok slaat twaalf. Ik roep om water, mama komt het mij brengen.

"Het is zo'n lawaai" klaag ik,

"Het wordt nu wel rustig" en zij stopt mij toe.
Met mijn oren gespist val ik in slaap.

Op een zondagmorgen moeten papa en mama mij iets vertellen. Gisteravond terwijl buurvrouw de teil met kokend water vulde waren haar kinderen om haar heen aan het stoeien. Zij wilde nog even wat koud water halen om bij het badwater te doen, toen Marietje plotseling uitgleed en in de teil met heet water terecht kwam.

"Deed dat pijn" vraag ik.

"Ja, heel erg pijn. Haar velletje is heel erg ver- brand en Marietje ligt nu in het ziekenhuis. Haar mama heeft heel de nacht al gehuild om haar".

"Wat erg voor Marietje".

"Ja heel erg, misschien wordt zij wel een engeltje".

Marietje is een engeltje geworden. Ze is op reis gegaan naar boven in de wolken, in de hemel. Zij speelt daar met andere engeltjes. Ik heb haar niet gedag gezegd toen zij op reis ging. Na schooltijd speel ik nu met mijn zusjes in de tuin. Wanneer de zon tegen de wolken schijnt, verschijnen er zilveren randjes aan de wolken. Mooi is dat. Daarachter speelt Marietje.

Mama mag een dagje alleen op stap. Papa zal mama spelen. Het gaat hem redelijk goed af, maar hij maakt ons vreselijk wild met allemaal leuke dingen die anders niet mogen. Hij bakt pannenkoeken. Bij het omdraaien van de pannenkoek gooit hij hem heel hoog in de lucht en vangt hem met de pan weer op. "Jullie zijn een stelletje druktemakers" zegt hij en brengt ons vroeg naar bed. Wij kunnen niet slapen en zo gauw wij mama thuis horen komen willen wij er weer uit en dat mag niet. Wij gaan aan het ravotten. Ons bed is nogal hoog en ik val eruit en kom op mijn arm terecht. Op de harde dreun komt papa af.

"Wat is me dat hier" Hij tilt mij van de vloer, draagt mij naar beneden en troost mij:

"Stil maar, stil maar". In de kamer zit mama nog bij te komen van de reis. Hij zet me bij haar op schoot.

"Jij bezorgt mij geen mooie thuiskomst", zegt zij. Toch streelt ze mij. Opeens gilt ze:

"haar arm is slap". De dokter moet er bij komen, Gerard moet de dokter halen. Vanaf dat moment herinner ik mij mijn broer Gerard. Hij gaat de dokter roepen. Mijn arm doet zo'n pijn, als de dokter er maar even aankomt. Breng haar maar naar het ziekenhuis, ik kan hier niets aan doen.

Gerard gaat een taxi bestellen. Mijn arm is gebroken, daarvoor moet ik een paar weken in het ziekenhuis blijven. Als ik de dokter en zuster aan zie komen voor de dagelijkse ronde langs de zieken, fleur ik helemaal op. De dokter maakt altijd gekheid met mij. Eerst moet ik een oefening maken met mijn arm, door aan mijn neus te trekken. Als dat lukt zegt hij:

"Zet nu eens je mooiste gezichtje".

Lachend staan zij om mij heen. Ik trek blijkbaar de gekste gezichten. Ze belonen mij er voor met een stuiver of een cent. Mijn arm geneest snel en ik mag de broeder helpen met de was rond te brengen. Op een wagentje rijdt hij met mij over de lange gangen. Ik ben niet blij als mama mij op een dag weer mee naar huis mag nemen. Thuis wacht haar weer veel werk. Ik moet me zelf vermaken en mag nog niet naar school. Heimwee heb ik naar het ziekenhuis. Gerard komt de tuin inrijden. Op zijn fiets heeft hij een grote mand. Hij is bakkersleerling. Ik hol op hem af.

"Zo, ben jij er weer wildebras?"

Ik laat hem, mijn nog blauwe arm zien. Hij zegt:

"Dat komt van het gipsverband, het gaat wel over". "Paula wil jij eens even in de grote mand?"

Hij tilt mij op en voor ik het weet zit ik hoog op de fiets in de diepe mand. Mijn hoofd steekt net boven de rand uit en daar gaan wij. Gerard fietst heel hard de Jagersweg af. Hij kijkt in de mand en zegt blij:

"Fijn dat je er weer bent dikkop".

Het huis waarin wij wonen is te klein voor ons gezin. Weer gaan wij verhuizen, nu naar de Jozefstraat, niet zo dicht meer bij het bos maar wel bij de volkstuinten en weilanden.

Wij zijn naast een gezin komen wonen waar ze zeven dochters hebben.

Gerard noemt ze de moeder met de zeven geitjes. Eén van die geitjes heet Sien.

Zij komt mama vaak helpen met het huishoudelijk werk.

Gerard wil niet meer bij de bakker werken.

"Wat moeten wij met dat jong? zijn ULO heeft hij niet afgemaakt".

Er is veel gekibbel om hem. Papa besluit voor hem te kiezen en neemt hem mee naar de betonfabriek waar hij werkt. Gerard is dan weer een tijdje uit mijn geheugen. Hij komt weer terug wanneer hij met Greetje thuiskomt. Samen gaan zij naar de dansschool. Na afloop oefenen zij samen de passen bij ons in de kamer, quick, quick, quick, quick slow. Hij leidt haar door de kamer. Mama wil ook nog wel eens dansen en sleept papa er bij.

"Daar komt niets goeds van" zegt hij.

Hij doet er niet aan mee. Gerard gaat ook naar Greetjes huis. Als hij daar weg komt heeft hij vaak een grote mond:

"Een herrie is het hier. Bij Greetje gaat het heel anders, het is er rustig in huis en ze lezen er boeken. Hier zijn altijd schreeuwende kinderen en stinkende luiers".

Verplicht is het om een belastingplaatje op je fiets te hebben. Bij ons is er maar één in huis. Met gevolg dat papa als vader altijd het plaatje heeft. Gerard vertikt het om te lopen en rijdt zonder plaatje. Ook daar is steeds ruzie om. Dan beslist papa om in Rheden te gaan wonen, dicht bij de betonfabriek. Voor mij is het daar, een lustoord. Een groot ruim huis en op alle slaapkamers vaste wastafels. Achter het huis is een diepe tuin die grenst aan de tuin van de bakker. Daar staan pere- en appelbomen. Bij de bakker speel ik vaak! Er is daar een stal met paarden.

's Morgens spant de bakker één paard voor de wagen. Ik mag dan boven op de bok zitten en met hem door het dorp rijden. Hij heeft ook een varken in een hok en overall lopen kippen. Al vroeg word ik gewekt door het kraaien van de haan.

De kleuterschool in het dorp is zo heel anders als in de stad. Haast alle kinderen lopen op klompen. Bij het binnengaan van de school is er eerst het klompenhok, de kinderen plaatsen de klompen in rekken. Vanuit het klompenhok kom je in een zaal waar in het midden een grote zwarte kachel staat. Hoge ramen aan weerskanten van de zaal. De jufvrouw heet Berendje.

Als ik van school thuis kom vraagt Gerard mij:

"Vind jij Berendje lief?"

"Ja" dat vind ik.

"Ik ook" zegt hij.

Greetje is hij al lang vergeten. Berendje komt nu bij ons thuis. Ik vind de school in het dorp heel fijn. Ik hoef er niet eerst mijn ogen te sluiten en mijn handen te vouwen. Mijn zusjes Rika en Annie moeten van papa naar de katholieke school. Wel een dik uur lopen. Rika huilt hierom. Vanaf deze tijd is Rika er voor mij. Papa blijft erbij, ze mogen niet naar de openbare school in ons dorp.

"Is de pastoor weer op bezoek geweest, heb je je laten bepraten? Nu zijn wij de pineut".

Rika is zó kwaad op papa en mama kan er niets tegen doen. Hij is de baas in huis. Om haar te troosten zegt hij:

"Op weg naar school komen jullie voorbij de betonfabriek, als het erg koud is of het regent dan wippen jullie bij mij binnen om je te verwarmen".

Drijfnat en blauw van de kou komen Rika en Annie vaak van school thuis. Na een jaartje bevalt het dorpsleven papa niet meer. Hij kan er niet zo goed op stap gaan en de bevolking let op elkaars doen en laten. Ruim anderhalf jaar hebben wij in Rheden gewoond. Wij keren in januari 1939 terug naar Arnhem, in dezelfde wijk van voorheen, naar de Wagenaarstraat. In het donker komen wij er aan. Het licht is nog niet aangesloten. Papa gaat met een looplamp door het huis en maakt voor ons kermisbedden klaar. Het is vreselijk koud!

's Morgens ziet mama pas goed hoe vuil het huis is, vóór ons woonde er een gezin met tien kinderen. Zij huilt, wij gaan direkt naar school. Midden in het schooljaar mag ik naar de eerste klas. Papa en Gerard fietsen als van ouds met veel geruzie naar de

betonfabriek in Rheden.

Gerard krijgt het kleine slaapkamertje die afgesloten wordt met een schuifdeur, de vijf meisjes moeten op één kamer slapen en er is nog een kamer voor papa en mama. In het hele huis is maar één kraan. De elektrische buizen die door het huis lopen maken altijd een suizend geluid, hierdoor kan ik 's avonds niet in slaap komen, heel angstig word ik ervan. In alle hoeken van de slaapkamer verschijnen de vreselijkste gezichten die steeds dichterbij mij komen. Zij laten hun lange tanden zien en kijken mij strak aan. Diep kruip ik onder de dekens en ga hard gillen. Hierdoor maak ik allen wakker. Mama komt op mijn gegil af, zij schudt mij door elkaar.

"Het heeft niets te betekenen dat geruis, je moet er maar aan wennen"

Van die rare gezichten vertel ik haar niet, ze zal mij toch niet geloven.

"Stil zijn" en ze vertrekt weer naar haar bed.

Mijn zusjes slapen zoweer in. Ik ben weer alleen en hoor het gesuis. Uit angst durf ik niet te gaan plassen en doe het in bed. Het gevolg is dat wij 's morgens alle drie vochtig zijn. Toch kom ik over deze nare tijd heen. Ik ga graag naar school ondanks het feit dat ik door de verhuizing achter ben.

De juffrouw geeft mij bijles. Rika en Annie hoeven gelukkig niet zover meer te lopen.

Berendje komt ons in Arnhem bezoeken. In de vakantietijd mag ik met haar mee op de fiets naar Rheden. Daar logeer ik bij mijn oude buurjongetje. Zijn vader heeft een kar

achter de fiets en wij mogen er in en met veel plezier gaan wij naar de volkstuin. 's Avonds voor het slapen gaan speelt buurman voor paard, om beurten mogen wij hem berijden. Papa doet dat niet, bij hem mag ik ook nooit op schoot. Zo af en toe neemt hij mij op zondagmorgen mee voorop de fiets.

Dan wordt mama ziek. Haar buik doet vreselijk pijn. Zij moet naar het ziekenhuis, het St. Elisabeths Gasthuis. Sien van de zeven geitjes komt ons helpen. Zij kan zingen en lachen, die Sien. Ik houd heel veel van haar. Gerard stoeit met Sien, zij hollen samen rond de tafel. Sien vindt Gerard heel lief, zij kussen elkaar.

Het is zondagmorgen, Gerard zet mij voor op zijn fiets. Op weg naar het ziekenhuis fietst hij eerst nog een heel eind om. Oh, wat doet die stang zeer aan mijn billen. Heel blij ben ik als hij me van de fiets aftilt. Wij gaan bij mama op bezoek.

Wat een groot ziekenhuis! Een hoge en brede trap lopen wij op. Aan de zijkanten van de trap zit een hele mooie koperen leuning. Een groot kruis hangt boven aan de trapmuur. De trap op, de gang door, zo komen wij bij de kamer waar mama op bed ligt. Zij is blij ons te zien. Haar bed staat voor het raam. Vanuit het raam kan zij over de rivier, de Rijn, kijken. Beneden op de straat zie ik de tram rijden. Mama ligt daar mooi zo voor het raam. Even mogen wij bij haar zijn. Dan neemt Gerard mij weer mee. Op straat kijken wij nog even naar het raam waar mama achter ligt. Zij zwaait en wij zwaaien terug.

"Zij komt gauw weer thuis", zegt Gerard.

Hij zet mij weer op de stang voor op zijn fiets. En daar gaan wij weer. Wat trapt hij hard. Heel snel gaan wij de heuvel af.

"Pas op, pas op" roep ik.

Maar Gerard is heel wild en plaagt mij. De heuvel is hoog en beneden stroomt de Rijn.

"Gerard" gil ik.

Hij luistert niet naar mij. Beneden aan de heuvel gekomen, gaat hij plotseling op zijn remmen staan, het voorwiel van de fiets houdt hij al in het Rijnwater. "Wees maar niet bang". Ik denk:

"Wij rijden het water in."

Rika blijft nu thuis en met wat hulp van Sien krijgt zij alles wel klaar in huis. Rika heeft ons allemaal goed onder haar duim. Werken dat Rika kan!

Sien naait voor ons allen een nieuw jurkje. Op de dag dat mama thuis komt uit het ziekenhuis krijgen wij onze nieuwe jurk aan. Sien zet ons krulletjes in onze haren. Papa bestelt een taxi, zo gaan wij mama ophalen. Rika blijft thuis, zij gaat de kamer mooi maken. Mama staat al voor het raam van het ziekenhuis te kijken of wij er aankomen.

Wat is zij verrast wanneer zij ons ziet in de mooie jurkjes. De krulletjes vindt zij niet zo mooi. Mama groet de zusters en dan nemen wij haar weer mee naar huis. Thuis heeft Rika de kamer zó mooi gemaakt! Ze heeft bloemen uit de tuin geplukt en op tafel gezet. Koffiekopjes staan al klaar. Aan mama's kopje heeft zij een bloempje gemaakt en op de spiegel boven de schoorsteenmantel heeft zij met hele sierlijke letters geschreven:

Welkom thuis

Ik vind het zo mooi staan op de oude spiegel en zo lief van Rika.

Het is nu februari 1940. Papa en mama luisteren veel naar de radio. Ik vang wel wat op over de oorlog maar snap niet wat het eigenlijk is. Op straat staan mensen met elkaar in groepjes te praten. Mama is steeds weer een beetje ziek. Haar buik is ook zo dik. Wat loopt zij raar. Er is iets met haar aan de hand, ik weet niet wat. Vanaf de divan waarop ik zit bekijk ik haar. Ze heeft het moeilijk en kan haast niet meer bukken. Dan denk ik; zij is zeker nog niet helemaal beter van de operatie. Maar toch ik twijfel; nee, dat is het niet, het is wat anders. Ze vertelt op een zondag-morgen dat wij weer een zusje of broertje krijgen.

"Het duurt nog een paar maandjes" zegt zij, "als het meimaand wordt komt de ooievaar het ons brengen". Eerst word ik nog acht jaar in april. Pas dan mag ik ook mijn eerste Heilige Communie gaan doen. Iedere dag krijgt de hele klas catechismusles en leren we de tien geboden en kerkliederen. Voor het eerst gaan wij biechten. Het maakt een grote indruk op mij. Mama naait voor mij een mooi wit zijden jurkje. Witte kousen en schoentjes krijg ik aan en op mijn hoofd een bloemenkroontje. De dag van mijn Eerste Heilige Communie is de kerk heel mooi versierd met witte bloemen. Er zijn heel veel mensen in de kerk. De pastoor komt met twee kapelaans het priesterkoor op. Zij besproeien ons met wierook. Wat ruikt de wierook lekker. Wat hebben de pastoor en de kapelaans mooie kazuifels aan en wat is de kerk prachtig verlicht. Alle kinderen zingen voordat zij ter communie gaan. Voor het eerst mogen wij Jezus in onze hartjes ontvangen. Zo wordt het ons geleerd. Ik bid voor papa, mama, zusjes en broer. Het feest is weer heel gauw voorbij.

Twee dagen later, 4 mei 1940 wordt het nieuwe zusje geboren. Gerard wil het kind niet eens bekijken,

"Weer een meid" zegt hij.

Ik vind haar prachtig. Gerard heeft nu al zes zusjes. Voor hem is het ook niet zo leuk. De baker komt mama en de baby iedere dag wassen. Sien komt weer helpen en zij mag de baby ten doop houden. Ria wordt haar naam. Vanaf nu is Sien een beetje een tante voor ons. Van de ooievaar heb ik geen spoor ontdekt. Toch blijft het een gissing voor mij.

Papa gaat na de geboorte van de baby alweer gauw voor zijn werk op reis naar Rotterdam.

En dan, 's morgens 10 mei 1940 worden wij wakker van een enorme harde klap. Alles trilt in huis. Ik hoor mama gillen en wij komen allemaal verschrikt ons bed uit en rennen naar haar toe.

"Het is oorlog" schreeuwt zij.

Kleine Martha is helemaal overstuur en blijft maar huilen en roepen:

"Het is oorlog, het is oorlog".

Zij is niet te troosten door mama of Rika. Vanaf die tijd herinner ik mij Martha. Wat is zij verdrietig. Rika kleedt de kleintjes aan en Gerard gaat maar met ons een eindje lopen.

Overall staan mensen op straat te praten. Iedereen is heel erg bang. Al gauw horen wij dat de Rijnbrug opgeblazen is. Verder horen wij niets meer. Het is prachtig zonnig weer. Mama is helemaal van streek en ze heeft haast geen borstvoeding meer voor de baby.

Sien komt de ramen beplakken met bruin plakband. Zij zegt:

"Als er weer zo'n klap komt kunnen de ramen wel springen, maar het glas blijft aan het plakband hangen". Zou het waar zijn?

De baker zien wij niet meer terug. Haar zoon vecht als soldaat tegen de Duitsers op de Grebbeberg. Na een paar dagen oorlog komen de eerste Nederlandse krijgsgevangenen. Wij zien ze met de Duitse soldaten aankomen. Zij worden allemaal naar de Sachsen-Weimarkazerne gebracht. Een ieder die een zoon, verloofde of man in het leger heeft, gaat naar de kazerne om te kijken of hij er bij is. Van papa horen of zien wij niets. Rotterdam is zwaar gebombardeerd en wij zijn heel erg ongerust over hem. Duitse soldaten verzamelen zich met hun voertuigen onder de bomen van de Schaapmanlaan. In die dagen krijgt ons buurmeisje Nel het droevig bericht dat haar man gesneuveld is op de Grebbeberg. Nel gaat weer bij haar ouders wonen en Gerard hoort haar iedere avond vanaf zijn kamer huilen. Zij wordt ziek van heimwee naar haar man. Zij waren nog maar net getrouwd.

Veertien dagen na het uitbreken van de oorlog komt papa weer thuis. Hij is vermoeid en vies en heeft een dikke stoppelbaard. Lopend en liftend is hij naar huis gekomen. Overal op weg naar huis is hij tegengehouden. "Het is vreselijk" vertelt hij "heel Rotterdam staat in brand".

Vele gewonden en doden heeft hij gezien.

In de eerste oorlogsweken staat alles op z'n kop. Wij gaan ook niet naar school. Maar langzamerhand moet iedereen van de Duitsers weer aan de slag. Zij hebben het nu voor zeggen. Ook papa en Gerard gaan weer naar de fabriek. En in de avonduren gaat Gerard bij papa in de leer. Het steenhoudersvak moet hij leren. Er moet een hardstenen plaat doormidden. Papa maakt eerst een rechte groef met de beitel over de plaat heen. Ik kijk ook toe hoe hij dat doet. Gerard staat naast papa. Nu, zegt papa is het de kunst om met één harde slag de plaat in één keer in twee delen te slaan. Papa geeft Gerard de beitel en de houten hamer in handen en hij moet slaan. Gerard twijfelt, maar slaat dan toe. Maar, oh God, de hele plaat valt in stukken neer. Gerard weet niet hoe gauw hij weg moet komen. Papa pakt de moker en gaat hem achterna. Lopen, lopen denk ik. Nog net op tijd vliegt Gerard de w.c. in en trekt de deur vlug dicht. De moker komt met een harde slag op de w.c.deur terecht. Ik hoor Gerard nog zeggen:

"Lekker mis".

Voor steenhouwer is hij niet geschikt. Hij pakt zijn spullen bij elkaar en smeert 'm, het huis uit. Hij gaat terug naar Rheden. Jarenlang siert het vierkante afdrukje van de moker de w.c.deur. Ik mis hem wanneer hij 's avonds niet meer met papa van de fabriek naar huis komt.

Rika slaapt nu op Gerard zijn kamertje. De zomer gaat voorbij en hij komt niet meer terug naar huis.

En dan herinner ik mij voor het eerst goed mijn zusje Annie. Annie is jarig. Het is de gewoonte bij ons thuis dat je de ochtend van je verjaardag boven blijft totdat je geroepen wordt. Je moet dan je zondagse jurk aandoen en je haar netjes kammen. Want het is feest voor jou! Zo, in vol ornaat mag je de trap afkomen, onder luid gezang van de hele familie.

Om beurten wordt de jarige gefeliciteerd en geven wij haar of hem een kleinigheid van ons zelf gespaarde geld. Deze keer krijgt Annie het stripboek van Gijsje Gochums guitenstreken. Zij leest ons er 's avonds in bed uit voor. En dat kan zij zo goed! Ik ben dan slap van het lachen, zij kan zo goed voordragen. Annie en ik slapen nu samen in het grote houten ledikant nu

Rika naar Gerards kamer is verhuisd. En wij bepraten alles in bed. Heel boos is Annie altijd wanneer ze gelijk met de kleintjes naar bed gestuurd wordt.

Maar eenmaal boven houdt zij ons bezig met allerlei spelletjes.

De oorlog gaat door, ook al merken wij als kinderen er niet zo heel veel van. Maar de mensen hebben nu alle-maal bericht gekregen dat de ramen bij avond ver-duisterd moeten worden. Daar hebben wij geen geld voor. En veel te bang dat toch een van de

familie het licht boven aan zal doen, wordt de bovenverdieping afgesloten van licht. Bij volle maan hebben wij daar licht van.

Er is niet veel te beleven. Daarom gaan papa en mama op zondagmiddag vaak een slaapje doen. Rika moet dan altijd met ons gaan wandelen. Ook geeft papa ons weleens wat geld. Hij zegt dan tegen Rika:

"Je stapt onderaan de straat in de tram, rij maar mee tot de eindhalte. Je blijft zitten en dan kom je vanzelf weerom".

Zo zijn papa en mama ons een paar uur kwijt en kunnen zij rustig slapen. Als we terugkomen, komt er een krant op tafel te liggen en ieder krijgt daarop wat pinda's. (In de eerste oorlogsjaren waren er nog pinda's.) Heel gezellig is het dan in de kamer. Mama zet thee en wij spelen samen "mens, erger je niet". Papa kan ook heel mooi zingen. Hij zingt vaak het lied:

"Ik loop als een schooier door weer en wind" en mama zingt dan de tweede stem. Wij vallen dan allemaal in. Prachtig vind ik dat klinken. Ik zing graag.

Maar ze kunnen ook zo kibbelen, die twee.

"Is het weer zo ver" zegt mama,

"Komen de blaadjes weer aan de bomen, Je bent altijd te laat voor het warme eten, ik weet ook niet hoe ik het zo lang warm moet houden. Je stinkt naar bier, wij kunnen het geld wel beter gebruiken. Ik sta over- al alleen voor".

En zo ratelt zij maar door. Papa wordt kwaad, slokt zijn eten naar binnen en scheldt nog wat terug Hij gaat dan vaak de hele zaterdagmiddag in zijn bed liggen. Tegen de avond smeert hij hem vaak.

"Rika" zegt mama

"Haal jij papa even op, hij is naar het café en al ons geld gaat daar op".

Meestal durven wij hem niet op te halen want dan wordt hij zo kwaad, wij wachten maar af. Ik kan niet slapen en wacht totdat ik hem hoor, zodra hij binnen komt begint het geruzie weer. Mama kan nooit haar mond houden wanneer hij binnen komt. Het is een lawaai, ze gooien met de spullen. De anderen worden er ook wakker van. Wij zijn zo bang en durven er niet heen te gaan. Als het te erg wordt, gaan wij ons bed uit, lopen de trap af en vluchten de voordeur uit de straat op. Wij zoeken onze toevlucht bij de burens. Ik bibber en tril helemaal. Buurman en buurvrouw stellen ons gerust. Buurman gaat er heen om met papa en mama te praten. Na een tijdje is buurman er weer.

"Ga maar gauw naar jullie bedden terug".

Het is weer rustig. Heel zachtjes gaan wij naar boven. In de kamer hoor ik ze nog stommelen en hard praten. Wij gaan ons bed weer in en kruipen dicht tegen elkaar aan. Liggen nog lang na te beven en praten zachtjes samen, totdat Annie zegt:

"Het is weer stil, ga nu maar slapen".

Spoedig slapen wij dan in. 's Morgens staat papa voor ons bed.

"Wie komt mij helpen?" vraagt hij ons.

"Wie mij helpt kan daarmee een extra beschuit verdienen".

Daarvoor willen wij allen wel. Maar deze keer ben ik de uitverkorene. Papa loopt in zijn jaeger ondergoed door de kamer. Zijn onderbroek hangt laag in zijn kruis. Dat vind ik raar staan en denk; trek die broek toch op. Hij gaat theewater opzetten en ik moet acht beschuiten smeren. Op ieder beschuit komt een beetje suiker. Dan breng ik de beschuiten naar mijn zussen, ze mogen hem in bed opeten. Mama krijgt thee en beschuit. Als ik op haar kamer kom, begint ze alweer te mopperen:

"Hij heeft vast wat goed te maken, laat je maar niet door hem omkopen".

Ik zet de thee en beschuit bij haar neer en weet niet wat ik zeggen moet. Ik hou van mama maar ook van papa.

Beneden gekomen krijg ik mijn extra beschuit. Papa heeft er al één op, de suiker zit nog om zijn mond. Nu neemt hij er weer één en sopt hem in de thee. Papa neemt vaak één meer dan de anderen. Daarvoor is hij vader zegt hij, maar ik vind het niet eerlijk van hem. Ik moet nu de tafel gaan dekken en hij kookt voor allemaal een ei. Ieder heeft een eigen eierdopje, soms een hele mooie met een afbeelding erop.

De kinderen komen allemaal aan tafel en als laatste komt mama. Er wordt niet gesproken, er hangt een nare stemming. Papa slooft zich uit en probeert alles om het

weer goed te maken. Maar er zijn gisteravond verschillende spullen stuk gegooid en daar kopt mama om. Zij houdt het koppen niet lang vol. Als het papa is gelukt om het weer goed te maken, gaat het soms een hele tijd fijn tussen hen beiden. Dan gaan wij samen naar de kerk en papa probeert om niet zo vaak naar het café te gaan. Ook heel vaak loopt papa de kerk voorbij op zondag. Mama is dan ook weer kwaad.

"Voor hem ben ik katholiek geworden en hij gooit er met de pet naar. Ik voel mij niet thuis in die kerk, maar ik moet jullie er wel alleen in opvoeden".

Zij is heel erg verdrietig.

Papa verdient altijd een vast loon op de fabriek.

's Avonds beunhaast hij er nog bij met het maken van grafwerk, dus de armsten zijn wij niet. Maar als de tijd van sneeuw en ijs is aangekomen dan staan wij altijd aan de kant. Een slee of schaatsen hebben wij niet. Wij zeuren hem de kop gek om een slee. De wijk waarin wij wonen is heel geschikt om te sleeën, heel heuvelachtig. Vooral nu het oorlog is en er niet met zout gestrooid wordt, gaat het sleeën machtig mooi. Hele slierten sleeën, met daarop jong en oud, komen achter elkaar de heuvels afglijden. Zelfs Duitse soldaten doen soms met ons mee.

Wij hebben geen slee en proberen altijd om bij anderen op de slee te komen. Door de oorlog is er minder werk op de fabriek. Daardoor verdient papa minder. Rika verlaat de school en gaat werken als dienstmeisje. Nu kan zij haar eigen kleding verzorgen en de helft van haar verdiende geld aan mamma geven. Vaak komt papa dronken thuis. Op straat zie ik hem slingeren naast zijn fiets. Ik schaam mij voor hem en doe alsof ik hem niet zie.

Rika is spaarzaam met haar verdiende geld. Zij heeft een koperen spaarpot in het vensterbankje van de kamer staan. Iedere dag telt zij haar geld. Mama telt met haar mee. Zij spaart voor een nieuwe jurk.

"Nog even sparen en je bent er" zegt mamma tegen haar.

Rika haar gezicht verstrakt als zij weer wil gaan tellen.

"Mijn spaarpot is leeg, wie heeft mijn geld?"

Helemaal door het dolle is zij. De aap komt al gauw uit de mouw. Papa heeft het even geleend.

"Dat had je mij eerst wel kunnen vragen"

"Zo gauw ik een zerkje gemaakt heb krijg je het weer".

Rika kan wachten, zij krijgt haar geld niet. Er blijft steeds herrie om. Ze wil haar geld.

In al die heisa is daar ineens mijn zusje Stientje voor mij. Ze zuigt altijd op twee vingers. Ze is erg mager en heeft een scheel oogje. Daarvoor draagt zij een bruin rond brilletje. Zij wil een step voor haar verjaardag.

"Ook dat nog" zegt papa. Mama weer:

"Jij geeft het liever aan jenever uit. Je hebt veel te veel voor je zelf nodig. Als dat niet zo was, kon er best een step af voor het kind".

Wonder boven wonder, een paar dagen later komt papa met een tweedehands stepje thuis. Hij verstopt het voor Stientje in de kelder en verft het daar mooi rood. Papa is weer alles voor mama.

Wat is Stientje blij met haar nieuwe step. Heel duidelijk wordt haar gezegd:

"Je moet er je zusjes ook eens op laten".

Daar wordt weer hevig om gekibbeld. En Rika blijft om haar geld zeuren.

Op een avond komt papa niet van zijn werk thuis. Wij wachten en wachten totdat mama ons maar naar bed brengt. Ik kan niet in slaap komen. Laat hoor ik nog bellen. Mama laat iemand binnen. Ik hoor een mannen- stem in de voorkamer. Er wordt druk gepraat en ik hoor

mama en Rika huilen. Als de man weggaat, roepen wij:

"Wat is er mama?"

Zij vertelt ons allen dat papa niet thuiskomt. De volgende morgen wil Stientje gaan stappen, maar haar step is niet meer in de schuur.

"Je hebt hem daar gisteren zeker niet ingezet"

Stientje weet zeker van wel en blijft zoeken naar haar step. In werkelijkheid is het zo; Papa en Gerard zijn na het werk op de fabriek betrapt bij het stelen van fietsen. De politie heeft 's avonds ons hele huis doorzocht. Aan het stepje was papa niet eerlijk gekomen. Zij hebben het weer mee genomen. Mama moet het de oudste kinderen wel vertellen. Tegen Stientje zegt ze: "Een ander kind heeft vast je stepje". Stientje haar verdriet is groot.

Daar zitten we dan, mama met haar zes dochters, midden in de oorlogstijd. Geen geld, dus ook haast geen eten. De deurwaarder komt alles in ons huis opnemen. Hij kijkt naar het buffet, de lamp en de oude spiegel boven de schoorsteenmantel. Als hij de oude spiegel maar niet meeneemt. Mama huilt heel erg.

"U laat mijn spullen toch wel staan?", zegt ze door haar tranen heen. In de krant komt het ook te staan van papa en Gerard. De mensen kijken er ons op aan. Vooral de eerste tijd. Mijn gedachten zijn steeds bij papa en Gerard in de gevangenis. Op school ben ik afwezig.

"Wat is er toch Paula?" vraagt juffrouw mij en dan sta ik daar, midden voor de klas te snikken. Ik kan het niet meer inhouden. Ik schaam me zo het juf te vertellen. Maar toch, ik moet het kwijt en vertel haar alles. De nonnen en onderwijzeressen vangen ons goed op. Maar het leren wil niet meer. Na lang wachten krijgen wij een kleine uitkering. Door wat suikerbonnen te verkopen vult mama het geld aan. Wij zoeken beukenootjes en eikels en verkopen het aan de boeren. Die gebruiken het voor veevoer. Kachelhout schooieren wij bij de burens. Ik word er op uitgestuurd om hout in het bos te halen.

Papa en Gerard worden berecht. Papa zegt tijdens de rechtspraak dat mama niet met geld om kan gaan. Mama verwijt hem hetzelfde. Gerard moet voor een jaar naar de gevangenis in Haarlem en papa voor anderhalf jaar naar de Koepelgevangenis in Arnhem. Papa is extra zwaar gestraft omdat hij zijn zoon meegenomen heeft op dievepad. Heel vaak schrijf ik hem een briefje. Op de envelop mag ik niet "aan Thieleman" schrijven, maar "Aan nummer 1161".

Ik vergeet het nooit.

Rika en Annie raken hun vriendinnen kwijt. Ze mogen niet meer met ze om gaan. Er is veel verdriet bij ons in huis. Als de rechtszaak eenmaal achter de rug is vraagt mama ons, haar te helpen om de eindjes aan elkaar te knopen. Dan komen wij er wel door. Zij vertelt ons ook dat zij van plan is van papa te scheiden. Dit spreken wij haar tegen. Nog een grotere schande voor ons allen. En waar moet papa heen als hij weer vrij komt? Het houdt mij steeds weer bezig. In de kerk vraag ik iedere dag aan Jezus ons te helpen. Tot mama ons zegt, dat ze het om ons weer met papa zal proberen als hij weer thuiskomt.

Wij leven veel in de kleine keuken. Zolang het fornuis uit kan blijven verwarmen wij ons door een bloempot omgedraaid op een gaspits te plaatsen. Onder elkaar maken wij ook nog plezier. Annie kan leuk zingen en voordragen. Stuk voor stuk zijn wij hele vrolijke kinderen. Alleen Stientje kan bij tijden de boel bij elkaar huilen. De tijd komt dat papa naar ons gaat vragen. Er mogen twee kinderen meekomen. Rika wil niet. Annie en ik mogen mee naar de Koepelgevangenis.

In de hele grote gevangenisdeur zit een klein luikje. Daar doorheen spreekt een bewaker ons toe. Hij opent de deur en gaat ons voor naar een wachtkamer waar al meer mensen zitten. Uit de gesprekken neem ik op dat ook zij bij gevangenen op bezoek gaan. Ik schaam me dat deze mensen mij zien, stel dat ik ze op straat tegenkom! Om beurten worden ze gehaald door een bewaker. Dan is het onze beurt, een dikke sleutelbos draagt hij bij zich. Alles klinkt hol. Wij gaan door lange gangen. Vele deuren maakt hij open en direkt weer op slot. Hij laat ons in een grote kale kamer. In het midden staat een tafel,

daarachter zit papa. Een bewaker in de hoek van de kamer blijft toekijken. Ik denk: "Wat is hij mager, is dat papa?"

Wij moeten achter de tafel blijven. Mogen hem geen handje of kusje geven. Ik kijk naar hem maar weet niet wat ik moet zeggen. Zo gaat het ook met Annie. Zij weet het ook niet. Papa en mama praten samen. Als wij even bij hem zijn geweest mogen wij hem de appels geven van de boom uit onze tuin. De bezoektijd is voorbij. De bewaker neemt papa weer mee. Even kijkt hij nog om en steekt zijn hand naar ons op. Dan verdwijnt hij achter een ijzeren groene deur. Heel bedroefd komen wij thuis. Waarom moest hij ook stelen?

Ik weet nu de weg en ga alleen naar de Koepel, loop langs de hoge muur, wetend dat hij daar achter is.

Om beurten mogen wij bij mama in bed slapen. Al haar moeilijkheden bepraat ze met ons. Wij krijgen hierdoor een hechte band. Ruzie is er niet meer in huis. De Sinterklaastijd komt er aan. Ik ben negen jaar maar geloof er nog echt in. In bed zegt mama tegen mij:

"Er komen dit jaar geen cadeautjes Paula. Je wist het nog niet maar mama koopt de cadeautjes. Nu is er geen geld voor. Wij maken het wel gezellig".

Op Sinterklaasavond krijgen we een kopje chocolade- melk, dat is al een feest. En we zingen samen. Ineens wordt er hard gebonsd. Mama kijkt ongelovig, dat kan niet. Zij opent de deur en komt terug met een grote doos en de tranen rollen over haar wangen. "Ze zijn jullie niet vergeten".

Extra koud is de winter. De zorg voor ons allen is voor mama heel moeilijk. Wij helpen haar zoveel mogelijk. Mama verlangt om Gerard te gaan bezoeken. Hij laat weten daar geen bezoek te willen ontvangen. Ook al zou hij het willen, eigenlijk is er geen geld voor zo'n dure reis. Vaak gebeurt het als mama van boodschappen thuis komt dat ze heel verdrietig is. Mensen waarmee ze vroeger wel praatte, lopen haar nu voorbij, zelfs zonder te groeten.

"Ze zijn er nog niet, het kan hen ook gebeuren" zegt ze. Zij houdt haar hoofd hoog en ploetert voor ons verder. Wij groeien uit de kleren. Steeds wordt er geschoven van groot naar klein. Magere Stientje wapperen de kleren van dikke Martha om het lijfje. Sien brengt ons oude kleren. Maar allemaal van die rare modellen, die juist mij passen. Uren zit mama achter de naaimachine om alles te vermaken en te herstellen. Kousen worden eindeloos gestopt met alle kleuren die maar te koop zijn. Elastiek, garen, stopwol en andere zaken, er is haast niet aan te komen. Om beurten staan wij in de rij als er ergens iets te koop is. Mama komt ons aflossen, want aan kinderen wordt vaak nee verkocht. Kolen en hout, alles is op de bon. Het fornuis slepen wij van de kamer naar de keuken. Er wordt op gekookt en wij hebben er direkt warmte van, vindt mama. In de kamer wordt het nooit echt warm met het fornuis. Martha en ik krijgen erge wintervoeten. Wij krabben ze stuk totdat wij onze schoenen niet meer aan onze voeten kunnen velen en op sokken naar school gaan.

Zaterdagavonds krijgen we allen onze wekelijkse wasbeurt. De zinken teil wordt dicht bij het fornuis in de kamer geplaatst. Schone kleertjes liggen klaar. De groene zeep ligt dicht bij de hand. De kamer wordt warm en vochtig door het verwarmen van water op het fornuis. Bij voorbaat heeft mama al een rood hoofd. Ze wast van groot naar klein. De eerste drie geven nergens om en laten zich rustig wassen. Maar als de beurt aan Stientje komt begint het geschreeuw:

"Het water is vies, er zit een reep zand aan de teil, ik wil er niet in".

Zij houdt zich schrap. Mama pakt haar stevig beet en krijgt haar met veel moeite in de teil. Ze krijgt het uit. Daarbij is ze ook bang van water en voor het wassen van het haar. Het water spat uit de teil.

"Hou het washandje voor je ogen", schreeuwt mama over alles heen. Stientje is niet te bedaren. Ik word boos op mama, ze kan het best wat zachter doen. Mama wast ons allen

in hetzelfde sop maar spoelt ons na met schoon water. Al is Stientje uit het water ze blijft krijsen. Zonder pardon wordt ze op het bed gegooid door mama, "Jank daar maar uit" hoor ik haar zeggen. Medelijden heb ik met Stientje. Mama, mama roep ik verschrikt als ik Stientje haar hoofd 's morgens zie. Het is helemaal blauw. Mama schrikt er zelf ook van en gaat met haar naar de huisarts. Wat zal ze hem gezegd hebben?

Ik ben nu tien jaar en zit in de vierde klas bij Juffrouw Vrijhoef. In de tweede klas ben ik al een keer blijven zitten. De juffrouw vind ik aardig maar het hoofd van de school Zuster Vincentius is nog veel aardiger. Ik mag haar altijd helpen met het aanvegen van de speelplaats en de planten water geven. Openlijk roemt ze mij voor de hele klas dat ik zo netjes schrijf. Als er één jarige is en de zuster wordt getrakteerd dan weet ik, het snoepje bewaart ze voor mij. 's Morgens voor schooltijd gaan wij eerst naar de kerk. Je moet nuchter zijn anders mag je niet te communie. Zuster houdt in de kerkbank het plekje naast haar, voor mij vrij. Ik zit graag naast haar. Na afloop van de mis eten wij onze boterhammen op bij haar in de klas. Reuze gezellig is het er en lekker warm. Het licht brandt, de kinderen in de banken met de mee gebrachte boterhammen en de zuster die altijd lief is. Wij bekijken elkaars boterhammen naar wat er zoal tussen zit. De één heeft spek, een ander kaas of suiker. Het ligt er helemaal aan, want aan beleg is moeilijk te komen. Mijn brood is altijd hard doordrongen van de stroop en verpakt in krantenpapier. De kinderen ruilen boterhammen onder elkaar. Heel veel moeite moet ik doen voor er één met mij ruilt. Zuster helpt mij een beetje. Soms lukt het dan. Na schooltijd ga ik weer naar de klas van de zuster.

Zij vraagt aan mij of ik een boodschap voor haar wil doen. Ik wil het wel. In haar hand houdt zij een brief.

"Wil jij deze brief naar Pastoor van de Loo brengen?"

Dit is een hele eer voor mij.

Huppelend ga ik op weg. Bij de grote, hoge deur van de pastorie blijf ik staan. Waar zit de bel nou? O, wat hoog! Op mijn tenen staand kan ik er net bij. Ik bel aan. Nieuwsgierig gluur ik door het glas-in-loodraam naar binnen. Heel lang duurt het voor iemand de deur opent. Dan zie ik de dienstbode komen. Zij heeft een zwart jurkje aan en een wit schortje voor en op haar hoofd draagt zij een wit kapje. Ik vraag om de pastoor. Zij gaat hem roepen.

"Wacht jij maar even in de hal" zegt zij tegen mij. Ik kijk rond. Wat is het mooi hier. Net wat mama altijd zegt:

"Daar liggen geen kapotte vloerkleden op de vloer". Hier staan mooie meubels en hangen grote schilderijen aan de muur. Hier eten ze iedere dag vlees en vrijdags vis. Deftig hoor.

Daar komt de pastoor aan. Ik hoor het aan het ruisen van zijn lange rok. Wat raar zo'n rok met al die knoopjes.

"Zo meisje" zegt de pastoor

"Wat komt jij brengen".

Ik wil hem de brief geven maar hij neemt mij mee naar het spreekkamertje, opzij in de hal. Hij sluit de deur achter zich, neemt de brief van mij aan, praat wat met mij en maakt grapjes, gaat zitten en neemt mij op zijn schoot. Terwijl hij met mij praat zit hij met zijn hand in mijn broekje en voelt aan mijn plasser. Stokstijf blijf ik zitten. Ik vind het eigenlijk niet naar. Maar opeens ben ik bang voor hem. Dan laat hij mij van zijn schoot afgaan en hij brengt mij weer naar de buitendeur. Hij zegt:

"Dag, meisje, groeten aan de zuster".

Ik wil geen boodschappen meer doen voor de zuster.

Stel, dat zij me weer naar de pastoor toestuurt. Ik blijf uit haar buurt.

Na schooltijd ga ik met mijn hartsvriendin Dientje naar de breischool. Wij krijgen les van een non. Er worden altijd mooie kleertjes gebreid. Maar ook hier raakt het garen op en met ons wordt nog maar wat aangerommeld, met gevolg dat wij de non gaan plagen. Onder de lange tafels, waaraan wij zitten, gooien wij allen tegelijk onze laatste bolletje breigaren. Hierdoor komt alles in de war. Om beurten steken wij de vinger op en zeggen tegen de non:

"Mijn bolletje is gevallen"

Gierend van de lach zitten wij onder de tafel de wol uit elkaar te pluizen. De non loopt van de zenuwen in haar hand te krabben. Wij doen het haar na. De breischool wordt gesloten wegens gebrek aan materiaal en brandstof.

De gymnastiek vereniging onder leiding van mijnheer van Noesel is er nog.

Op weg daarheen komen wij langs beuken- en eikenbomen. In de herfst rapen wij beukenootjes en eikels. Ik berg ze op in de zak van mijn onderjurk. Op gym gekomen moeten wij de leraar helpen met het verplaatsen van een zware springplank. Er gaat iets fout waardoor de plank op mijn grote teen terecht komt. Ik sta te springen van pijn.

"Net goed" zegt Meneer van Noesel.

Ik kan wel huilen, waarom zegt hij dat? Om de beurt moeten wij op de brug. Als het mijn beurt is vallen alle eikels uit mijn zak en rollen over de vloer. Ik ben vergeten ze uit mijn zak te halen. De leraar scheldt mij uit:

"Vuil, vies varken, stijve Thieleman"

en of dat nog niet genoeg is:

"Er uit jij, je hoort in een varkenshok".

Wat ben ik kwaad! Mijn gevoel zegt: de leraar zinspeelt op papa. Ik weet het wel zeker. Om niets scheldt hij mijn zusjes uit voor schelen. Eenmaal de zaal uit ben ik door het dolle heen. Dat zal ik hem betaald zetten, alle waterkranen draai ik in de kleedzaal open en sluit de afvoer af met de stop. Dan ga ik weg. De dag daarna wordt de gymzaal, de meisjes- en de jongens-school door de Duitsers gevorderd. Het geluk is met mij!

In groepjes zwerven wij veel op straat. Thuis zijn de kamers klein en vol. Onze schoenen zijn lek, hele dagen lopen wij met natte voeten. Wat wij leuk vinden is een kampvuurtje maken en daarin aardappels poffen. Van alles vergaren wij wat maar wil branden. Het grootste probleem is, lucifers! Daar weet Dientje wel wat op. Zij stelt voor om met de hele groep op zondagmorgen de mis bij te wonen op de achterste kerkbank.

Eén van ons moet bij het rondgaan van de collecteschaal, de schaal uit zijn handen laten vallen. Dat gebeurt en het is een hels lawaai. Een ieder kijkt om. Wij houden ons ernstig maar intussen stikken wij van de lach. Keurig rapen wij het geld bijeen. Zeker wetend dat er wat is blijven liggen. Na afloop van de mis blijven wij nog even na bidden. Als iedereen de kerk verlaten heeft gaan wij diep bukken onder de banken door om centen te zoeken. De koster loopt over het priesterkoor. Hij is nog bezig met het doven van de kaarsen die tijdens de mis brandden. Heel stil verlaten wij de kerk en hebben de grootste pret. De buit wordt geteld. Nu kunnen wij van alles kopen. Zonder bon is geen snoep te koop. Nog wel maggiblokjes, ouwel, wortels, mispels en natuurlijk onze fel begeerde lucifers voor het kampvuur. Op maggiblokjes zuigen wij als op snoepjes. Lang durven wij het niet te wagen om geld in kerk te zoeken. Ik vooral voel me onrustig, stel dat we gesnapt worden. Ze sturen je dan naar een opvoedings-gesticht. Net als Jan Otten die het offerblok gelicht heeft.

Dientje haar zus is naaister, bij haar in de kamer zijn wij vaak. Het is er lekker warm. Ze zingt altijd terwijl zij op de naaimachine trapt. Wij zingen met haar mee. De genaaide

kleren moeten wij naar de klanten brengen. Uit een oude mantel knipt zus voor mij een mantel. Ik moet wel tien keer passen voordat ik hem mag aanhouden.

"Een verrassing voor je moeder" zegt ze als ik blij naar huis ga. Zus is een schat. In de hoek van zus haar kamer staat een grote passpiegel. Daarbij een tafeltje met zus haar make-up erop. Dientje maakt mijn gezicht met rouge rood en ik die van haar. Zus laat ons begaan. Wij zeuren om het doosje met het laatste beetje rouge.

"Vooruit dan maar zeurpieten".

Wij gaan de schuur in en spelen daar verder, zuster en dokter. Dokter maakt de billen van de zuster rood en zuster die van de dokter. Ook dat spel is gauw voorbij en wij gaan naar buiten.

"Zullen we naar het bos gaan?" vraagt Dientje.

Tussen de volkstuinen door komen we in het bos waar de jongens ook vaak aan het spelen zijn.

"Paula ze zijn er, ik hoor ze in hun hut".

Wij sluipen om de hut heen. Zij hebben ons al gauw in de gaten en roepen:

"Pakken die meiden". Een spannend spel vinden wij het. Wij rennen weg. De jongens zijn sneller, ze slaan ons in de boeien. Wij zijn hun gevangenen en brengen ons in de hut. Na een tijd willen wij onze vrijheid weer. Zij stellen als voorwaarde:

"Eerst jullie broekjes uit, wij willen wel eens een meisje zien".

Dit willen wij niet en wij proberen los te komen. De jongens zijn veel sterker. Wij trappen en slaan. Eén van de jongens trekt ons de broek van de kont. De jongens lachen en roepen:

"Kijk die meiden rode konten hebben".

Als ze ons goed bekeken hebben krijgen wij de vrijheid. We gaan er snel vandoor. Maar schamen ons als wij ze later op straat tegen komen.

Het gezellig samenzijn na schooltijd bij zuster in de klas mis ik heel erg. Ik kan er haast niet van slapen.

's Morgens ga ik heel vroeg mijn bed uit. Mama mag mij niet horen. Ik loop naar school. Vanaf de weg blijf ik achter een pilaar van ons schoolhek staan. Van daaruit kan ik zo de kloostertuin inkijken. Daar zie ik de zuster heen en weer lopen. Zij loopt te lezen uit haar kerkboek, neemt dan haar rozenkrans en bidt daaraan. Ik vind haar zo ontzettend lief en zou willen dat zij mijn moeder was en ik bij haar mocht wonen in het klooster. Zij loopt heen en weer. Zij ziet mij hier niet staan. Als zij zich weer omkeert, glip ik achter de grote pilaar van het hek.

Zij heeft mij nooit gevraagd waarom ik niet meer bij haar in de klas kom. Misschien vindt zij mij wel helemaal geen aardig kind. Zij bewaarde altijd wel alle snoepjes voor mij. Het plekje in de kerkbank hield zij ook altijd vrij. Wat ben ik al lang niet meer naar de schoolmis geweest. Zou zij me niet gemist hebben? Al deze vragen houden mij maar bezig. Waarom vraagt zij mij ook niets. Zal ik het wagen om straks naar de schoolmis te gaan? Dan vraagt zij mij misschien weer een boodschap bij pastoor te brengen. Ik neem het be- sluit om weer gewoon naar de schoolmis te gaan. Ik kan zuster niet missen. Als ik de kerkbank instap schuift zuster een beetje op zodat ik naast haar in de bank kan zitten. Zij geeft mij haar kerkboek en glimlacht heel lief naar mij. Ik voel mij weer gelukkig.

Vanuit mijn bed kijk ik naar de bevroren ramen van onze slaapkamer. Wat een dikke bloemen op de ramen. Mama roept beneden aan de trap:

"Opstaan, opstaan".

Ik sla de dekens van mij af. Terwijl ik over de dekens strijk voel ik dat er een beetje ijs op zit. Het vocht van onze adem is bevroren op de dekens. Zo koud is het nog niet geweest en ik laat mij uit bed glijden. Het zeil is steenkoud aan mijn blote voeten. Met mijn adem maak ik een kijkgaatje op het raam. De sneeuw ligt hoog voor het raam in de dakgoot. Wat waait het hard! 's Nachts wordt er door ons allen op het potje geplast. Mijn

taak is het om 's morgens te legen. De plas staat er bevroren in. Ik ril van de kou. De kamer heeft mama al een beetje warm gestookt. Kleine Ria zit in haar kinderstoel dicht bij het fornuis. Mama vult het fornuis met hout en zegt daarbij:

"Dit is het laatste hout",

Ze kijkt er mij bij aan. Ze hoeft verder niets te zeggen, straks moet ik weer naar het bos om hout te halen. In de keuken is de kraan bevroren, dus kleed ik mij aan zonder mij te wassen. Het petroleumstel wordt in de gootsteen geplaatst. Zo ontdooit de boel misschien? Mijn zussen komen al rillend de kamer in. "Kleed je maar aan zonder je te wassen, de kraan zit dicht" zeg ik.

Dicht bij het fornuis eten wij allen onze boterham. Mama kan niets beginnen.

"Je moet straks toch maar proberen of er nog iets van hout te vinden is".

"Zie je wel" denk ik, altijd ben ik het die er op uit gestuurd wordt. Aan wie moet ze het anders ook vragen? Rika gaat naar haar werk. Annie moet in de rij gaan staan voor boodschappen. De kleintjes kunnen met deze kou niet met mij mee.

"Paula, ik vind het heel naar voor je, maar ik moet voor jullie koken" zegt mama.

Hoe moet ik aan hout komen? Alles is vol gesneeuwd. Een zaag of bijl hebben wij niet of zal ik iets bij de burens lenen? De oude kinderwagen hoef ik bij deze hoge sneeuw niet mee te nemen. Ik heb mijn brood op en loop naar de keuken. Aan de binnenkant van de kelderdeur hangt mijn mantel. Bah, de mantel is nog vochtig en hij ruikt zo muffig. De vorige dag heb ik er mee in een dikke sneeuwbuï gelopen. Het droogt niet aan de kelderdeur. Uit de schuur haal ik een zak en glij het hoge tuinpad af. De buurman heeft al een paadje in de sneeuw geveegd. In de straat ligt de sneeuw heel hoog. Bij ons in de straat wonen heel veel kinderen. In ieder gezin hebben ze er wel zeven. Allemaal zijn ze druk in de weer om de stoepen schoon te vegen.

"Paula!"

Ik hoor Dientje roepen. Zij staat aan het einde van de Dr Wagenaarstraat, achter een muur van sneeuw.

"Doe je mee, wij maken een vesting".

"Ik moet hout halen, wij hebben niets meer om mee te stoken".

"Zal ik met je meegaan?"

"Ja graag".

"Eerst moet ik het thuis even zeggen" en Dientje holt naar haar huis aan de Dr Schaapmanlaan. Net om de hoek.

Weer krijg ik het koud. Mijn schoenen zijn ook nog vochtig. Handschoenen heb ik niet. Ik trek mijn handen in de mouwen van mijn mantel. Wat zijn we arm! Ik loop Dientje na. Zij vertelt haar moeder dat wij geen hout meer hebben. Haar moeder doet wat hout in mijn zak.

"Hier breng maar naar huis, dan kan je moeder zich nog even redden".

Voordat wij op pad gaan glipt Dientje eerst nog even de schuur van haar vader binnen. Daar pakt ze de bijl, de zaag en een stuk touw. Zij stopt het in de zak. Eerst brengen wij mama het hout. Dientje moet haar moeder ervoor bedanken.

Er waait een schrale wind door mijn mantel, ik voel het tot op mijn huid. De sneeuw is hard bevroren en daarover ligt weer een laag van de afgelopen nacht. Hier en daar is de sneeuw hoog opgestoven. Als wij er over heen lopen zakken we er tot onze heupen in. Heel moeilijk is het om er weer uit te komen. Wij helpen elkaar en hebben de grootste pret. Wij zijn niet in het bos om te spelen. Maar sprokkelhout kunnen wij niet vinden. Dien wil niet langer zoeken.

"Laten we een boom om zagen Paula".

"Dat mag zomaar niet".

"Wees toch niet zo bang".

Dientje haalt de zaag uit de zak en loopt naar een witte berkeboom.

"Deze moet het maar worden en een beetje opschieten". We leggen de zaag zo dicht mogelijk plat op de grond en daar gaat het, om de beurt aan weerskanten trekken. Wat klinkt het hol, dat komt door de sneeuw. Het is hier zo stil, als wij maar niet gehoord worden.

"Dientje, stil ik hoor wat".

"Doorzagen" zegt Dientje.

Als de boom bijna om is geven wij hem een duwtje na, krakend valt hij op de aarde. Vlug slaan wij de takken er af, verbergen ze, om later weer op te halen. Het touw binden wij aan de boom. Het is een zwaar karwei om met al de sneeuw de boom de heuvels op te trekken. Met veel moeite krijgen wij de stam thuis. Mama komt hoofdschuddend naar buiten.

"Kinderen, kinderen, dit is veel te zwaar voor jul- lie".

Ik zie aan haar gezicht dat ze heel blij is. Voor wij de stam aan stukken zagen maakt mama voor ons van een maggiblokje een kopje bouillon. Dicht bij het fornuis drinken wij het op. Mijn voeten houd ik een beetje in de oven om mijn kousen te drogen. Onder- tussen vertellen wij mama het hele verhaal over de boom.

"Eigenlijk mag het niet zegt zij. Maar wij moeten toch warm blijven en eten koken?"

Wij gaan de tuin weer in want er moet nog heel wat gebeuren. Dientje en ik zagen met moeite het levende hout, het is taai en vochtig. Mama brengt het in de schuur.

"Zo, nu kunnen wij weer even vooruit" zegt ze als alles netjes opgestapeld ligt. Ik denk: "Morgen is alles weer op".

Soms kan ik er niet van slapen, steeds weer naar het bos om hout te halen.

Nu de scholen gevorderd zijn krijgen wij les in de schippersschool. De schipperskinderen zijn wegens de oorlog naar hun ouders. Wij wisselen met de jongensschool. 's Morgens of 's middags les. De winter is erg koud, klaslokalen zijn door gebrek aan brandstof niet warm te krijgen. Ze geven ons ijsvrij. Wij spreken af 's middags naar de ijsbaan te gaan. "Ik kom je halen" zegt Dientje tegen mij als ze ons groepje verlaat. Met mijn zusjes loop ik het hoge pad op dat naar onze tuin leidt. Bij het openen van de keukendeur komt de reuk van zeepsop en boerenkool ons tegemoet. Met een hoofd als vuur, het haar voor haar ogen staat mama gebogen over de teil met hete sop. Ze kijkt op bij ons bin- nenkomst en strijkt met haar arm het haar uit de ogen.

"Zo, zijn jullie er weer?"

"Ja, we hebben ijsvrij".

"Nee toch" zegt ze verschrikt.

Tussen de teilen vol water banen wij ons een weg naar de kelderdeur, waar wij onze mantel aanhangen. Het condenswater sijpelt langs de muren, alles is even vochtig. Ongezellig vind ik de wasdag.

"Dekken jullie de tafel" geeft mama ons als opdracht als wij de kamer instappen. Kleine Ria begroet ons vanuit haar kinderstoel. Zij zit daar op wasdag in vastgebonden. Ze strekt haar armpjes naar mij uit, als teken dat ze er uit wil. Ik trek veel met haar op. Annie neemt het kleed van de tafel, daaronder ligt het tafelzeil. Samen dekken wij. Vanuit de keuken hoor ik mama de boerenkool stampen.

Ze roept naar ons:

"Ligt de tegel al op tafel?". Wij antwoorden:

"Ja".

Dan komt zij de kamer binnen met de grote grijze geëmailleerde pan. Vlak voor zij hem op de marmeren tegel zet, zie ik de mooie beeldhouwde ster die in de tegel is gebeiteld. Papa nam hem mee uit een huis waarin hij de schoorsteen moest afbreken om er een nieuwe te plaatsen. De hoektegels van de oude schoorsteenmantel gingen hem aan het hart, zij sieren nu het oude tafelzeil. Papa weet wat mooi is. In gedachten zeg ik: "au" als mama de hete pan op de tegel plaatst. Reikhalzend kijk ik in de grote pan. Er ligt geen worst op de boerenkool. Rika boft dat zij in haar betrekking eet, daar krijgt ze iedere dag vlees. Wel heeft mama er een stuk rundvet in gedaan. Ik zie daarvan de stuk- jes nog. Om beurten krijgen wij een schep. Bah, ik ruik het bleekwater aan haar handen. Onder het eten heeft ieder wat te vertellen. Mama verbiedt ons om tegelijk te eten en te praten. Op wasdag kan ze niets verdragen, altijd een boze bui. Wij tikken onder de tafel door elkaar aan en lachen haar uit. Ze wordt heel kwaad en stuurt ons de kamer uit.

"Als je uitgelachen bent, kom je maar terug". De lach gaat over, maar zodra we de kamer weer binnenkomen en zien die lachende oogjes beginnen we weer. Heel vaak ben

ik het die op de trap mijn eten eet. Na het eten moeten wij afruimen en afwassen. Ondertussen spant mama waslijnen door de kamer. Buiten wil de was niet drogen. Dagen duurt het voor het droog is. Door het keukenraam zie ik Dientje, zij staat te wachten.

"Ik kom zo!", roep ik.

Mama loopt te mopperen over de was, het fornuis die niet goed branden wil en de herrie die wij maken. Steeds is zij met pannen water in de weer om het op het fornuis op te warmen. Het koude water kan zij niet hebben aan haar handen. Nog even moeten wij kolen scheppen in de schuur. Dan mogen wij naar buiten gaan. Dientje heeft het koud gekregen en klaagt:

"Wat duurt het lang voor jullie buiten komen".

Een grote groep kinderen heeft zich in de straat verzameld met sleeën en schaatsen. De sleeën worden aan elkaar vastgemaakt en dan glijden wij in een lange sliert de Dr Schaapmanlaan af, steken de Rozendaalseweg over en komen op de Nieuwewegen, waar nog geen huizen staan. Ook daar kunnen wij ons weer laten gaan tot aan de vijver, waar onze ijsbaan is. Het is er al een hele drukte. Kinderen die schaatsen bezitten, binden ze onder. De overigen gaan een glijbaan maken. Dicht glijden wij achter elkaar aan. Het gaat hard. Aan het einde van de baan laten wij ons over elkaar heen vallen. Wat een pret.

Jaap kruipt onder het gaas door, de tuin van de baron van Angerestein in. Het is verboden daar te komen. Jaap blijft ons roepen:

"Kom toch, hier is het ijs veel gladder!".

Om de beurt glippen wij onder het gaas door. De jongens hollen hard voor ons uit. Heel spannend is het om in de tuin van de baron te zijn. Wij moeten altijd op "Rooie Reinders", de wijkagent letten. Hij houdt ons goed in de gaten. Overal fietst hij rond met zijn grote zwarte hond. Ineens houden de jongens stop en maken rechtsomkeert.

"De rooie komt er aan, wegwezen!".

Vlak langs de sloot loop ik hard terug. Opeens, ik weet niet hoe het komt, trekt de sloot mij aan. Ik loop er zo in en zak door het daar nog dunne ijs. De kinderen rennen door. Ik schreeuw:

"Help, help".

Moeilijk is het om tegen de steile slootkant op te komen. Ik glij steeds terug en zak dieper in de modder weg. Ineens is Jaap er weer. Hij trekt mij op het droge. Een ieder komt om mij heen staan. Het water druipt uit mijn kleren. Dat duurt niet lang want het vriest hard. Ik ril van de kou. De rooie is nergens te zien. Het was een grapje. Lopend naar huis worden mijn kleren hard als ijs. Mensen die mij tegenkomen zeggen: "Maak gauw dat je thuiskomt".

Ik durf niet goed naar binnen. Dientje gaat met mij mee. Bij het binnenkomen zegt ze tegen mijn moeder:

"Juffrouw Thieleman, schrik niet, Paula is helemaal van ijs".

Prinsheerlijk word ik in het grote ledikant gelegd tussen de warme kruiken. Wat een aandacht krijg ik!

Dientje bezoekt mij. Zij heeft de schrik nog te pakken.

"Gelukkig dat Jaap jou er uit trok, je was verzopen". Dientje kan het zo mooi zeggen.

"Je moeder heeft een werk gehad om jou ontdooit te krijgen".

"Mijn wollen mantel is helemaal bedorven".

"Wees blij, jij mankeert niets".

Toch moet ik in bed blijven. Annie komt bij me spelen. 's Avonds voor het inslapen tekent Annie met haar vinger op mijn blote rug. Ik moet raden wat zij tekent. Raad ik het niet, dan moet ik op haar rug tekenen. Lekker kriebelt het. Annie heeft ook steeds jeuk tussen naar benen. Zij vraagt mij haar daar te kriebelen en steeds vlugger. Dat vind ik geen leuk spel. Opeens zegt ze:

"Het is over".

Ik hoop dat ze van het gejeuk af is.

Tot ver in het voorjaar houden wij last van wintervoeten. Dit jaar is er een infectie bij gekomen. Wij worden er voor behandeld door de wijkzuster. Door met de poes te spelen krijg ik een haal over mijn hand. Ook dat gaat zweren. Ik vertel het de wijkzuster. "Wat ben jij een leugenaar, hoe verzin je het zoiets te zeggen, je krabt zelf overal aan!". Martha probeert mij te helpen door te zeggen: "Poes heeft het toch echt gedaan!". Zuster trekt het verband extra hard van mijn voeten af. Tranen springen in mijn ogen. Weer probeer ik mezelf te verdedigen. Zij geeft mij geen kans. Wat zijn grote mensen vaak oneerlijk tegen kinderen.

De grote meisjes worden voorbereid op hun plechtig aannemen. Hiervoor moeten zij veel godsdienstlessen volgen. Onze Annie is er dit jaar ook bij. Annie weet nog heel goed, dat Rika met haar aannemen een hele mooie jurk kreeg. Annie rekent ook op zo'n jurk. Mama moet haar teleurstellen: "ik kan het niet betalen Annie, hoe erg ik het voor je vind". Annie blijft zeuren. Van de Vincentiusvereniging kan mama een jurkje krijgen. Annie is daar blij om. Samen met mama gaat zij er heen. Wat kijkt zij sip als ze weer thuiskomt. De armste kinderen van de school kwamen daar een jurk uitzoeken, maar er was niets uit te zoeken; alle jurken waren precies hetzelfde van kleur en model. Annie's verdriet is groot, hoe mama ook zegt: "het gaat toch niet om de jurk". Zij is niet te troosten. In zo'n gekregen jurk wil ik liever niet mijn aanneming doen. Een ieder ziet aan de jurk dat wij arm zijn. Mama borduurt de jurk op met mooie bloempjes. Zo is het heel anders als de andere jurken, zegt mama haar. Na afloop van Annie haar aannemingsdag krijgen alle meisjes een plaatje. Daar staat op:

Ter herinnering aan je Plechtige Aanneming

Gerard laat weten dat de dag van vrijlating nadert. Mama en Rika poetsen het hele huis schoon. Rika moet het kleine kamertje weer verlaten. Martha, Annie en ik gaan het tweepersoonsledikant weer in. In bed praten wij over Gerard, hoe het zal zijn als hij er is? In geen jaar is er ruzie geweest. Wanneer ik van school thuis kom zit hij in de kamer. Hij ziet bleek, wat is hij lang en mager. Verlegen maakt het mij, ik loop met een grote boog om hem heen. Toch ben ik blij dat hij er weer is. In de eerste dagen is hij heel stil. Hij staat voor het raam en staart wezenloos naar buiten. Mama probeert hem op te beuren. Hij blijft in zichzelf gekeerd. "Laat mij hier maar zitten, ik moet aan alles weer wat wennen". Zo verlopen de eerste weken van zijn thuiskomst. Hij verveelt zich. Wanneer ik 's avonds mijn schoenen onder het fornuis zet ziet Gerard hoe stuk die zijn. "Hiermee kan zij de straat toch niet op, ze moet wel natte voeten krijgen". Achter de schutting in de tuin, lekker in de zon, net niet zichtbaar voor de burenen, maakt Gerard mijn schoenen. De zon kleurt hem bij. Als mijn schoenen klaar zijn is hij door de zon gekleurd. Door de zon en mijn blijge gezicht krijgt hij nieuwe moed en gaat de stad eens in. Daar ontdekt hij een winkel waarin ze houten zolen verkopen. In mijn maat heeft hij een paar gekocht. Van een paar oude schoenen haalt hij het onderleer af en maakt het bovenleer op de houten zolen. Hij verft ze mooi bij. Een ieder is er verrukt van. Burenen komen hem vragen ze ook voor hen te willen maken. De één zegt het de ander en Gerard heeft iedere dag een beetje werk met het maken van schoenen. Gerard ziet de armoede waarin wij leven. Hij wordt kwaad wanneer hij hoort dat mama suikerbonnen verkoopt aan de heren van de Vincentiusvereniging. "De kinderen hebben de suiker zelf nodig". "Jij hebt gemakkelijk praten, ik heb te weinig geld" verdedigt zij zichzelf.

"Waarom klopt je niet aan bij de Winterhulp".

"Dat is een organisatie van Duitsers, daar neem ik niets van aan".

Gerard praat op haar in, mijn oren staan gespitst.

"Ga er toch heen mens wat kan het schelen, als je er maar beter van wordt".

Zij zwicht en laat leden van de Winterhulp bij ons thuis komen. Als eerste worden wij kinderen uitgenodigd om bij één of andere Duitse feestdag in de Sachsen-Weimarkazerne komen eten. Annie en ik moeten er heen. Wij huilen, schreeuwen dat wij niet willen.

Maar het is met de Winterhulp afgesproken.

"Ga nou maar, er is daar lekker eten"

Dat lokt ons toch wel aan.

Een man en een vrouw in uniform van de NSB wachten ons op het Marktpllein op. Van daaruit gaan wij in een kinderrij over de Geitekamp en de Bontewetering, langs de volkstuinten naar de kazerne. Doodsbenauwd zijn wij dat één van onze vriendinnen ons hier tussen zien lopen. Waarom doen ze dit met ons? Ik voel me verlaten. Wij gaan het kazerneplein over. Worden in één van de gebouwen ontvangen door vriendelijke Duitse soldaten. Ze leiden ons een versierde zaal binnen, waar lange gedekte tafels klaar staan. Voor in de zaal zien wij Duitsers met zwarte en groene uniformen en hoge laarzen aan. De beeltenis van Adolf Hitler hangt aan de muur. Wij moeten plaats nemen. Het Duitse volkslied speelt en een ieder gaat staan en zingt mee.

Nu zal het eetfeest beginnen.

"Ik neem alleen lekkere dingen", fluistert Annie mij in het oor. Ik ook, denk ik. Duitse jongens in witte jasjes bedienen ons. Wat valt het eten ons tegen!

Erwtensoep is het maal, met kluiven waar het varkenshaar nog opzit. Andere kinderen eten het wel en lachen zelfs.

Wij zijn blij wanneer de tijd daar is om huiswaarts kunnen gaan. In een lange rij moeten wij terug lopen.

Op een goed moment piepen wij er tussenuit. Boos komen wij thuis.

"Naar die moffentroep gaan we nooit meer, de erwten soep was niet te eten en we hebben nog heel erge honger".

Het eten thuis is al op en we krijgen niets meer. Nadien komt De Winterhulp niet meer thuis. Of mama er nog geld van aanneemt?

Gerard heeft een hele klantenkring opgebouwd. Hij vraagt mama of hij van de voorkamer zijn werkplaats mag maken. De mooie meubels verhuizen naar de woonkamer, daar staat toch niet veel soeps in. Er wordt een tweedehands schoenmakersnaaimachine gekocht. Houten zolen, spijkertjes, leer, alles koopt hij bij de groothandel. Aan lijm is moeilijk te komen. Hij koopt oude fietsbanden tot lijm. Druk is hij vooral met het bovenleer van oude schoenen op houten zolen te zetten. Zo zijn er een man en vrouw die aan Gerard oude schoenen geven. De vrouw heeft maat 42, voor haar zijn geen schoenen meer te koop. Zij vragen hem of hij toch eens goed uit wil kijken naar een paar schoenen voor haar. Hij belooft het en zegt:

"Kom over veertien dagen maar eens langs". Na veertien dagen zijn de man en vrouw er weer.

"En", vragen ze. Is het gelukt?"

"Komt u eens binnen".

Gerard toont hen een paar door hem vermaakte schoenen met houten zolen.

"Prachtig" zegt de vrouw, "Als ze mij nu maar passen". De vrouw past en de man kijkt in spanning toe. Zij kijkt blij op en zegt:

"Als gegoten".

Hij betaalt vlot en dolgelukkig gaan ze de deur weer uit. Pas als ze goed en wel weg zijn zegt Gerard:

"Wanneer zij toch had gezegd dat ze haar niet pasten..... Het waren haar eigen schoenen die ik haar verkocht heb".

Ze waren bruin toen hij ze kreeg, maar zwarte verf kan een schoen veranderen!

Met de schoenmakerij verandert de sfeer in huis. Een klein salamanderkacheltje staat voor de zwarte schoorsteenmantel. Rood gloeiend is hij af en toe doordat Gerard er oud leer in opbrandt. Op de schoorsteenmantel staan nu doosjes met spijkertjes. In het midden van de kamer zit Gerard met de leest vlak voor hem op de werkbank. Hij slaat er op los. Rondom hem liggen de kapotte schoenen. Gemaakte zet hij netjes op een schap. Heel veel stof brengt het in huis, daar mag mama niet over klagen. Het stof geeft brood op de plank.

Martha en ik worden er op uitgestuurd om de gemaakte schoenen bij de klanten thuis te brengen.

Gerard zegt ons:

"Jullie komen met geld weer terug".

Ik durf niet om geld te vragen. Martha is niet benauwd, zij geeft de rekening en als ze niet direkt af willen rekenen zet ze de voet tussen de deur en blijft staan totdat ze geld krijgt. Ik sta er met een rood hoofd bij. Martha zegt:

"Ze komen toch weer want schoenen zijn er niet te koop". Martha wordt door Gerard geroemd met

"Wat een bijdehandje". Hij loopt met haar weg.

"Waarom vraag jij niet om geld?"

"Ik schaam mij daarvoor". Hij vindt mij sloom. Hij heeft ook in de gaten dat ik geen klok kan kijken, vraagt mij steeds hoe laat of het is. Als ik niet vlug en goed antwoord, lacht hij mij uit en zegt: "domkop".

Zo voel ik mij ook, want ik ben al twee keer blijven zitten. Op school zeggen ze dat ik het niet kan. Zelf vind ik dat ik wel kan, maar niet zo vlug. Er is nooit iemand die mijn lesjes overheert, altijd lawaai in huis en geen plaatsje waar ik rustig kan zitten.

Juffrouw heeft mij op de laatste bank gezet. Martha loopt van verbeelding naast haar schoenen en heeft een goede reden om mij te plagen. Ik haal liever hout dan dat ik nog schoenen wegbreng. Aan Martha heb ik niets met hout halen, die laat mij de wagen alleen de heu-veltop op duwen. Die brengt maar schoenen weg.

Veel klanten blijven bij Gerard in het kamertje praten als zij schoenen komen brengen of halen. Hij hoort alle nieuwtjes. Vaak wordt er over politiek gesproken, hoever de Engelsen en Amerikanen opgerukt zijn. Over de familie Bos die in onze straat woont, waar ver-moedelijk onderduikers in huis zijn. Ze zijn verraden. Wij hebben gezien dat Duitsers er in huis waren. Twee dagen duurde het verhoor. Dan geven de Duitsers het op. Vrouw Bos vertelt aan haar burens dat negen joden onder de vloer van de huiskamer zaten, terwijl zij en haar zoon verhoord werden. De zoon is geslagen in het bijzijn van moeder. Zij gaan nu met de joden een ander onderkomen zoeken. Wanneer de Duitsers weer komen is het mispoes! De sloten van het huis van familie Bos worden met rode lak verzegelt. Hierover praat men in het schoenmakerskamertje. Onder het schoenmaken schudt Gerard de moppen uit z'n mouw en maakt rijmpjes.

Hierdoor heeft hij veel vrienden. Zaterdagmiddags stopt hij met werken. Een vuil karwei is het voor Rika om het kamertje schoon te maken. Gerard houdt van muziek en 's avonds gaat hij met zijn vrienden naar Heck waar ieder weekend een goed orkestje speelt.

's Zondags speelt hij de liedjes die hij daar gehoord heeft op z'n mondharmonika. Wij zingen met de muziek mee. Zoals de liedjes "Lily Marleen" en "Als op het Leidseplein de lichtjes weer eens branden gaan". Ondanks alles, de oorlog gaat door!

Wat er precies gebeurd en gezegd is tijdens de berechting van papa en Gerard weet ik niet. Wel merk ik heel goed dat het tussen die twee niet goed is. Papa vindt dat hij te zwaar gestraft is. Zijn thuiskomst laat niet lang meer op zich wachten. Mama heeft ons beloofd het weer met hem te proberen. Of het lukken zal is voor mij een vraag!

Iedere morgen in de kerk bid ik hiervoor. Ik houd van papa en mama, broer en zusjes. Jezus moet ons helpen dat alles goed zal gaan. Ik zie heel erg tegen zijn thuiskomst op. Onverwacht, op een zondagmorgen komt papa achterom de keuken binnen. Daar staat hij dan, zomaar pardoos midden in de kamer. Terwijl wij allen heel blij moeten zijn, valt er een doodse stilte. Gerard is nergens te zien en te vinden.

Wat moeten wij met papa? Hij is van ons vervreemd. De eerste dagen zit ook hij wat in zijn stoel voor het raam. Nerveus wrijft hij in z'n handen, loopt steeds de kamer heen en weer. Tegen ons kinderen zegt hij niet veel. Langzamerhand gaan papa en mama samen weer praten over dingen waarvan ik niets begrijp.

Ik voel wel aan dat papa verbitterd is. Gerard blijft hem ontlopen, in zijn schoenmakerskamertje trekt hij zich terug. Papa scharrelt wat om het huis. Bij de betonfabriek is geen werk meer voor hem. De spanning is te snijden in huis, iedere dag weer. Het is alsof Stientje het aanvoelt, hele dagen huilt zij. Gerard breekt het ijs door papa voor te stellen hem te helpen met het maken van schoenen. Papa houdt zich bezig met het ruwe werk, Gerard werkt de schoenen netjes af.

Er wordt weer goed verdiend.

De pillendraaier komt om een paar schoenen vragen. Hij wil er veel voor betalen.

"Wat heb ik aan geld, kun jij mij geen levertraan bezorgen, dan maak ik jou een paar schoenen" zegt Gerard geksheerend. Zo komen wij allen aan de levertraan. Papa en Gerard omdat zij zo mager zijn en wij voor onze wintervoeten. Aan levertraan is op den duur niet meer te komen, Gerard houdt het laatste beetje voor zichzelf.

"Ik moet overleven" zegt hij.

De levertraan brengt hij op zijn slaapkamer. Daar kunnen wij moeilijk komen doordat het kamertje sluit met een schuifdeur. Hij hoort direkt als iemand zijn kamertje binnen gaat. Heel voorzichtig ga ik via het vensterraam van de meisjeskamer de dakgoot in, wip dan door het open venster zijn kamertje binnen om vlug een slokje van de levertraan te nemen. Ik weet niet hoe vlug ik terug moet gaan. Wat kan levertraan toch lekker zijn!

Op onze snoepbonnen worden nu weer snoepjes en koekjes gekocht. In het buffet bewaart mama het. Zij weet, dat wij allemaal vaak last hebben van lekkere honger. Daarom sluit zij het buffet goed af en draagt de sleutel in haar schortzak. Gerard komt van uit het schoenmakerskamertje de kamer in. Kleine Ria slaat hem gade vanuit haar kinderstoel.

Hij heeft last van lekkere honger en probeert met een spijker het buffet te openen, wat hem lukt! Vlug een snoepje en wegwezen. Bij thuiskomst van mama wijst Ria op het buffet en zegt in haar kindertaal:

"Mama Ceerla sjip sjip".

"Verdomme, Gerard wat flauw van je, wij lusten het allen graag".

Alles wat eetbaar is moet zij achter slot en grendel zetten. Als wij steeds een klein stukje pikken, blijft er niets meer over voor als de tijd van eten daar is. Vanuit de kelder horen wij het rinkelen van een pannedeksel. Mama gaat op het geluid af.

"Wat doe jij daar in de kelder"

roept ze naar papa die daar druk doende is.

"O, even wat zoeken".

Zij inspecteert haar vleespan en ziet, er is aan het vlees gepulkt. Hij houdt vol:

"Ik heb er niet aan gezeten".

Hij staat wel erg verdacht met zijn handen in de broekzakken. Als hij even later in de keuken loopt grijpt mama in zijn broekzakken. Zij heeft bevestiging, ze zijn vet van het vlees. Ze gilt het op zulke momenten uit:

"Er is geen aardigheid meer aan om nog eten op tafel te brengen".

Gerard vindt het prachtig dat kleine Ria hem verraden heeft. Als beloning koopt hij haar een reepje chocolade. Hij zet haar daarmee in de kinderstoel en laat haar knoeien totdat ze van kop tot teen bruin ziet. "Kleine donderkop" zegt hij.

Ze gaat huilen, daarom neem ik haar mee uit wandelen.

Vanuit de schoenmakerskamer hoor ik steeds gekanker. Papa werkt niet naar Gerard zijn

zin. Hij vindt hem te slordig. Het fijne werk zit hem niet in de vingers. "Stik er mee jong". Papa stopt met schoenmaken.

Hij gaat met mij naar het bos om hout en probeert aan grafwerk te komen. Op weg naar het bos komen wij langs de volkstuinten. Ineens kijkt hij goed om zich heen. Gebiedt mij te blijven staan en te hoesten ten teken aan hem dat de kust niet veilig is. Hij loopt één van de volkstuinten op en verdwijnt achter een schuurtje.

Bang wacht ik af, hij heeft daar niets te zoeken. Even later komt hij te voorschijn met een bos bonenstaken die daar altijd opgeslagen worden om in het voorjaar de bonen weer tegen op te laten groeien. Angstig om zich heen kijkend komt hij op mij toe lopen, zegt: "Vooruit pak aan, jij van achter, ik van voren dragen".

Thuis slaat hij het hout gauw aan kleine stukjes, zodat mama niet ziet wat het eigenlijk is.

"Lekker droog aanmaakhout" zegt hij. "In het bos is niets meer te vinden".

Hij wil zich schoon praten. Ik voel mij medeschuldig. Wat zal buurman zijn staken missen.

Als er iemand overleden is, laat Papa mij bij de familie een kaartje in de bus gooien. Om er dan zelf zo vlug mogelijk heen te gaan. Het grafwerk wordt hem vaak toegezegd, omdat hij onder de prijs werkt. Hij is niet aangesloten bij de Kamer van Koophandel. De ingeschreven steenhouwers kunnen hem niet luchten of zien. Toch kunnen zij hem niet beletten de zerken op het kerkhof te plaatsen. Op de één of andere manier is hij ze te slim af. Het is een verschrikkelijk lawaai en bovendien een vuile boel in en om ons huis met die twee mannen. Je kunt wel nagaan! In de woonkamer met Gerard met al de aanloop van klanten. In de keuken, schuur en tuin is papa bezig met grafwerk. Het geeft veel stof. Bij het schuren met puimsteen een natte kliederboel.

Hij baggert met zijn kalkschoenen in en uit het huis. Steeds meer loopt mama de straat op om een praatje te maken met een buurvrouw. Als Rika uit haar werk thuiskomt kan zij de troep niet aanzien en begint maar weer. Ook ik loop veel op straat, er is geen rust in huis! Als er een grafzerk klaar is worden wij er op uitgestuurd om een handkar te huren. Daarop wordt de zerk naar het kerkhof vervoerd. Wij worden als trekpaardjes voor de kar gespannen. Zo gaat het de heuvels op. Bij het graf aangekomen laat hij de kar iets kiepen zodat de grafzerk naar één kant schuift. Hij kan hem dan met een beetje hulp van ons er uit tillen. Het is een zwaar werk. Als de zerk geplaatst is mogen wij een bedje van wat marmergruis over het graf maken. Na afloop van het karwei lopen wij nog even over het kerkhof om te zien of er nog onderhoudswerk gedaan kan worden aan grafzerken. Daar valt ook wat aan te verdienen. Op de vuilnisbelt ziet papa rouwkransen liggen, waar het paarse en witte lint nog aan prijkt. Verheugd kijkt hij ons aan:

"Mooi meiden, voor in jullie haar" en hij begint het lint los te peuteren. Verschrikt kijken wij elkaar aan. Thuis gekomen wast mama de linten schoon en siert ons haar er mee op. "Ze zien het vast dat ze van het kerkhof komen, er zitten van die rare vlammen in".

"Welnee, daar merkt niemand wat van". Ik schaam me dood. Als ik op school kom zegt de zuster: "Paula wat draag je een mooie lint in het haar".

Voor het raam van het schoenmakerskamertje verzamelt Stientje zich met haar vriendinnetjes. Ze spelen een spel waar bij gezongen moet worden en houden het dagen vol. Gerard schuift het raam op en roept:

"Donder jullie nu eens op".

Zij gaan gewoon door, waarop hij een schoen pakt en hem naar Stientje haar hoofd gooit. Luid huilend gaat zij naar mama, die haar hoofd staat er niet naar dat gehuil aan te horen. Stientje wordt door haar ook nog eens uitgekafferd met:

"Je staat te zingen of te janken, wat ben je voor een jong".

Stientje krijgt geen kans het haar te vertellen.

Een regenachtige zaterdagmiddag. Wij spelen op de divan met de poppen. Gerard komt opschepperig de huiskamer in.

"Deze week heb ik zo goed verdiend mama".

Hij toont haar zijn portemonnaie met veel bankbiljetten. Mama lacht hem toe. Eigenlijk is hij haar lieverdje. Met veel verbeelding trekt hij er wat uit en geeft mama het kostgeld voor die week. Rika komt de kamer in en ziet de dik gevulde portemonnaie.

"Als je zo goed verdient de laatste tijd, kan jij mij best iets geven voor het schoonmaken van jouw kamer" Gerard zegt daar niets op, loopt fluitend naar de keuken. Daar heeft mama zijn warme badwater klaar gezet. Het schone overhemd, stropdas, het losse gesteven boord liggen klaar op de keukentafel. Na een tijdje schreeuwt hij vanuit de keuken:

"Moetje, zo noemt hij mama sinds een paar dagen, ik krijg dat kreng van een boordeknoopje niet door het knoopsgat van die stijve boord heen".

Moetje gaat hem helpen. Als zij het knoopje er door heeft, knipt zij de stropdas er aan vast. Altijd moeten papa en Gerard daar hulp bij hebben. Vaak schelden de heren haar uit als het niet vlug genoeg gaat. Als ik later een man trouw wil ik er geen die altijd naar mij schreeuwt. Hé, hé mijnheer is klaar denk ik. Hij staat daar schoon en netjes aangekleed. Zo vind ik hem een mooie broer. Bruine ogen, donker krullend haar en op zijn neus een bruine hoornenbril. Het witte overhemd met rode das staat hem goed. Het meest lijkt hij op mama, de donkere ogen. Het krulhaar heeft hij van papa. Hoe kan het eigenlijk om op je moeder te lijken en het krulhaar van je vader te hebben?

Ik hoor Rika druk bezig in Gerard's kamertje. Daar komt zij weer aan en gaat de keuken in, komt terug met stoffer en blik. In het voorbijgaan begint ze weer tegen Gerard:

"Ik meende wat ik je daarnet vroeg. Jij bent al lang klaar en gaat uit terwijl ik nog drukdoende ben met jouw kamer. Ik wil, dat jij me voor dat werk wat geeft". Hij zegt:

"Je doet het maar" en verdomt het haar er iets voor te geven. Zij pikt het niet en geeft hem een oplawaai met de stoffer. Hij ook niet mis, slaat terug. Als kat en hond vechten die twee. Wij weten niet hoe vlug wij van de divan weg moeten komen. Ik vind het zielig voor Rika. Zij kan Gerard lang niet aan. Die hoeft niet meer op stap te gaan, zijn overhemd is heel vuil geworden. Hij blijft er bij, Rika niets te geven. Zij vertikt het langer zijn kamertje schoon te maken. Mama probeert de twee, te vergeefs, te sussen.

Vanaf deze tijd is het weer hopeloos in huis. Weken duurt het geduvel. Totdat Gerard een baan heeft aangenomen in een grote schoenmakerij in de stad. In de weekeinden komt hij naar huis. De spanning is het huis uit. In het schoenmakerskamertje is het stil, het ligt er verlaten bij. De vloer is schoongeschrobd. De machine staat werkloos voor het raam. Wat doosjes met spijkers en oude schoenen op het schap. En Gerard is weg.

Wij spelen nu in het lege kamertje. Achter het huis is papa druk doende. Hij vergeet de buitendeur te sluiten al is het nog zo koud. Hars en lood heeft hij nodig om ijzeren pen- nen in grafzerken te maken. Hij smelt het in de keuken op het gasstel. De rook en stank trekt door het huis.

Terwijl mama eten kookt, loopt hij haar voor het kleine aanrecht voor de voeten. Het ruwe werk, het in vorm brengen van de grafzerken, wordt buiten gedaan. De letters zetten bij regenweer in de schuur, bij vorst zelfs in de keuken.

Wij kunnen onze lol op. Het getik op de steen dreunt door het hele huis, zelfs bij de bu- ren. Die klagen altijd over hem. Met de zomerdag staat hij voor dag en dauw buiten te tikken. Wanneer hij de letters op de zerken tikt, sta ik vaak te kijken. Ik vind het mooi zoals hij het doet. Iets gebogen staat hij over de zerk. In zijn linker hand is de bijtel, die steunt hij met zijn pink. Daardoor heeft hij een dikke steenhouwerspink.

In de rechterhand de houten vierkante knotshamer. Heel voorzichtig tikt hij op de lijntjes van de getekende letters. Als hij gespannen staat te werken komt er vaak een drup aan z'n neus. Het puntje van zijn tong is zichtbaar, of een sigaret schuin in de mond. Op zijn hoofd draagt hij een alpinomuts.

"Zie hem daar staan met die drup aan z'n neus" zegt mama ons. Hij veegt de drup weg met zijn mouw.

"Viezerik" mama weer.

Hij trekt zich van dit alles niets aan. Het is een harde werker. Alleen die slordigheid!

Wanneer wij 's avonds in de kamer zijn wenkt papa mij vanuit de keuken. Ik weet direkt waar het om gaan. In de keuken fluistert hij mij toe:

"Haal jij voor mij even vier sigaretten bij Evers op de Bonte Wetering?"

Hij geeft me het geld.

"Vlug weg, je weet wel achterom en aan de keukendeur kloppen, je moeder mag het niet weten".

Evers verbouwt tabak op z'n volkstuin. Hangt de bladeren te drogen en snijdt het fijn. De hele familie rolt er dan sigaretjes van. Evers brengt ze aan de man en verdient er een centje bij. Heel angstig ben ik om over de verduisterde straten te lopen. Een klopp op de deur en hij wordt geopend en direkt weer gesloten. Bang dat het licht naar buiten zal schijnen. Evers verkoopt zwart. Op een tafeltje liggen de sigaretten klaar. Rokende mannen staan er te praten. Ik koop mijn sigaretten en ga hard hollen op huis aan, waar papa mij achter de keukendeur op wacht.

"Mondje dicht, niets tegen je moeder zeggen, ze vindt het te duur"

Hij loopt met de sigaretten de tuin in. Gelukkig ben ik weer binnen.

Door onze straat komt iedere zaterdag Wassink met zijn groentekar. Wekelijks koopt mama bij hem. Papa loopt weleens mee, Wassink is een vriend van hem. Deze keer heeft Wassink een mooi wit konijn in een kistje op zijn kar. Die wil hij aan de man brengen.

"Wat een pracht beest" zegt papa.

"Iets voor jou Thieleman?"

"Anna wat denk jij ervan?"

"Man, waar wil je het laten?"

"In de schuur is nog wel een plekje. Wat denk je ervan met de kerst een lekker boutje op tafel?"

Mama ziet het niet zo zitten, maar papa spiegelt haar alles heel mooi voor. De gedachte aan een lekker konijneboutje doet haar dan ook zwichten. Iedereen heeft tegenwoordig wel wat kleinvee bij huis voor eigen gebruik.

"Wat is het voor een konijn, Wassink?"

"Moer, Thieleman en het ras is Vlaamse reus".

Papa neemt het konijn met kist en al van de groentekar en loopt ermee achter ons huis. Ik ga bij het konijn zitten en aai het. Ze trilt een beetje.

"Wat is een moer, papa?" vraag ik.

"Een vrouwtje".

Oh, denk ik, dan is een ram een mannetje. Papa is al druk in de schuur. Van oude kisten gaat hij een hok timmeren. Als dat klaar is, stapt hij op zijn fiets en rijdt naar de Beukenlaan. Daar staat een boerderij en daar haalt hij stro. Papa zet het konijn in het hok. Ze zit zo lekker op het stro.

"Mooi he, Papa".

In het weekend is Gerard er weer. Zijn vriend Tom komt hem 's avonds halen. Papa praat over konijnen en Tom vertelt dat zijn vader ook konijnen houdt.

"Wat is het ras?"

"Vlaamse reus"

"Is er een ram bij?"

"Jazeker Thieleman".

Papa lacht en vraagt Ton eens langs te komen met de ram.

"Zeg maar wanneer"

"Dat laat ik aan jou over, maar wacht er niet te lang mee. In het voorjaar wil ik graag jongen hebben".

"Man, waar begin je aan" komt mama er tussen. Ton laat niet lang op zich wachten. De volgende avond is hij er met een zak waarin iets beweegt.

"De ram" zegt papa.

Terwijl papa uit zijn stoel op staat zegt hij:

"Het zal gebeuren".

Lachend vertrekken ze naar de schuur.

"Enge kerels" zegt mama.

Even later zijn ze er weer met veel gepraat en gelach.

"Wat ging hij er op, zij wilde eerst niet. Hij stampte met z'n achterpoten, ze had niets te vertellen. Eén sprong en hij ramde er op los. Het leek wel een naai- machine, zo snel. Met een klap viel hij er af. Dat was nog eens wat".

Dit alles zegt papa en de jongens lachen met hem mee. Er worden nog wat moppen getapt totdat mama zegt:

"Zo is het wel genoeg geweest, al die praatjes waar de kinderen bij zijn".

Ton stapt weer op met de ram.

"De groeten en tot over 28 dagen, ik hoop dat ze vol zit".

Ik snap er niet veel van. Moeren zijn vrouwtjes en rammen mannetjes. Rammen springen op vrouwtjes. Zou het zo ook bij mensen gaan?

Als papa na een paar weken uit de schuur komt zegt hij:

"Anna, ik geloof dat ze vol zit, het beweegt in haar buik".

Ook ik ga op verkenning uit en bekijk het konijn goed. Inderdaad, aardig dik stel ik vast. Net als bij mama voordat Ria geboren werd. Dus niet van de ooievaars?

"Jongens, jongens kom eens naar de schuur" roept papa ons. In een hoekje van het konijnehok wijst papa ons op een donzig hoopje. Er beweegt iets in. Heel voorzichtig haalt papa er een konijntje uit. Het is kaal, roze en heeft de oogjes toe.

Het konijn heeft nu extra zorg nodig, ik heb er een baantje bij; gras plukken. In het begin niet veel, maar naarmate de konijnen groeien ben ik er druk mee.

"O", zegt papa wanneer ik er over mopper, dat doe je even spelenderwijs. Ik vind het geen spelen.

Zoals het met alles gaat is papa ook erg slordig op de konijnen. Ze groeien het hok uit. Er wordt wat bij getimmerd, maar kijk niet hoe! Het stro is altijd vies, de urine loopt langs de muur op de vloer. Het ruikt erg vies. Het voeren laat hij aan mama over. Zij loopt er over te klagen en voor mij is het plezier van de jonge konijntjes er af. Nee, dan bij de burens. Daar hebben ze jonge poesjes. Ze springen heel hoog en spelen met een bolletje wol. Als de poesjes oud genoeg zijn om hun moeder te verlaten zeuren wij er om één. Zo komt bij ons in huis "Voezie", zo noemen wij de kat. Veel plezier beleven wij aan hem. Hij loopt mee

naar school en wij nemen hem stiekem in ons bed. Onze voeten warmen wij aan hem. Gerard plaagt Voezie door hem een papierenzakje over zijn kop te trekken. Hij lacht als Voezie ver dwaast rond loopt.

"Al eenentwintig jaar en nog niet volwassen" waarschuwt mama hem.

Tegen de kerstdagen worden de konijnen gelukkig geslacht. Wij houden wat voor eigen gebruik en verkopen wat. De vellen gaan naar de buurman. Na een paar weken komen de meisjes van de burens buiten met mooie witte bontjasjes aan. Gemaakt van onze konijnenvellen.

"Lekker warm, zulke jasjes" zegt mama tegen papa.

"Dat moest jij kunnen, leerlooien".

Wij zijn jaloers op de meiden van de burens en schelden ze uit voor konijnen.

Op weg naar de noodschool komen wij langs onze, door de Duitsers gevorderde school. De Duitsers zwaaien en lachen naar ons. Door de zusters is ons verboden om met de Duitsers te spreken. Martha en haar vriendin Corrie blijven toch staan bij de Duitsers, ze gaan zelfs met ze de school in. Na afloop, van het bezoek aan de Duitsers, vertellen ze in geuren en kleuren hoe de school er van binnen uitziet nu de Duitsers er in wonen. Dit alles komt de zuster ter ore. De twee worden op het matje geroepen. Ze krijgen veel strafwerk te maken en moeten tijdens het speelkwartier in school blijven. Corrie vertelt het haar zus, die verkering heeft met een Duitser.

Zo gebeurt het dat de zuster bezoek krijgt van een Duitser. Wij zien hem komen met zijn hoge zwarte laarzen aan en kijken allen nieuwsgierig. Wat zal die moeten? Zuster gaat met hem de school in. Wij weten het al vlug. De straf van zuster voor Martha en Corrie wordt stopgezet. Zij hebben de grootste pret en om de zuster te plagen blijven ze iedere dag bij het hek van de school met de Duitsers praten.

In de in beslag genomen gymzaal zijn Russische krijgs- gevangenen ondergebracht. Zij worden ingezet om voor de Duitsers aan de nieuwe weg te werken die gaat lopen van Amsterdam naar Berlijn. Hiervoor is een groot stuk bos weggezaagd. Het hout ligt er voor het oprapen. Onder leiding van Duitsers gaan de russen in een rij naar het werk. De bevolking gooit wel eens brood of sigaretten tussen de rij in. Er zijn Duitsers die doen alsof ze het niet zien. Er zijn er ook die het direkt afpakken.

Steeds meer mannen krijgen een oproep om in Duitsland te moeten werken. Voor Gerard ligt er ook een oproep op de deurmat. Hij wordt te werkgesteld in een machinefabriek dicht bij Berlijn. Voor hij er heen vertrekt wil mama een familieportret.

Papa krijgt angst dat ook hij op den duur niet onder een oproep uitkomt. Hij besluit naar de huisarts te gaan. Al jaren heeft hij last van stoflongen. Als de dokter hem eens wilde helpen? Van de dokter krijgt hij medewerking, hij stuurt hem door voor nader onderzoek. Huizehoog springt hij van blijdschap als hij na een paar weken zijn invaliditeitsbewijs ontvangt. Hij krijgt een uitkering, maakt en onderhoudt grafzerken en repareert schoenen, zo goed en zo kwaad mogelijk hij dat kan.

"Anna" zegt hij "zo komen wij de oorlog wel door". In de gezinnen waarvan de vaders ondergedoken zijn heerst armoede. Steeds minder bevoorrading komt er in de winkels. Uren staan wij om beurten in de rij. Op school wordt melk verstrekt en af en toe een sinaas- appel en vitamine C. Lekkere zure tabletjes, vind ik.

Wanneer er kinderen zijn die ze niet lusten zuig ik ze voor ze op. Eten van de gaarkeuken wordt iedere dag naar de scholen gebracht. Niet te eten, maar het stilt wel de honger.

Op een zonnige zondagmorgen hoor ik papa tegen mama zeggen:

"Ik ga naar de hoogmis en neem Paula mee:

Ongelovig kijkt mama hem aan.

"Je meent het niet, dat duurt jou veel te lang"

"Ik ben er dan vroeg af en ga na de mis even achter grafwerk aan"

Mama gelooft hem niet. Samen lopen wij de heuvel af op weg naar de kerk. Voor de kerkdeur zegt hij ineens:

"O, ik heb niet meer aan de wierook gedacht die tij- dens de hoogmis gebruikt wordt. Ik word daar altijd zo misselijk van"

Wanhopig kijkt hij me aan en stelt voor:

"Als wij eens samen een wandeling gaan maken en onderweg een kogelflesje drinken en dan naar het kerkhof? Maar je moet hier niets van tegen mama zeggen."

Met mijn communie heb ik geleerd dat ik verplicht ben zondags de mis bij te wonen. Onttrek je je daaraan dan verval je in staat van doodzonde, dit betekent biechten of de hel. Ik twijfel, de mooie wandeling, het kogelflesje....., ik kan het niet weerstaan en verval in doodzonde.

"Kom" zegt papa, "wij steken de weg over en gaan op de Rozendaalseweg de loopgraaf in".

Deze is daar gegraven om tijdens luchtalarm te schuilen. Wij gebruiken de loopgraaf om aan het oog onttrokken te blijven van kerkgangers.

Het is mooi in het bos. De zon schijnt haar stralen langs het groen van de hoge bomen. Wij gaan op een bank zitten en kijken naar de kwakende eenden in de vijver.

"Fijn is het hier" zegt papa. "Hier merk je niets van de oorlog".

Verderop stroomt een beekje, ik vraag aan papa of ik er met mijn blote voeten in mag.

Het water is nog fris aan mijn voeten. Ik trek mijn schoenen weer vlug aan en we wandelen naar de wijk Klarendal. Papa heeft horen vertellen dat daar gisteravond een bom op de Hoflaan is gevallen. Hij was bestemd voor de Menno van Koehoornkazerne, maar kwam op een woonhuis terecht. Twee doden zijn er te betreuren, vertellen mensen op straat als wij voor het gebombardeerde huis staan te kijken. Alles is stuk, alleen de kachel met daarom heen een rekje met wasgoed staat er nog. In de hele buurt zijn de ramen gesprongen. Papa weet, er zijn twee doden;

"Misschien weer grafwerk?" zegt hij mij wanneer wij bij het huis weglopen. Wij lopen de Klarendaalseweg over. Mensen zitten en staan op de stoep. Het is de gewoonte in deze wijk. Papa vindt het gezellig en praat met velen. Wij slaan linksaf en komen op het Rappartplein. Op de hoek is een café. Daar gaan wij naar binnen. Voor de opening hangen twee beige pluche gordijnen. Op de plaats waar men ze opent zijn leren lappen gemaakt.

"Tegen slijtage" zegt papa.

Hij opent de gordijnen en laat mij als eerste binnen gaan. Het is schemerig in het café. Aan weerskanten staan houten tafels en stoelen. In het midden staat de biljarttafel, in de hoek een nikkelen tapkast met daarachter heel veel flessen op een schap. Achter in het café nemen wij plaats. Een man met een hele dikke buik komt naar ons toe.

"Zo Thieleman, heb je je dochter meegenomen?"

Hij kijkt mij aan. Wat spant het blauwe schort om zijn buik. Papa bestelt voor mij bij de man een kogelflesje en hij neemt een glas bier. Twee mannen spelen biljart en papa kijkt toe. Als de mannen uitgespeeld zijn, vraagt papa een van hen of hij een spelletje met hem wil spelen. De man stemt toe. Terwijl hij bezig is, kijk ik toe. Hij heeft plezier in het spel. Heel voorzichtig stoot hij met de keu de bal aan. De bal rolt over het groene laken en tikt een tweede bal aan. Hij lacht. Wat duurt het spel lang..... Het kogelflesje is allang leeg. Als mama wist dat ik hier zat! Zij wil ons niet in een café hebben. Ik vertel haar niets hiervan.

"Kom meid, het spel is uit en wij gaan verder"

Gelukkig denk ik. Wij lopen de Katarijnenstraat af, de Steenstraat, Vijzelstraat over en de Koningstraat in. Voor het raam van een opkoper blijft papa staan. Hij wijst me een mooi wit gebeeldhouwd meisjeshoofd met muts aan. Het staat op een wit marmeren zuil. Samen houden wij onze neus tegen het raam.

"Even voelen of de deur open is" en papa drukt. De deur gaat open en wij stappen binnen en even later komt er een man aan die een gele ster op zijn jasje draagt. Een echte jood, denk ik. Ik gaap hem aan en vind hem zielig. Papa bekijkt het beeld en ontdekt aan de muts een beschadiging. Er wordt gehandeld en papa koopt het voor vijftien gulden. Buiten gekomen zegt hij:

"Een mooi koopje, de muts werk ik bij en dan verkoop ik het een beetje duurder"

"Moet deze jood niet weg" vraag ik.

"Och, wie weet vergeten ze hem"

Wij lopen de Koningstraat uit en komen bij de Eusebëuskerk. Er is net een dienst geweest. De mensen gaan de kerk uit en wij er in. Heel anders ziet de kerk er uit als de kerk op de Geitenkamp. Papa wijst mij waar het priesterkoor geweest is, waar het altaar heeft gestaan en de nissen in de muren waar geen beelden meer in staan. Wij lopen over een vloer van graf- stenen. Mooi is het beeldhouwwerk dat daarin is aangebracht. Hoog boven in de kerk zie ik gekleurde glas-in-lood ramen. De zon schijnt er op, het kleurt de kerk heel mooi. Alle mensen hebben de kerk nu verlaten. De organist speelt nog even door. Dan wordt het stil in de kerk. Fijn om hier zo samen te zijn.

"Waarom zijn de beelden uit de kerk verdwenen?"

"Het is gebeurd in de reformatie. Luther was het niet eens met de leer van de Paus van Rome. Er kwam een opstand tegen de katholieken. Lutherse aanhangers hebben de kerken bestormd, beschadigd en geplunderd. Vanaf die tijd is deze kerk niet meer van de katho- lieken".

"Hoe durfde Luther dit te doen?"

"Misschien heeft hij wel gelijk gehad. Ik weet het niet".

Wij verlaten de kerk en de koster sluit de deuren af.

Gek, onze kerk staat altijd open.

We lopen langs de kerk en steken de Koningsstraat over. Wij staan dan voor een huis met allemaal poortjes.

"Dit is een mooi huis papa". Papa vertelt:

"Het is het Duivelshuis. Maarten van Rossum liet het bouwen in de 16e eeuw. Hij wilde een stoep van puur goud voor zijn deur. Daarvoor had hij toestemming nodig van alle raadsleden. Die vonden zo'n stoep erg overdreven en als wraak liet Maarten van elk raadslid een duivelskop maken"

Hij wijst mij alle gebeeldhouwde duivelskopjes in de gevel.

"Mooi he?"

"Ja, mooier als een stoep van goud".

Ik word afgeleid door de klokken van de Walburgkerk. "Kom, kom" roepen zij. Weer denk ik aan mama en aan het verzuim van de mis.

"Kijk Paula, daar achter het hek lopen de weeskinderen".

Ik zie meisjes in zwarte jurkjes en witte schortjes. Ze spelen in de zon. Even blijven wij staan kijken. Misschien best fijn in een weeshuis. Geen papa en mama die ruzie maken. Maar toch.... Over de Jans-binnensingel langs de schouwburg komen wij op het Velperplein. Daar stappen wij op lijn 4. De tram brengt ons weer terug naar de Geitenkamp. Thuis wacht mama met het warme eten.

"Wat zijn jullie laat" en zij zet het eten direkt op tafel. Papa stoot onder de tafel mij met zijn voet aan, legt een vinger tegen zijn mond. Dan vertelt hij mama over de twee doden, het mooie meisjeshoofd en de handel die hij hierdoor gaat krijgen.

"En dat allemaal na kerktijd?" zegt ze ongelovig. Als ik na het eten alleen met haar ben hoort ze me uit door op mijn geweten te werken. Ik val door de mand. Wat krijgen die twee een ruzie! Jammer van de mooie zondagmorgen. Het meisjesbeeld wordt thuis bezorgd. Heel voorzichtig wordt de muts door papa bijgewerkt. Vol trots zet hij het in de hal te pronk.

"Anna", roept hij. "Kom eens kijken, hoe vindt je het hier staan?"

"Van mij mag het er blijven staan, prachtig"

Hierop geeft hij haar geen antwoord.

Steeds vaker hoor ik mama over haar heen klagen. Dokter ten Broeke adviseert haar bedrust. Rika moet thuis komen om te helpen. Zij is daarom boos, ze heeft dan geen verdiensten. Er is geen andere oplossing. De laatste tijd vrijt zij met Jan, de buurjongen. Hij is huisschilder en het gezin waarin hij is opgegroeid is fijn katholiek. Pappa zegt: "Ze zijn zo fien als gemalen kippestront, niets voor jou Riek, zo'n knul" Rika is tot over haar oren verliefd. Iedere avond wil zij naar hem toe.

De kleintjes liggen al in bed, ik zit aan mama's voeteneinde op het bed, het is haast donker. Papa, Annie en Rika zijn in de huiskamer. Wij horen er één boven komen. De deur gaat met een zwaai open.

"Kijk, lekkere koffie", het is papa. Rika zei mij:

"Breng jij mama eens koffie, dat zal ze aardig vinden".

"Hoe krijgt ze je zo gek" zegt mama lachend.

Koffie kun je het niet noemen. het is gebrande rogge. Toch slurpt mama er lekker van en laat het in haar keel nog na klokken. Ons leert ze om niet te slurpen.

"Beter wat dan niets, de smaak van koffie ben ik helemaal vergeten", ze geniet hoorbaar.

Staande voor het raam drinkt papa zijn koffie.

"Verdomd" zegt hij, "Glijpt ze weer weg" Hij ziet hoe Rika over het hekje wipt.

"Mooie smoes mij met koffie naar boven te sturen"

Hij voelt zich gepakt.

"Haal jij eens een lang eind touw uit de kelder en de pollepel" vraagt hij mij.

"Waar is dat voor?"

"Dat zul je wel zien, schiet een beetje op"

Weer terug boven bindt hij de lepel aan het touw, even later komt Rika thuis. Als ze goed en wel binnen is, opent papa het slaapkamerraam. Hij laat de lepel aan het touw naar beneden zakken tot voor het huiskamerraam. Slingert het heen en weer. Een paar harde tikken horen wij op het raam! Vlug haalt hij de hele handel weer binnen en gelijk komen Annie en Rika de trap op hollen. Wit van schrik staan zij daar.

"Pap, pap, er tikte iemand tegen het raam, het is vast een Duitser".

"Rotmeid, je weet dat je na spertijd niet naar buiten mag. Wie zit er nu met de last?" Al mopperend loopt hij de trap af. Riek en Annie staan er beteuterd bij.

"Als het maar goed afloopt" zegt Annie.

Wij luisteren naar wat er beneden gebeurt. Daar horen wij papa praten in gebroken Duits:

"Was wollen sie....., das sal nicht meer beu- ren, gute abend"

Wij horen hem de deur sluiten. Rika en Annie zuchten van verlichting. Achter haar zakdoekje verscholen zie ik mama lachen. Ik vind de grap leuk, maar toch wel erg voor Rika. Na spertijd moet ik wel voor hem sigaretten halen. Papa komt de slaapkamer in, "Twee Duitsers waren het, ik had er wel werk mee. Ze hadden licht zien schijnen vanuit de keuken"

Rika begint van achter uit haar keel:

"Teun Visser heeft me wel eens zien gaan, hij heeft me vast verraden omdat ik weiger met dat NSB-jong op stap te gaan"

"Je weet waar je aan toe bent" snoert papa haar de mond.

De volgende morgen komt de dokter op huisbezoek. Nog overstuur vertelt Rika hem het hele relaas. De dokter kalmeert haar door te zeggen:

"Die Toon heeft nogal last van steenpuisten, volgende keer pak ik hem hardhandig aan", daarna gaat Rika in de achtertuin de was ophangen. Ik laat dokter voor gaan de trap op naar boven waar papa bij mama is.

"Het is me wat, die meid" zegt papa tegen de dokter, terwijl die naar mama's been kijkt. Ik sta voor het raam en kijk de tuin in en zie hoe Rika over de heg de tuin van Teun in kijkt. Teun is drukdoende met de kippen.

Ze geeft hem de volle laag. Hij hoort haar beduusd aan.

Arme Teun.

Papa laat de dokter uit. Ik ga achter ze aan. Halverwege de trap blijf ik staan en volg het gesprek dat papa met de dokter voert.

"Dat is wat moois!" en dokter wijst op het beeld in de hal. Papa prijst het extra aan.

"Is het te koop" vraagt dokter. Papa houdt zich terughoudend. Dokter bekijkt het beeld op een afstand.

"Mooi, heel mooi" Er wordt gehandeld en papa praat als Brugman. De dokter geeft papa de hand er op zegt:

"Verkocht Thieleman"

Hij heeft goed verdiend. Ik zie het aan zijn hele houding.

De appelboom die in onze tuin staat is uitgebloeid, nu vormen zich de vruchtjes. In het begin van de groeitijd laat de boom wat appeltjes vallen. Papa raapt ze op en stopt ze in zijn broekzak. Dan gaat hij weer aan het werk. Zoals het lijkt werkt hij hard aan een grafzerk. Als buurman in zijn tuin komt of er passeert iemand, gooit hij met een appeltje.

"Ja, Thieleman ben je weer bezig?" zegt buurman.

Sigarettenpeuken zie ik hem de laatste tijd van de straat rapen. Steeds meer schaam ik me voor hem en toch, vind ik hem komisch!

Waarom is mijn vader zo?

Wat hij gisteravond met Rika uitgehaald heeft is eigenlijk te gek. IK vertel het haar maar niet. Waarom maakt hij zich zo druk. Jan moet immers ook naar Duitsland. Rika is verdrietig en opstandig.

"Die rotoorlog, niets kunnen wij beginnen" klaagt ze.

Als op het Schutterbergplein door de oudere jeugd een tram uit de rails wordt gelicht en op z'n kant gegooid is zij er bij aanwezig. Buiten adem komt ze naar huis hollen en vertelt haar verhaal:

"De moffen kwamen er al aan"

"Daar moet je maar aan mee gaan doen" waarschuwt papa haar. "Dan loopt het niet goed met je af".

Dientje, mijn vriendin, komt huilend bij ons thuis. Haar broer Wies is in Duitsland gestorven. Aan longontsteking wordt er geschreven. Wij geloven de Duitsers niet meer. Haar ouders hebben veel verdriet en haar moeder wordt er ziek van.

De gasfabriek krijgt een voltreffer. Daar sneuvelt een buurman. Zijn vrouw blijft achter met vier kinderen.

Luchtalarm komt steeds vaker voor. Op school worden wij getraind hoe ons te gedragen daarbij. Zo rustig mogelijk de klas verlaten en achter elkaar aan de schuilkelder in. Een hele sensatie voor ons, kinderen.

Als wij 's nachts in werkelijkheid gewekt worden door de laag overvliegende vliegtuigen en het alarm gaat af, staan wij te trillen op de benen. Wij moeten ons direkt aankleden en wachten in de kelder met elkaar tot het sein van veilig weer gegeven wordt. De kleintjes zijn helemaal van streek. Mama heeft de tas met bonkaarten en persoonlijke papieren op haar schoot. Arnhem is nog niet vaak gebombardeerd, toch durven ze ons niet in bed te laten bij luchtalarm.

In de kelder zijn wij eigenlijk ook niet veilig. Als wij daarin zitten te wachten, drukt papa tegen het plafond, kijkt mama aan en zegt:

"De kelder is net een grafkelder, één bom en we zijn allen levend begraven". Wat ben ik bang in de kelder! Haast alle mannen werken in Duitsland en toch staat op een dag Gerard weer in de kamer.

"Hoe bestaat het, niet te geloven" roept mama als ze hem ziet.

"Ja moetje, zo'n kneus als ik ben met één half blind scheel oog, die kunnen ze voor het fijne machinewerk daar niet gebruiken".

Rondom de tafel vertelt hij zijn relaas.

"Ik heb me natuurlijk wel goed aangesteld. Het fijne werk kon ik niet zien. De aanhoudende bombardementen maakte mij haast gek. De mensen waar ik woonde waren goed voor mij. Lekker eten en er was een mooie blinde dochter in huis die mijn kleding verzorgde. Niet alle Duitsers zijn het eens met het nationaal socialisme. Zij durven niet voor hun eigen mening uit te komen, bang om naar een strafkamp gestuurd te worden. In Duitsland werken mensen uit heel Europa".

Ik hang aan zijn lippen als hij dit vertelt. Na een week verlof moet hij zich weer melden. Hij moet nu gaan werken in een militaire keuken in Den Briel. Wij brengen hem op de tram en zwaaien hem uit.

Na zijn vertrek ontvangen wij een brief van een zus van mama uit Rotterdam. Haar man heeft een oproep gekregen om in Duitsland te gaan werken. Hij voelt er niets voor en zij is ontzettend bang om alleen met de kinderen in de gevaarlijke stad Rotterdam te blijven. De vraag in de brief is of ze voor een tijd bij ons kunnen zijn. Hier wordt lang over gepraat. Als je iemand schuil houdt, is dat strafbaar. Toch mogen ze bij ons komen. Ze betrekken het voorkamertje waar het schoenmakers-gereedschap nog staat. Oom maakt zich het schoenlappen een beetje eigen en repareert onze schoenen. Rika is dolgelukkig, die kan weer naar haar werk.

Tante bestuurt nu onze huishouding. In de buurt vertellen wij aan ieder die het horen wil dat oom en tante bij ons zijn komen wonen omdat hun huis is gebombardeerd.

Met oom hebben we de grootste pret. Hij speelt op de mondharmonika en wij zingen met de muziek mee. Hele einden gaat hij met ons wandelen, helpt mij met aardappelen schillen en hout halen. Wanneer papa niet thuis is wordt het licht door oom afgesloten.

"Verstoppen jullie je maar, ik zoek" zegt oom ons. Zelfs mama en tante zijn van de partij. Op de gekste plaatsen kruipen wij weg en oom laat op zoektocht de meest vreemde geluiden horen. Dat jaagt ons angst aan. Onverwacht komt papa thuis. Tante houdt zich schuil achter de kelderdeur waaraan papa al mopperend zijn jas op hangt. Hij grijpt in tante's haarbos en schreeuwt:

"Zijn jullie allemaal hardstikke gek geworden?" Het licht wordt gauw door oom

aangedaan. De lol is er voor ons af. Oom kalmeert papa wat, door te zeggen: "Kom Gerrit, de kinderen hebben toch al zo weinig in die verrekte oorlogstijd, gun ze wat lol".

Margootje die vòòr mij in de klas zit heeft witte puntjes in het haar. En op mijn lessenaar lag een klein beestje. Dit vertel ik als wij aan tafel zitten.

"O, gadverdamme, luizen" roept tante.

Stuk voor stuk worden onze hoofden nagekeken. En ja hoor, onze haren zitten vol met neten en luizen. Wij moeten er aan geloven. Tante legt een witte doek op haar schort, plaatst daarop een groot wit bord en om beurten moeten wij op de knieën voor haar plaats nemen. Zij kamt met een ijzeren kam met lange tanden zorgvuldig ons haar. Heel wat luizen vallen op het bord. Venijnig drukt zij ze fijn met de nagel van haar duim. Zij wreekt zich op de luizen over de nare oorlog, zegt ze. Ik denk, dat ze het een mooi spel vindt. Ze vergeet dat wij met onze knieën op een harde kokosmat zitten. Oom krijgt medelijden met ons en geeft als beloning geld om naar het zwembad "Tialf" te gaan. "Duik er maar diep in dan ben je zo je luizen kwijt", zegt hij. Het is een dik half uur lopen.

Bij het zwembad zegt Annie ons:

"Opletten, als er veel mensen bij de kassa staan, glippen wij langs de fietsrekken onder het hek door. Als het ons lukt houden wij het geld voor een volgen de keer".

Annie is nu veertien jaar en ik elf jaar. Zij heeft al een vriendje; Bert van zestien jaar. Hij komt vaak naar het zwembad. Om vijf uur sluit het bad voor kinderen onder de veertien jaar. De badmeester let goed op dat alle kinderen het bad verlaten. Annie is heel klein van stuk, zij schaamt zich voor Bert als zij door de badmeester het water uitgestuurd wordt. Hoog op haar tenen gaat zij door het pierebad lopen. Haar borstjes steekt zij goed vooruit. Armen langs haar hoofd omhoog zodat haar okselhaar goed zichtbaar is.

"Zo ziet de badmeester dat ik volwassen ben" zegt ze.

Ze heeft succes!

Mama vindt Annie steeds brutaler worden. Zij spijbelt vaak van de huishoudschool. Mij, vraagt ze de post op te vangen die van haar school naar ons huis gestuurd wordt.

"Ik doe het later voor jou ook" belooft ze mij. Op één van haar spijbeldagen gaat ze met haar vriendin met de trein naar Elst om er in een boomgaard kersen te eten. Heerlijk lijkt het mij naar de huishoudschool te gaan. Annie heeft altijd zoveel pret. Na het reisje Elst lacht Annie niet meer. Het is haar slecht gekomen vertelt zij mij 's avonds in bed:

"De trein waarin wij zaten is tot tweemaal toe bescho- ten door kleine jagertjes.

Iedereen ging plat liggen of sprong de trein uit om in de spoorberm dekking te zoeken. Wat heb ik een angst gehad".

Annie heeft bij het springen uit de trein haar enkel bezeerd. Ze liegt ze thuis wat voor. Ik waarschuw haar om van die treinreisjes maar af te zien.

Wat eerst een leugentje om best wil is geweest, gebeurt dan werkelijk. Het huis van opoe en opa in de Rozendemanstraat te Rotterdam wordt op 31 maart 1943 getroffen door een bom. Alle bezittingen zijn verloren gegaan, zij zelf zijn er goed uitgekomen. Hoe gevaar-lijk het voor oom en tante ook is, ze gaan er heen. In Rotterdam verneemt oom dat hij kan gaan varen op een vrachtschip. Van Rotterdam naar België. Het gezin mag mee aan boord. Opoe en opa betrekken het huis van oom en tante. Een half jaar waren ze bij ons in huis. Ik mis mijn oom en tante.

Gerard laat weten dat hij het goed maakt. De eerstvolgende keer dat hij naar huis komt neemt hij een meisje mee. Rietje heet ze. Als hij haar voorstelt vraagt hij papa: "Is ze niet mooi?" Ja, denk ik ze is echt mooi van gezicht, maar wel een beetje te dik en stil.

Gerard heeft haar verteld over het huis dat op een hoge heuvel staat, over zijn zusjes, over zijn vader die steenhouwer is en over zijn moeder die heerlijke bruine bonen met uien kan klaarmaken. Als Rietje een paar keer bij ons thuis is geweest heeft ze al gauw in de gaten dat hij zwaar overdreven heeft.

Het huis staat wel op een heuvel, maar de hele wijk is een heuvel. Zijn zusjes zijn geen schoonheden en zitten vol luizen. Zijn vader maakt er een troep van en de kookkunst van schoonmama laat ook te wensen over. Ik hoor dat zij hem plaagt, wanneer zij samen in de tuin zitten. Desondanks is Rietje gek op hem. Met zo'n paar vrije dagen thuis, stelt hij voor om met mooi weer met de hele familie een dag naar het golfslagbad de Branding in Doorwerth te gaan met de open tram. Mama en papa zijn nog nooit in een zwembad geweest. Mama leent het badpak van de buurvrouw en papa krijgt een zwarte tricot onderbroek van mij aan. Ik weet niet wat ik zie, hij springt in de golven, laat zich van de glijbaan gaan en duikt het water in. Helemaal geen watervrees. Wel schrik ik vreselijk als hij het water verlaat. Mijn onderbroekje plakt hem aan zijn kont, geen gezicht! Gerard troont mama mee naar de kanovijver.

"Moetje, zullen wij samen eens kanovaren?" Zij durft niet zo goed.

"Ach, kom op mens, er kan je niets gebeuren". Hij huurt een kano en houdt hem in balans. Wanneer zij instapt kijken wij vanaf de kant toe. Vlug springt hij er bij in en legt haar uit hoe zij de peddels moet hanteren. Het lukt haar. Daar gaan ze. Halverwege de vijver komen Rika en Annie aanvaren, recht op hun af. Mama wordt zenuwachtig en de kano begint te schommelen.

"Oh, ik verdrink" roept zij.

Maar het water is daar ondiep, de kano slaat om en moetje schreeuwt steeds harder. Mensen komen aanlopen om te kijken wat er allemaal gebeurt. Door het geschreeuw is haar kunstgebit uit haar mond gevallen. Nog harder gilt zij:

"Oh, mijn gebit, mijn gebit!"

Iedereen zoekt met man en macht. Gelukkig vinden zij het terug. Een hoera gaat op! Achteraf lacht zij zelf ook mee. Ik loop een eindje bij ze vandaan. Wat stellen zij zich weer aan. Iedereen staat te kijken, zo hard praten ze!

"Sta toch niet overal tegenaan te hangen, ben je zo moe?" vraagt mama mij.

Ja, ik voel me ziek en heb zo'n last van jeuk tussen mijn benen. Mijn broekje is steeds vies. Toch durf ik het haar niet goed te zeggen. Zij gaat met mij naar de dokter. Ik schaam mij bij het onderzoek. De dokter stelt mij gerust en zegt:

"Ga maar lekker uitrusten in je bed".

Iedere dag komt de wijkzuster mij irrigeren.

"Grote meisjes en vrouwen hebben wel eens last van afscheiding, dit moet met rust genezen" vertelt zij mij. Op de divan lig ik voor het raam van onze huiskamer en zie alle kinderen langs komen die naar school toe gaan. Zij zwaaien naar mij. Papa is druk bezig op zij van het huis. Hij heeft een grote wagen met grind laten komen en schept het nu in een kruiwagen en strooit het uit over ons tuinpad. Hij is er druk mee.

De drup hangt hierbij weer aan zijn neus. Hij lacht naar mij en zegt:

"Mooi he?"

Ik knik van ja met mijn hoofd. In de keuken is mama aan het werk. Ik hoor de fluit van de waterketel. Na een poosje roept zij:

"Gerrit, thee!!, trek je klompen uit voor de keuken deur".

Toch stapt hij zo de keuken in.

"Zie nou eens, weer de hele mat vol modder".

"Ach mens, zeur niet" en hij loopt de kamer in en laat zich met zijn vuile zandbroek op de bruine leren stoel ploffen. Mama loopt mopperend achter hem aan, maar er valt niets meer te redden.

"Anna", zegt hij "Nu kun je fijn de ramen om het huis zemen zonder dat je schoenen vuil worden. Vind je het niet mooi staan al die kleine steentjes?"

Hij slijmt weer, denk ik. Mama schenkt ons thee in.

"Ik zou wel wat lekkers lusten en jullie dan?" vraagt hij. Hij wacht het antwoord van

mama niet af maar vraagt:

"Heb je nog snoepbonnen Anna?"

"Die wil ik voor zondag bewaren".

"Ja maar, ik heb nu zo'n trek"

Annie komt de kamer in en hoort waarover hij zeurt. Wij helpen hem.

"Nou, toe dan maar" geeft ze toe. Hij geeft Annie geld en zegt:

"Haal maar gauw van die gevulde puntjes bij de bakker Kriek in de Creusbergstraat".

Zij rent weg en is er even later weer.

"Dat smaakt mij nog eens goed" zegt hij.

Ik ben heel zuinig op mijn koek, neem hele kleine hapjes.

"Laat het niet bederven", waarschuwt hij mij. Ik voel een tik op mijn schouder en draai mij om. Terwijl ik dat doe, pikt hij gauw de koek van mijn schoteltje en neemt er een grote hap van. Wat gemeen, hij leidde mij af!

"Wat ben jij toch een flauwe man, zij lust het toch ook graag"

Ik ben kwaad op hem. Als hij weer buiten is, probeert hij door het raam heen met gekke bekken trekken mij aan het lachen te krijgen. Ik kruip diep onder mijn dekens. Wanneer hij 's avonds in huis komt, vraagt hij aan mij:

"Wat lust mijn zieke graag?"

"Sprotjes" roep ik en laat geen kans voorbijgaan, hij wil het weer goed met mij maken.

"Zal ik die dan eens voor jou meenemen?"

"Dan eet je ze toch zelf op"

"Nee, echt niet, ze zijn voor jou alleen".

De volgende dag komt hij thuis met sprotjes. Ik voel mij een echte zieke.

Het is tollentijd. Alle kinderen in de straat hebben wel een tol en zweep. Bovenop de tol maken wij gekleurde streepjes. Als de tol hard draait geeft dat een mooi effect. Met een paar kinderen gaan wij in een rij staan. Tegelijk gaan wij tolleren. Een wedstrijd, wie het eerst aan het eind van de straat is. Ineens zie ik Rietje de straat inkomen, zonder Gerard, helemaal uit Den Briel. Ik ga naar haar toe:

"Waar is Gerard?" vraag ik haar.

Bij binnenkomst vertelt zij:

"Gerard is naar het strafkamp Amersfoort gestuurd"

"Wat heeft ie gedaan?"

"Hij wist dat in de keuken, waarin hij werkt, gebakken vis stond. 's Avonds toen iedereen weg was, is hij er heengegaan en heeft van de vis gegeten. Op dat moment kwam een Duitser de keuken in en betrapte hem"

"Daarvoor kunnen ze hem toch niet naar Amersfoort sturen?"

"Nee, zeker niet, maar het is wel gebeurd. Mijn plan is om morgen naar Amersfoort te gaan, kijken wat ik voor hem kan doen"

"Ik ga met je mee" zegt mama en tegen Rika:

"Jij blijft morgen van je werk thuis om hier de boel te redderen".

"Ik niet, laat Slutje het deze keer maar doen"

Slutje is Annie's scheldnaam omdat zij altijd alles verkeerd doet in huis.

"Annie moet naar school"

"Dan gaat zij maar niet, moest dat jong weer zonedig van de vis vreten. Jullie bekijken het maar, ik ga naar mijn werk".

De volgende dag gaan mama en Rietje met de trein naar Amersfoort. Op het station staan veel joden. Zij worden op transport gesteld naar Westerbork. Het is héél angstig om met de trein te reizen. In Amersfoort worden ze niet veel wijzer. Rijen gevangenen zien zij lopen, maar Gerard ontdekken zij niet. Een gesprek met de Duitsers krijgen ze niet. Onverrichterzake keren zij huiswaarts. Rietje blijft een poos bij ons in huis en reist regelmatig naar Amersfoort. Door heel veel gepraat van haar en geluk, komt hij na een paar maanden vrij. Met een kaal geschoren hoofd, schurft en luis.

Veel praat hij niet in ons bijzijn. Ik begrijp het wel, het is veel te gevaarlijk; als wij er mee de

straat op gaan. Wij worden de kamer uitgestuurd. Door een kiertje van de openstaande deur zie ik hoe Gerard zijn kapot geslagen rug aan papa en mama toont. Mama gaat hem verzorgen. Later vang ik uit gesprekken op:

"Zij dachten dat ik een jood was, door mijn donkere uiterlijk, wij moesten in de rij aantreden. Steeds weer werd er gevraagd:

"Ben je een jood?" Ik kon niets anders antwoorden dan neen. Honden werden op ons afgestuurd. Voor me zag ik hoe medegevangenen door honden aangevallen werden. Toch, in al die ellende maakten wij 's avonds, als wij van het werk uit het bos in de barakken terug waren, nog een beetje plezier. Het verlangen naar een sigaret was groot. Ik wist dat er altijd wel wat het kamp binnen gesmokkeld werd. Daarom maakte ik dit liedje, ik zong het uit volle borst boven op tafel en op de wijs van: "Trink, trink, brüderlein trink"

Dit is het laatste couplet:

*Ik ga mijn liedje besluiten
Vergeet u het dichtertje niet
Hij haalt u uit zorg en ellende
maar heeft ook zijn eigen verdriet.
Hij wil graag een rokertje hebben'
Leeg is zijn koker en doos.
Geef allen één enkel piraatje
Dan rookt jullie dichters een poos*

refrein:

*Gein, gein. gein moet er zijn.
Jongens, vooruit zing het mee.
Gein, gein. gein moet er zijn.
Iedereen brult het voor twee.
Zolang het Rode Kruis nog pakketjes verstuurt
Is er nog niets aan de hand.
Zolang als mijn slapiet mijn stankies verduurt
Blijf ik een vrolijke klant.*

Al met al fleurde ieder een beetje op en ik ging met de pet rond en kwam aan mijn sigaretje. De moffen kwamen op het gezang af en schreeuwden: "Ruhe". Wat een geluk heb ik, hier weer te zitten. De mof die mij betrapte is ook verliefd op Rietje. Hij zal gedacht hebben, zijn rivaal op te ruimen".

Hardhandig word ik uit mijn slaap geschud en kijk in het kwade gezicht van mama. "Waar is de bijl?, vooruit zeg op. Heb je hem mee gehad naar het bos? Buurvrouw was

hier om haar bijl te halen".

Ze slingert mij het bed uit. Slaapdronken loop ik naar de schuur. Ik moet goed nadenken: waar heb ik de bijl gelaten? Schreeuwend staat ze achter me:

"Zeg op, heb je hem mee gehad?"

"Ja, ik heb hem mee gehad" en zenuwachtig zoek ik in de schuur. Geen bijl te vinden. In haar kwaadheid neemt ze de matteklopper van de muur en slaat me er mee.

"Vooruit naar het bos, ga daar maar zoeken". Annie moet met mij mee. Het is zomeravond en nog licht buiten. Op de plaats, waar de weg aangelegd wordt, ben ik geweest. Wij zoeken alles af, ook daar geen bijl. We zullen zonder bijl terug moeten naar huis.

"Waarom pak je de bijl altijd mee, je weet dat hij van de bureu is?"

"Hoe moet ik het hout dan klein krijgen, met mijn tanden? Het zal toch in een zak moeten. Waarom kopen ze zelf geen bijl?"

Ik heb angst om naar huis te gaan. Bij thuiskomst is mama rustig en zegt:

"De bijl is gevonden, hij lag onder in de zak, afgedekt met hout".

Nu wist ik het weer, zorgvuldig had ik hem daar in gedaan, bang voor verlies.

"Vooruit terug naar je bed".

Geen verontschuldiging, wat gemeen van haar. Zij behandelt mij als een klein kind.

Terwijl ik haar overal mee help. Slaap of geen slaap, 's avonds moet ik met de kleintjes naar bed. Als ze ons maar kwijt is.

Het potje moeten wij meenemen naar boven.

"Waag het niet de slaapkamer uit te komen"

Eenmaal daar gaan wij samen aan het rauzen, totdat de planken uit het ledikant met een harde klap op de vloer vallen. Vlug kruipen wij onder de dekens. Wij weten op dit geluid komt er één af. Even later daalt de matteklopper op ons neer. Stientje vangt alle slagen op. Zij kan zich niet onder de twee dikkertjes wegwerken. Als mama weg is troosten wij haar.

's Morgens worden wij wakker met de benen omhoog en het hoofd naar beneden. Steeds wordt er door ons iets verzonnen. Door het open raam klimmen wij in de brede dakgoot. Bert die tegenover ons woont, verveelt zich ook, hij is enig kind.

"Bert, doe het raam eens open?"

en wij gooien hem een bal toe. Het gaat over en weer.

"Kijk eens wie daar aankomt, Tonnie de moffenmeid" en Bert wijst. Vlug wipt Martha de slaapkamer in, pakt het potje dat intussen vol is en gooit het door het open venster op het juiste moment over Tonnie leeg. Tonnie schrikt, ziet ons nog net achter het venster gaan en roept ons toe:

"Het is maar water en het droogt wel".

In de dakgoot praten en lachen wij na met Bert. Totdat mama ons stuk voor stuk bij de haren grijpt en in bed gooit.

Zondagmorgen 17 september 1944.

Al twee keer is deze morgen de sirene afgegaan. Steeds is het loos alarm geweest. Het is tegen elf uur, wij drinken surrogaat koffie en gaan daarna de tuin in. In de verte horen wij geronk. Opeens gaat het alarm weer af, nu wel met reden. Veel geallieerde vliegtuigen verschijnen. Ze vliegen in V-vorm, net als trekvogels; alleen van trekvogels krijg ik geen angst. De lucht broemt van de zware motoren. Het Duitse afweergeschut dat op verschillende plaatsen rondom de stad staat opgesteld komt in werking. Kerkgangers haasten zich langs onze tuin huiswaarts. Hard huilend zien wij Dientje gaan.

"Rustig maar", troost mijn vader haar. "Ga maar gauw naar huis".

"Anna, dit wordt menens" zegt papa. Het alarm blijft huilen. De eerste bommen horen wij vallen en gaan in huis, de kelder in. Gelukkig heeft papa de kelder gestut met spoorbielzen die wij samen van de moffen gestolen hebben. Op het kelderrooster heeft hij zakken met zand gelegd, tegen granaatinslag. Dicht bij elkaar zittend, wachten wij af. Onze wijk ligt 2½ km van de stad verwijderd. De hele dag en nacht blijven wij in de kelder, steeds horen wij inslagen. Papa gaat af en toe buiten kijken. De kelder is erg

klein, haast niet te doen om er lang in te verblijven met zo velen. In onze wijk blijft het rustig. In de verte horen wij het afweergeschut. Papa durft het aan ons uit de kelder te laten. Besloten wordt in het voorkamertje te gaan slapen. Met z'n allen op de vloer. Wij mogen weer naar buiten, maar moeten wel voor het huis blijven. Doordat de wijk zo hoog ligt kunnen wij de stad zien branden. Bepakt en bezakt vluchten de mensen de stad uit. Zieken, bejaarden en kraamvrouwen, op handkarren worden zij vervoerd.

Van papa moeten wij onderaan de Dr Schaapmanlaan gaan staan en mee helpen de karren naar boven te duwen. De vluchtelingen brengen het nieuws mee. De Engelsen hebben de stad in handen. Er wordt man tegen man gevochten. Steeds komen er berichten, de stad is vrij, de stad is bezet. Ook doet er een gerucht de ronde dat de hele Arnhemse bevolking de stad moet verlaten

Wij leven in afwachting, er is geen water, licht en gas. In het Dal is een waterput geslagen. Daar ga ik in de wasketel het water halen. Op de wandelwagen vervoer ik het naar huis.

Rika, de buurmeisjes en de buurjongens zijn heel nieuwsgierig hoe het er in de stad voorstaat. Zonder toestemming van de ouders gaan ze een kijkje nemen. Bij terugkomst weten ze te vertellen:

"Heel de stad ligt in puin. Doden liggen overal. Wij hebben Engelsen gezien, de stad is vrij. In de Koepelgevangenis is gevochten, de deuren zijn open gezet zodat iedereen ontvluchten kan".

Dan wijzen ze op een jongen die bij hen is. Hij is ontvlucht uit de gevangenis, wil naar zijn ouders in Pannerden maar kan de Rijn niet overkomen. Waar moet de jongen heen? Niet één in de buurt wil hem opnemen. Henk, zo heet hij, moet maar bij ons blijven totdat de tijden beter worden vindt papa. Henk moest zijn straf uitzitten wegens het clandestien slachten van vee. Al gauw merkt mama wát wij in huis gehaald hebben. Henk bedwatert!

"Dat kan er ook nog wel bij", zegt mama.

De mensen worden overmoedig nu de bevrijding dichterbij komt. Velen weten dat het gevorderde klooster voor opslag voor de Duitsers dienst doet. Jongelui gaan er op af. Johan onze buurjongen heeft een fiets buit gemaakt. Door zijn vader wordt hij opgewacht en krijgt wel zo'n verschrikkelijk pak rammel. De fiets wordt mee in huis genomen. Ik denk:

"Waarom houdt buurman de fiets?"

De Engelsen moeten zich weer terugtrekken, er is iets mis gegaan horen wij. Na veertien dagen onzekerheid is de stad weer in Duitse handen. Het gerucht wat de ronde deed, is waarheid geworden. Arnhem moet eva-cueren. Als burens zijn wij één grote familie. Het kleine huisvee, wat ieder heeft, wordt geslacht. Wij eten er die week goed van. Wij ruilen konijnvlees tegen schaapsvlees en schaapsvlees tegen kippevlees. Niet alles mag op. Mama bewaart wat onder het vet, voor als wij onderweg zijn.

Papa heeft geluk, hij krijgt van iemand een bakfiets. Er wordt afgesproken dat wij samen met de burens inpakken en wegtrekken. Wij trekken onze kleren dubbeldik aan, dat scheelt pakken en ruimte. De bakfiets wordt hoog opgeladen en afgedekt met het vloerkleed. Daar bovenop neemt buurvrouw plaats. Zij is slecht ter been. In haar handen prijkt een witte vlag, gemaakt van een oud laken. Deze dient er voor dat wij vanuit de lucht te herkennen zijn als burgers. De kanarie mag vrij vliegen in de voorkamer, veel zaad en water zetten wij er neer. Voezie, de kat moet op het huis passen.

"Hij vindt zijn kostje wel" verzekert mama ons.

Met de burens is besloten dat wij richting Velp gaan.

Als de families klaar staan vertrekt de familie Jansen met zes kinderen als eersten. De baby van een week oud ligt in de poppewagen, die gereden wordt door het oudste dochttertje van elf jaar. In de kinderwagen twee kleuters met daarachter moeder met een zontje. Vader en zoon ontfermen zich over een afgeladen fiets zonder banden. De

ouders spreken elkaar moed in en groeten elkaar met:

"Tot ziens in betere tijden".

En daar gaan we, een stoet van bange onzekere mensen.

Mama rijdt de wandelwagentje waar Ria in zit, onder een hoop kleding bedolven. Stientje loopt dapper mee. De grote kinderen sjouwen tassen en zakken. Mama's been is net op tijd genezen.

Wij lopen de Geitenkamp af, de Paasberg over. Ook hier trekt iedereen weg. Als wij op de Velperweg komen is het een lange stoet van mensen. Wij zien hier meer van het orlogsgeweld. Veel Duitsers in hun voertuigen. We komen Velp uit. Daar is men bij de inrit van Kasteel Biljoen een noodkerkhof aan het maken. Op een platte wagen zien wij dode soldaten liggen.

"Kijk een andere kant uit" zegt mama.

Annie kan moeilijk meekomen, ze doet niets anders dan klagen. Mama geeft haar een oude lap.

"Verschoon je achter een dikke boom", zegt mama haar. Wat heeft ze toch, denk ik. Ze komt ons na hollen en klaagt nog:

"Het zit niet goed, mijn benen zijn stuk"

"Doorlopen, niet klagen", zo probeert mama haar stil te krijgen.

"Wat heb je toch?". Annie vertelt mij dat ze ongesteld geworden is. Juist vandaag voor het eerst. Ik weet niet precies wat dat inhoud. Zij legt het mij uit. Wat naar voor haar! Na een paar uur lopen komen wij in het dorp, de Steeg, aan. Wij moeten ons melden bij het gemeentehuis. Papa wil in deze gemeente onderdak zien te krijgen. Voor dertig personen is geen plaats meer zegt de ambtenaar. Heel de gemeente zit al vol. Papa moet praten als Brugman, ziet zijn kans haast voor bijgaan totdat hij ineens een helder idee krijgt, hij zegt:

"Ik weet nog wel plaats"

"Waar dan wel?"

"Hier op de zolder van het gemeentehuis"

En zo gebeurt het, de jongens gaan bij de boeren in de buurt stro halen. Op de zolder wordt het uitgespreid. Het vloerkleed komt er overheen. Oververmoeid laten dertig mensen zich neervallen. Mama deelt wat van het vlees uit. Buren hebben brood en ieder moet zien de slaap te vatten. Bij de deur houden twee mannen om beurten de wacht. Het gemeentehuis staat dicht bij de spoorbrug en bij de IJssel, een gevaarlijk punt. Door de buurvrouw wordt het avondgebed en de litanie van alle heiligen voorgebeden. Mama wordt boos en zegt:

"Mens, je zeurt tot vervelens toe. Je lijkt wel een klein kind. Met één keer hoort de goede God het ook wel. Op het ogenblik is Hij stokdoof en laat ons zitten in de ellende".

Buurvrouw is stil. Wij slapen in, met tussenpozen schrik ik weer wakker; doordat de wacht wordt afgelost, er weer één moet plassen, er een kind huilt. De nacht kruipt voorbij; in de verte het kanongerommel.

's Morgens mogen de grote meisjes en jongens zich in de IJssel gaan wassen. Annie wacht totdat de jongens weg zijn. Ze voelt zich vies en wast zich helemaal.

"Zoiets krijg jij later ook", zegt ze mij vies aankijkend. Gelukkig ben ik nog geen vijftien. De volgende dag gaan papa en buurman achter een beter onderkomen aan. Wij kunnen terecht bij onze oude burens in Rheden. De burens vinden ook wat anders. Er wordt voor alle evacuées in een centrale keuken gekookt. Daar moet ik iedere dag een uur aardappels gaan schillen. Wij lijden allemaal aan buik dysenterie. En Henk blijft in bed plassen. De oude burens laten merken dat ze ons liever weer kwijt willen. Mama belt bij alle grote huizen aan en vraagt om inwoning. Ze heeft geluk bij een oude dame kunnen wij de keuken, badkamer en een klein slaapkamertje betrekken. Henk moet zijn eigen weg gaan zoeken. Het is nu november 1944 en al koud 's nachts. Kleine kussentjes doen dienst als matras. Wanneer je je verdraait schuiven ze van elkaar en lig je op de koude stenen vloer van de badkamer. Het dek is ook te dun. Wij zoeken warmte aan elkaars lichamen.

Rika en papa gaan iedere dag op pad om voedsel te bemachtigen. Omdat papa een invaliditeitsbewijs heeft komt hij gemakkelijker door de bewakingsposten, zelfs de IJssel over. Bij de boeren in Didam worden zij gastvrij ontvangen. Als Thieleman wat moppen wil tappen waar iedereen smakelijk om kan lachen, dan kunnen ze wel een nacht blijven slapen. Om de volgende dag bepakt en bezakt weer terug te keren. Ik hak hout klein in de tuin, en weet dat ze thuis kunnen komen. Wij zijn allemaal heel benieuwd wat er uit de grote bakkersmand, die papa voor op z'n fiets heeft, te voorschijn zal komen. Wat zijn ze laat, het is al schemerdonker. Eindelijk zie ik ze het tuinpad op komen. Afgemat zijn ze en zitten vol modder. Vlug ga ik naar binnen en roep:

"Daar zijn ze"

Inplaats dat mama aanpakt staat ze als aan de grond genageld. Waar moet zij het eerst aan beginnen.

"Help ons toch mens".

De zwaar beladen fietsen vol modder worden eerst tegen de muur gezet. In de schuur helpen wij ze met uitkleden. Ze zijn verschrikkelijk koud. Papa vertelt:

"Op de heenweg was er niets met de IJssel aan de hand, maar toen wij vanmiddag richting de IJssel kwamen was het water gestegen. Er was geen andere keus als er doorheen te waden om bij de pont te komen"

De bemodderde kleren worden op een hoop in de schuur achtergelaten. Water om ze te wassen is er niet. Daar moet ik morgen een kilometer voor lopen om het bij de pomp te halen. Bibberend gaan beiden in de keuken bij de kachel zitten. Voor Rika loopt deze tocht niet goed af. Zij wordt ziek. Papa moet nu alleen de boer op. Ik wil hem helpen en ga bij de boeren in de buurt om eten vragen. Martha of Stientje gaan wel eens met mij mee. Bij een boerderij haalt de boerin ons binnen. Wij mogen ons warmen en ze geeft ons ieder een bord pap. Wij blijven er soms met de kinderen spelen. Stientje neem ik niet graag mee. Zij is bang voor koeien en ganzen en juist die beesten lopen rond een boerderij. Luid snaterend en fladderend komen de ganzen op ons af. Stientje wordt doodsbenuwd en loopt hard weg, zij valt languit in de modder. Heel hard staat ze te huilen.

"Kom Stientje, stil maar, misschien krijgen we hier wel melk van de boerin"

Ze snikt na en samen lopen wij de stal in. Stientje met een behuild gezicht en vol modder. Ik vraag de boerin om melk.

Nee, ze heeft geen melk. zelf zie ik genoeg melk in de bussen. Dat moet zij afleveren.

Toch wil ik melk en jok:

"Mijn moeder heeft een baby gekregen"

Zij kijkt ons strak aan en vraagt:

"Is het echt waar?"

Ik hoop dat Stientje mee zal jokken en ja hoor, door haar tranen heen zegt ze dat het waar is. Ik geef de boerin mijn meegenomen fles. Zij schenkt hem half vol. Wij bedanken. Stientje lacht weer.

"Had ik mijn naaimachine maar hier, dan kon ik die kapotte kleren maken"

"Zal ik het wagen mama om voor u naar Arnhem te lopen?, kinderen houden ze niet aan".

In de wijk waar wij woonden, wonen nu gezinnen waarvan de man voor de Duitsers moet werken. Deze mensen hebben ook kinderen, daardoor kan ik het proberen langs de wachtpost Arnhem in te komen. Ik loop van Rheden door het bos naar Rozendaal. Overal zie ik Duitse legerwagens die gecamoufleerd onder de bomen opgesteld staan. De Duitsers wonen er in. Bij de bedriegertjes staat een grote pomp, daar slinger ik eens hard aan en drink wat water. De diepe Rozendaalseweg ga ik af, tot aan het Schipperskindereninternaat. Daar staat de wacht. Papa zegt altijd, doe maar net alsof je neus bloedt. En dat doe ik en kom ongemerkt Arnhem in. Het Schipperskindereninternaat is weggebombardeerd. De Duitsers woonden er de laatste jaren in. Overal zijn de ramen stuk, gordijnen wapperen naar buiten, meubels staan op straat. De wegen zijn stuk. Ik loop de Middenweg op, het Marktplein over, het is uitgestorven hier. Vlug het grote plein

af en de Wagenaarstraat in. Twee huizen liggen hier plat. In enkele huizen zie ik mensen, die er eigenlijk niet horen. Ik sla het pad langs ons huis in en kom achter het huis. Alles staat open en de ramen zijn stuk. Wat een rotzooi. Ik zoek alles op wat mama mij gevraagd heeft en laad het op de wandelwagen. Wat heb ik een honger. Ik vind nog twee vochtige meelkoekjes in het buffet. De kanarie is door de kapotte ramen weggevlagen. Dan hoor ik de kat miauwen. Ik aai hem en hij geeft mij kopjes.

"Ik moet weer terug Voezie, jij kan niet mee. Pas maar goed op het huis. Na de oorlog komen wij weer".

Bij mijn thuiskomst springt mama een gat in de lucht.

"Wat heb je een hoop meegenomen!"

Ik vertel haar hoe ik alles aangetroffen heb. We zijn er verdrietig om.

Even later komt papa thuis.

"Kijk eens wat ik heb!"

Gelijk legt hij een stuk vlees op tafel waar een gedeelte van de huid nog aanzit. Zijn handen zijn rood van het bloed. Wat heeft hij gedaan? Hij doet zijn verhaal:

"Ter hoogte van kasteel Rozendaal reed een koetsier met paard en wagen. Hoog van de heuvel kwam een legerauto, waarvan de remmen weigerden. De auto ramde het paard en de wagen. Het paard brak een been en werd afgemaakt. Waar al de mensen in één keer van- daan kwamen? Met meegebrachte messen vielen ze op het paard en sneden in het nog warme vlees. Als eerste was ik het die het mooiste stuk bemachtigde".

Trots bekijkt hij het stuk vlees op tafel en draait het om. Dan kijkt hij de kring rond, wil zich goed praten door te zeggen:

"Dat wordt smullen".

Hoe kon hij het doen? Maar hij heeft aan ons gedacht, wetend dat wij het nodig hebben.

Ik vergeef het hem.

Kerstmis 1944. Gerard is op de fiets van Den Briel naar ons toe gekomen. Eén brief heeft hij van ons ontvangen, sinds wij in Rheden zijn. Hij vertelt:

"In het westen lijden wij honger. Ik fiets overal heen om aan eten te komen. Opoe en opa hebben door mij nog steeds te eten. Ik was ontzettend benieuwd hoe jullie het maakten, maar naar omstandigheden is mij dat meegevallen. Jullie hebben te eten, dat is het voornaamste".

Gerard blijft de kerstdagen. Rust en eet er goed van. De boeren uit Didam hebben ons extra bedacht. Gerard heeft nog een zware terugtocht voor de boeg. Wat wij aan etenswaren missen kunnen, gaat mee, ook voor opoe en opa. Nadat Gerard is vertrokken zien wij bij ons voor het huis een auto stoppen. Duitse officieren komen er uit en lopen op de huizen af. Wij kinderen roepen:

"Razzia" en weten niet hoe vlug we in huis moeten komen. Even nadat de Duitsers gebeld hebben opent papa de deur.

"Inkwartiering" horen wij zeggen. Ze lopen zonder te vragen het huis in. Papa zegt:

"Het huis zit vol", daar hebben zij geen boodschap aan. Voor zij weg gaan maken ze aan papa duidelijk dat in de slaapkamer van de oude dame inkwartiering komt. Ze groeten met: "Wir kommen wieder".

De oude dame gaat in haar huiskamer op de divan slapen. De hele buurt heeft inkwartiering. Na een paar dagen komen er drie Duitsers. Zij vragen om een ladder, plaatsen die tegen het balkon van de slaapkamer en gaan zo naar binnen. Ze willen ons geen overlast bezorgen. Er wonen nu dertien vreemde mensen bij de oude dame in huis. Voor ons kinderen is het heel spannend, de soldaten in huis. Als de deur van de slaapkamer iets open staat kijken wij er naar binnen. Ze proberen met ons te praten. Maar dat is ons verboden. Bij luchtalarm komen de Duitsers ook de kelder in. Wij zijn soms erg bang. Zij stellen ons gerust door te zeggen:

"Het front is nog ver weg", zij kunnen het weten. Zo samen in de kelder komen wij toch met ze aan de praat. Sepp, een Oostenrijker vinden wij het aardigst. Hij heeft veel heimwee naar zijn vrouw en kind. Een beetje gezelligheid vinden ze soms bij ons in de keuken. Samen met mamma bakt Sepp kartoffelpannekoek. Wij hebben dan de grootste

pret. Het brengt ons een ware afleiding.

Iedere week komen er nieuwe nummers voor de bonnen uit. De getallen zijn aangeplakt bij de sigarenwinkel. Ik moet naar het dorp om de nummers te noteren. Het sneeuwt en het waait er hard bij. De wind voel ik tot op mijn huid. Mijn mantel is zo dun. Op de terugweg komt Annie me tegemoet. Ze vertelt mij dat ze ruzie heeft gemaakt met mama.

"Waarom dan wel?"

"Rika heeft zijden kousen gekregen en ik loop voor gek met die geribbelde kinderkousen".

"Je weet best dat Rika ze gekregen heeft voor het mee- smokkelen van een brief, bestemd voor een boer in Didam. Toe, zeur niet langer, het is maar één paar kousen, gun ze Rika. Zullen wij thuis met jouw eco- lineverf gaan werken. Toch maar fijn, dat ik laatst je verf uit Arnhem meegenomen heb".

Hierdoor raakt Annie haar boze bui wat kwijt. Annie tekent graag. De sneeuw waait steeds hoger op. Wij komen de Holbankseweg af, nog een klein stukje Hoofdweg en dan zijn we thuis. Wij blijven links lopen. Achter ons loopt een bejaard echtpaar. Opeens hoor ik een auto remmen en een harde klap. Ik hol weg, weet niet wat er gebeurt. Dan is het stil. Op z'n rug in de sneeuw ligt de bejaarde man. Uit zijn slaap sijpelt bloed. De bejaarde vrouw kijkt naar haar man. Ziet dan hoe erg het is en zij gilt en schreeuwt. Ik zoek Annie, waar is ze? Dan vind ik haar, een paar meter verderop onder de sneeuw ineen gerold tegen het tuinhek.

Ze kreunt: "Pijn, pijn"

Het is een Duitse auto die hen aanreed. De Duitsers krijgen geen tijd om van de schrik bij te komen. De vrouw vliegt ze gillend aan, krabt en schopt.

"Eerst mijn kinderen, nu mijn man, rotmoffen, rotmof- fen!"

Door de hele consternatie wordt Annie vergeten. Ik hol in huis:

"Annie, Annie"

Heel voorzichtig wordt ze in huis gedragen en wij leggen haar op de divan van de oude dame. Ze heeft veel pijn. Ik ga gauw weg om een dokter te roepen. Maar dat is wel een uur lopen. De sneeuw ligt zo hoog er is haast niet meer door te komen. Wonder boven wonder zie ik een arreslee naderen. Ik dwing de koetsier tot stoppen en vertel waar ik heen moet.

"Spring er maar in" roept de koetsier. Zo te zien zijn het deftige heren die op de slee zitten. En ik voel me deftig mee, wanneer ik de mensen op straat naar het span zie kijken. Wat gemeen van mij nu Annie zo ligt. Tot aan het huis van de dokter wordt ik gebracht. Daar bel ik aan. Geen dokter thuis. Onverrichterzake loop ik het eind weer terug. Thuis in de keuken zitten mama en papa er treurig bij. Ze vertellen mij:

"De Duitser die hun aanreed is een arts. Hij stelde ons voor Annie mee te nemen naar het lazaret waar hij werkt. Iedereen hier in huis en ook de burens raadden ons aan het te doen. Onze dokters hebben geen medi- cijnen meer. Dit lijkt ons het beste voor haar".

"Hoe is het met de man?"

"Hij is dood. Ze waren op weg naar het graf van kinde- ren en kleinkind. Veertien dagen geleden bij het vallen van een V-1 zijn ze omgekomen".

"Wat vreselijk voor de vrouw".

De Duitse arts zei:

"De man ging van links naar rechts van de weg. Zag dat zijn vrouw links bleef lopen en kwam terug".

De Duitser kon hem niet ontwijken, slipte met de auto en pakte ook Annie. Haar ribben zijn gekneusd, ze moet veel rusten. Iedere dag lopen wij naar "Avegoor" in Ellecom, dat dienst doet als lazaret. Bij Annie ligt een meisje die een been moet missen. Zij wilde met haar Duitse vriend naar Duitsland, de trein werd beschoten. Samen zijn ze de enigste vrouwelijke patiënten in het lazaret.

"Was wohl das madchen essen?"

Stel je voor, als dat aan je gevraagd wordt. Annie kiest voor een omelet. Ik weet niet wat een omelet is. Het gaat Annie best naar de zin wat het eten en de Duitse verplegers betreft. Als wij weer eens op weg zijn naar het lazaret, horen wij een V-1 overvliegen die

een wonderlijk geluid maakt. Het is net of hij weigert en wij kijken elkaar steeds angstig aan. Ineens sleurt papa mama en mij een greppel in: "Liggen" schreeuwt hij en hij duwt mij plat op de aarde. Met donderend geweld horen wij de V-1 vallen, de aarde trilt. Even later staan wij beteuterd elkaar aan te kijken.

"Hij is niet ver van hier gevallen" zegt papa.

Met de schrik in onze benen vervolgen wij onze weg.

Angst hebben wij wel om het lazaret. De angst is voor niets geweest, het staat er nog. Er zijn wel ramen gesprongen. Annie is erg overstuur. Haar glas melk is door de dreun van het kastje gevallen. Ze huilt en huilt. Niet alleen om de V-1, maar ze vertelt:

"Gisteravond is er een jonge soldaat met een buikschot binnen gebracht. Hij wist dat hij ging sterven en schreeuwde om zijn moeder. Vanmorgen was hij stil. Hij is gestorven.

Waarom toch oorlog? De jongens hier zijn allemaal even aardig".

Mama neemt haar troostend in de armen. Nog geen week later wordt Annie thuis gebracht. Zonder een berichtje van de dokter bij zich te hebben.

"Gerrit, zou ze wel genezen zijn?"

Wij horen van de Duitsers dat de bevrijding gauw zal komen, Het wordt ook tijd want ons voedsel is schaars. Papa kan de IJssel niet meer over komen. 's Avonds zitten wij met alle bewoners rond de kachel in de kamer bij de oude dame. Een glazen potje, half gevuld met water daarop olie met een drijvertje is het enige lichtpuntje in huis. De avonden duren lang. De oude dame houdt ons zoet met raadsels en het vertellen van verhalen. Mama breit van oude uitgetrokken gebreide kleding weer nieuwe. Ze kan het op gevoel. Het getik van de breinaalden is er altijd in de duistere kamer.

Martha heeft er veel plezier in om de oude dame in het donkere huis te laten schrikken.

Zij verstopt zich achter de opengeschoven gordijnen. Als de oude dame ze dicht wil schuiven komt Martha met een schreeuw te voorschijn. Mama merkt niet dat Martha onder de tafel glipt om de oude dame in haar been te knijpen. Verstijfd zit het oudje op haar stoel. Ze is bang van Martha. Als mama Martha onderhanden neemt weet zij het te ontkennen. Binnen is er ook niet veel te beleven.

We zijn veel buiten en hebben een hut in het bos gebouwd. Wij spelen met jongens en meisjes en hebben soms een beetje verkering. Bij luchtalarm blijven wij vaak in de hut en voelen ons daar veiliger. Wij knikkeren veel en spelen verstoppertje, of we volgen papa die met zijn vriend, de stroper, het bos ingaat met fret en hond.

De soldaten gaan steeds meer tot de onzen behoren. Zo gaat het in de hele buurt. Er wordt gefluisterd, ze te laten onderduiken zodra ze naar het front moeten. Zij weten dat het de laatste slag wordt

17 April 1944; Sepp komt de keuken binnen en zegt:

"Het is zover, vanavond pakken wij op"

"Wil je nog?", vraagt papa hem. Ik weet wat er mee bedoeld wordt. Mistroostig schudt hij zijn hoofd:

"Nee".

Hij gaat pakken. 's Avonds moeten alle soldaten zich verzamelen. Bepakt en bezakt staan ze daar. We nemen afscheid. Aan alles wat Duits is hebben we een hekel, maar nu huilt de hele buurt.

De nacht die volgt slapen wij slecht in de kelder. Vanuit de verte klinkt weer kanongebulder. Wij praten en denken over Sepp en z'n vrienden. 's Morgens is het rustig. Papa gaat op verkenning uit. Tegen tien uur zien wij hem terug komen. Hij roept ons van verre toe:

"Ze zijn er, ze zijn er. Je weet niet wat je ziet Anna!".

De mooie dikke beuken van de Middachter-allee zijn door de Duitsers omgezaagd en liggen kris kras over de weg. De Tommies met hun materiaal schuiven de zware bomen zo aan de kant en rijden door. Nog even en ze zijn hier! Mama en Papa huilen en lachen. Zij kussen elkaar, tegen ons zegt mama:

"Trek je mooiste jurk aan die je nog hebt en dan naar buiten, we zullen ze netjes

ontvangen!"

Hoog boven op een hek ga ik zitten, vandaar uit zie ik ze aankomen. De zon schijnt door het zachte groen van de pas ontluikende bomen. Daar onderdoor rijden onze bevrijders ons tegemoet.

Het is een grote feestvreugde, maar onze magen knagen erg. Al vlug wordt in de gaarkeuken heerlijke pap gekookt. Eipoeder is er ook genoeg. Op straat vragen Martha en ik aan de Tommies chocola en sigaretten. In gebarentaal vragen zij ons of wij een mooie zuster hebben. Ik heb wel zussen, maar of ze mooi zijn kan ik ze niet zeggen. Ik loods ze mee naar ons huis. Daar kunnen ze hen zelf bekijken. Zo trots als een pauw ben ik als de Tommies bij ons binnen komen. Ze trakteren chocola, sigaretten en cornedbeef in blik. Niet één van ons kan met ze praten, het gaat allemaal in gebaren. Toch blijven ze steeds weer komen, totdat papa Rika waarschuwt:

"Denk er om, met de moffen ging je niet uit en nu ook niet met de Tommies".

Daarna zijn ze weggebleven.

Voor wij naar Arnhem terug mogen keren is het juni 1945. De stad moet eerst ontdaan worden van het oorlogstuig. Bij onze thuiskomst in Arnhem vinden wij alles smerig en kapot. Gelukkig, Voezie de kat is er nog, hoe bestaat het. Mama en Rika schrobden het hele huis schoon met groene zeep die Rika bemachtigd heeft. Een doos schoensmeer, die Stientje onder een Duitse legerwagen weghaalde heeft mama bewaard om de meubels mee te wrijven. Rijkelijk wordt er met DTT gestrooit, een nieuw ontsmettingsmiddel. Dientje is al eerder in Arnhem teruggekeerd. Met haar ga ik de binnenstad in. Heel de stad is stuk. De Eusebiustoren staat er nog voor de helft. Verticaal is hij gekloofd. Tramrails liggen hoog omgebogen op de straat. Leidingen liggen er over heen. Overal ligt huisraad. Op het Velperplein, in het plantsoen, zien wij een ophoop van mensen. Wij willen er het fijne van weten en wringen ons door de menigte heen. Wat wij te zien krijgen is vreselijk. NSBers die ingezet zijn om Arnhem schoon te maken, maken de graven open van Engelse soldaten die daar in september 1944 in alle haast begraven zijn. Wij kunnen tussen de menigte niet meer uit en zien hoe de ongekiste lijken opgegraven worden. In de kleding moeten de NSBers persoonlijke papieren zoeken. De mensen zeggen:

"Een mooi baantje voor die rotzakken".

Deze beelden houd ik heel lang bij me.

De bevolking van Amsterdam brengt een beetje uitkomst. Zij verzamelen huisraad in voor de Arnhemmers, onder het motto: "Amsterdam helpt Arnhem". De Arnhemmers vieren nu hun thuiskomst en bevrijding. Er wordt gehuild om diegene die niet terugkeren. Op straat wordt er gedanst en gezongen. Gerard en Rietje komen weer thuis. Hij schrijft een loflied op Amsterdam en schimpliederen op Hitlers politiek. Vanaf een podium dat op het Marktplein is opgesteld zingt hij ze. De hele meute krijgt hij aan het zingen en dansen en Gerard wordt in natura betaald door de winkeliers.

Alleen met feestvieren wordt Arnhem niet herbouwd. Papa gaat weer aan de slag in de betonbouw. Gerard en Rietje gaan terug naar Den Briel. Hij is een handelaar en wordt vertegenwoordiger. Rietje werkt bij bejaarden. Rika en Annie leren onzichtbaar herstellen van perzische kleden en heel wat kleden zijn stuk in Arnhem! De jongste vier gaan weer naar school. Dit is wel wennen na zoveel vrijheid.

De juffrouw luistert goed naar ons. Allemaal mogen wij ons eigen oorlogsverhaal vertellen. In de maand september gaan alle kinderen over, op een enkele na. Daartoe behoor ik. Het betekent dat Martha bij mij in de klas komt. Een ware ramp voor de onderwijzeres. Van Martha moet ik vals zingen, potloden laten vallen, hoesten en noem maar op. Allemaal om de juffrouw te plagen. Doe ik het niet dan vliegt ze de bank uit en maakt ruzie met mij. Soms heb ik medelijden met de juffrouw, maar ik wil ook niet

onderdoen. Thuis zijn wij ook geen lieverdjes. "Bakvissen" noemt mama ons. "Waarom noemt u ons toch bakvissen?" vraag ik haar.

Zij vertelt:

"Jullie zijn op een leeftijd van kind naar vrouw, steeds lachen, huilen of plagen en lopen slungelig, krijgen puistjes en borsten en straks nog ongesteld. Vandaar dit gedrag. Wij hebben wat met jullie te stellen".

Na schooltijd worden wij door de zuster bij haar in de klas voorbereid op onze aanneming. Zij is nog altijd mijn grote idool, totdat juffrouw over ons bij haar gaat klagen. Na schooltijd wordt ik, omdat er weer ruzie in de klas gemaakt is, naar het strafmuurtje gestuurd in de schoolgang. Alle kinderen passeren mij bij het verlaten van de school. Een schande om er te staan. Wanneer alle kinderen vertrokken zijn is het zo stil. Het wachten is nu op de zuster. Even later zie ik haar op mij afkomen. Zij vraagt mij niets, grijpt mij stevig beet, trekt mijn onderbroekje af, neemt me over de knie en slaat mij als een klein kind op mijn blote billen. De vriendschap met haar wordt hierdoor verbroken. Dit is geen normale straf. Thuis vertel ik mijn verhaal.

"Je zult het wel verdiend hebben"

"Dat wel, maar ze hoeft me niet op mijn blote kont te slaan".

Ze helpen me niet. Wat ben ik kwaad. Voezie springt op mijn schoot, hij draait zich op zijn rug en ik aai hem op z'n buik. Bij hem vind ik troost.

"Wat komt daar voor een roze stukje uit z'n kont?"

Ik druk eens op het buikje, zou dit een piel zijn? De kat blijft stil liggen, ik bekijk het goed. Ik hoor mama aankomen en vlug laat ik Voezie van mijn schoot glijden. Zij ziet, geloof ik, dat ik schrik en kijkt naar mij. Ik draag een zwart gebloemd rokje.

"Wat ziet je rok er uit"

"Modderpootjes".

"Maar wat is dat?" Ze wijst op mijn rok en kijkt heel goed.

"O god, allemaal vlooien" En dan:

"Ik ben het zat om nog langer ongedierte te ruimen". Zij haalt een zak uit de schuur, pakt Voezie en stopt hem in de zak met een steen. Terwijl zij de zak dicht bindt hoor ik Voezie mauwen. Als aan de grond genageld zit ik, als Voezie in de wasmachine verdrinkt. Ziek van verdriet word ik en voel me schuldig.

Met heel veel moeite heeft mama een mooie wollen bruine lap stof bemachtigd. Ze maakt er voor mij een jurk uit, het lijfje met een ronde pas. Het pasje borduurt ze met gele rozen. Dagen is ze er mee bezig. Op mijn hoofd geen kroontje. Maar uit een oude hoed laat ze door de modiste een dopje maken, opgesierd met een veertje. Voor het eerst krijg ik zijden kousen. En met geluk nog nieuwe schoenen. Door allen word ik bewonderd als ik het huis verlaat. In de sacristie moeten wij ons verzamelen, de morgen van het aannemen. Als de zuster mij binnen ziet komen zegt ze:

"Je bent net een oud wijfje met die hoed"

Ik voel me hierdoor erg onzeker als ik de kerk binnen ga, waar wij door iedereen bekeken worden. Ik deed mijn communie ook een beetje om de nieuwe kleren. Als het moment van het gezamenlijke eed afleggen gekomen is, leg ik in stilte geen eed af.

Ik bid, wanneer wij daar staan, met twee vingers omhoog:

"O God, ik kan u nu nog niet zweren altijd trouw aan U en de kerk te blijven, maar ik zal mijn best doen. Niemand hoeft het te weten, een geheim tussen U en mij".

Tijdens de plechtigheid zingen wij:

*Ik zweer aan God in deze stand
Met Jezus in mijn hart*

*Trouw tot de dood mijn doopverbond
 In levens vreugd en smarte
 Ik een kind der moederkerk
 Zweer ik met haar dan blijf ik sterk
 Nooit zal ik van haar wijken.*

Mama zingt de hele dag psalmen. Dat komt doordat er een pakje is gekomen van haar mormoonse familie uit Amerika. Ver voor de oorlog zijn ze in Utah gaan wonen. Zij willen ons een beetje helpen.

"Meid kijk goed uit, ik heb het niet gedaan. Er zat voor mij niets anders op dan mijn kerk te verlaten en rooms te worden". Ze zegt het met veel spijt.

Papa wordt kwaad om de uitspraak van haar en pakt haar terug door te zeggen:

"Dat hoerengeloof, veelwijverij, anders niets"

"Kijk jij maar naar jezelf, je bent er dunkt me niet vies van".

Wat bedoelt ze daarmee?

Annie is vaak verdrietig omdat zij zo klein blijft.

Nu lacht ze in haar vuistje. Alles wat uit de pakjes komt past haar. Hoge hakschoentjes, maat 36, hier niet te koop! Zij draait er mee de kamer door.

"Annie" plagen wij,

"Je moet een Amerikaan aan de haak slaan dan krijg je altijd mooie schoentjes".

Papa vindt haar een hele dame en vraagt haar zondags mee naar het voetbalveld.

"Pronken met je dochter", plaagt mama hem.

"Nee hoor, een vrouw mag ook van voetballen houden". Daar moeten wij hem gelijk in geven. Annie is er gek van.

Op onze slaapkamer zijn wij vaak met verkleden bezig. Ook al heeft Annie hoge hakjes, op dansles vertelt ze mij, is zij vaak een muurbloempje. Alleen Joop Oudekerk van de ijssalon, die vraagt haar wel ten dans. Na afloop van de dansles zijn ze samen gaan wandelen in het Stenen- tafelbos. Annie gaat nooit meer met hem mee. Joop is niet te vertrouwen. Hij wilde wat met haar. Ik vraag:

"Wat wilde hij dan?"

Dat zegt ze niet. Hard is ze van hem weggelopen en hij haar achterna. Hij heeft haar niet te pakken gekregen. Naar dansles gaat ze niet meer.

"Niets tegen papa en mama zeggen" vraagt ze mij. Ik vind dat ze het wel moet vertellen. Vanuit het open venster in onze slaapkamer kijkt Annie de tuin in.

"Paula" roept ze "kijk eens beneden in de tuin".

Het is al schemerdonker. In de tuin liggen een paar gecamoufleerde soldaten. Zij zijn op oefening.

"pst, pst" roepen wij.

Ze kijken lachend omhoog en sluipen verder. De volgende avond zitten wij voor ons huis op de hoge stoep, er komen twee soldaten langs lopen. Annie stoot mij aan.

"Die twee van gisteravond", ze giebelt.

De soldaten maken een smoesje en blijven staan. Bang dat papa het zal zien zeggen wij: "Toe loop door".

Wij lopen achter hen aan en pas op de hoek van de straat, voor de winkel van Bloemhof, raken wij met hen aan de praat. De avonden die volgen zien wij elkaar op het Marktpllein. Annie is ruim zestien en ik ben veertien jaar oud. Met jongens mogen wij niet omgaan. En helemaal niet met soldaten. Daar zijn wij voor gewaarschuwd. Papa houdt ons steeds in de gaten. Op een avond komt hij op ons af en jaagt ons voor hem aan naar huis. Daar krijgen wij er goed van langs. In het geheim blijf ik Cor de Kok, zo heet één van de soldaten ontmoeten.

Annie heeft tijdens haar werk een aanval van rugpijn gehad. Na een onderzoek van de dokter moet zij voorlopig zes weken bedrust nemen. Haar nieren werken niet goed.

"Hoe houd ik dat uit?", klaagt ze.

Toos, haar vriendin, brengt haar een oude koffer-grammofoon, zo een die je nog opdraait met een koperen hoorn. Stapels platen zijn er bij. Radio hebben wij niet in huis. Onze buurjongen die heel technisch is maakt een klein luidsprekertje. Door een speld in de draad te steken van de distributieradio-kabel die langs ons huis loopt. Deze met een dunne draad met het luidsprekertje te verbinden, kan Annie de programma's beluisteren. Na zes weken is het met Annie nog niet beter en zij wordt in het ziekenhuis opgenomen. Haar handen en voeten zijn opgezet. In het ziekenhuis naast haar ligt een meisje dat bezoek krijgt van haar werkgeefster. Deze klaagt tegen mama dat zij met haar zwakke gezondheid en zes kinderen niet zonder hulp kan. Het meisje gaat na haar blindedarmoperatie naar huis terug en komt niet meer terug.

"Geen nood" hoor ik mama zeggen.

"Ik heb er hier nog een zitten die u wel helpen kan".

Ik ben net een halfjaar van school en bezoek 's middags de naaischool. Zonder pardon kan ik gaan werken voor dag en nacht. Van maandagmorgen tot zaterdagavond voor vijf gulden in de week. Het is een gezellig gezin waar ik terecht kom. Mijnheer speelt piano, de kinderen en ik vormen het zangkoor. Zwaar werk hoef ik niet te doen. Het is erg smerig in het huis. Geen stap kom ik buitenshuis. Alleen op dinsdagavond ga ik zwemmen en woensdagavond naar huis. Cor de Kok heeft mij een briefje geschreven dat door Annie, die inmiddels ziek thuis ligt, is opgevangen. Hij wil weten waar ik uithang. Ik schrijf terug dat hij mij in het zwembad kan vinden. Voortaan zwem ik niet, maar gaan wij wandelen. Omdat er geen kraan is op de wc maak ik bij thuiskomst mijn haar nat in de wc-pot. Zo lijkt het alsof ik uit het zwembad kom want ik heb door dat mijnheer mij in de gaten houdt. In de kamer ga ik ze welterusten zeggen en wil naar bed gaan.

"Fijn gezwommen Paula?"

"Ja meneer"

"Je moet je haar wat beter drogen"

Hij kijkt mij recht aan. Ik bloos. Het is alsof hij lacht. De volgende dag zegt mevrouw:

"Ik ga jouw moeder eens bezoeken" Ik ruik onraad.

's Woensdags als ik thuis kom zegt Annie mij vlug:

"Je bent er bij". Zij heeft het gesprek gehoord tussen mama en mevrouw.

"Je bent door mijnheer gevolgd. Ik moest zeggen met wie je omgaat. Mama is al naar de kazerne geweest. Ze heb- ben haar daar mooi te pakken gehad". Annie schatert het uit als ze vertelt:

"Zij heeft om soldaat Kok gevraagd, moest even wach- ten. Even later kwamen er tien jongens in kokskle- ding aanmarcheren, salueerden voor haar en zeiden: "Mevrouw zoekt u maar uit", ze stond daar mooi voor gek".

Nog scherper wordt er op mij gelet. Toen ik dan ook op een woensdagavond niet thuis was gekomen vroeg mama direkt zaterdag bij thuiskomst:

"Waar was je"

Annie die in bed ligt kijkt afwachtend naar mij. Ik geef eerst geen antwoord.

"Vooruit voor de dag er mee, waar was je?"

Ik moet haar iets vertellen wat ze niet verwacht. Zij blijft aanhouden te vragen waar ik heb uitgehangen. Ik kan mij niet meer inhouden en ga huilen. Daar schrikt ze van, ze is er niet aangewend dat ik huil. Altijd ben ik vrolijk en opgewekt.

"Wat krijgen we nou met jou, waarom huil je?"

Hortend en stotend vertel ik mijn verhaal aan haar, wetend dat ik mijn ouders verdriet doe.

"Mevrouw mist sieraden en f. 80.-, zij bewaarde het in een doos op het nachtkastje. Er zijn loodgieters op de slaapkamer bezig geweest. De kinderen hebben er gespeeld. Maar mij hebben ze de hele week op mijn slaapkamer opgesloten. Ze verdenken mij. Steeds kwam hij me ondervragen. Hoe ik ook zei, "ik heb het niet gedaan", hij geloofde me niet.

"U weet zeker de achtergrond van mijn vader"?

"Ja", dat wist hij.

"U vergist zich".

"Tot vanmiddag ben ik vastgehouden, het geld is er nog steeds niet".

Mama is er stil van. Annie kruipt onder de dekens weg.

"Zeg hiervan niets tegen papa, hij heeft zijn straf gehad en wij met hem".

Hoofdschuddend verlaat ze de kamer en mompelt:

"Hoe bestaat het na zoveel jaren".

Toch heeft ze er met papa over gesproken. Want voor ik 's maandags naar mijn werk ga zegt ze:

"Namens papa ga je er nog één week heen en kom je met een goed getuigschrift thuis.

Met veel moeite hebben Gerard en Rietje bij een bejaarde man een gedeelte van zijn woning kunnen huren. Eindelijk kan er getrouwd worden, ondanks de grote woningnood. Papa, Mama, Annie en ik gaan, voor het eerst na de oorlog, op reis. Bij de kapper laat ik mijn haar met een krultang bewerken. Mooie losse krullen zijn het geworden. Ik wil voor Annie niet onder doen, haar haar krult van nature. Rietje heeft zich uit groene overgordijnen een mantelpakje gemaakt. Gerard draagt een grijs kostuum, die ze met veel geluk hebben kunnen kopen. Textiel is nog steeds op de bon. Zij staan er netjes op die twee. Een echte bruiloft wordt het niet. Het bruidspaar heeft een "Jan Plezier" gehuurd en daarmee gaan zij met de familie van beide kanten uit rijden over het mooie Oostvoorne. Een goed idee van het bruidspaar. Rietje heeft een volle neef en daar vermaken wij ons mee. Af en toe wordt er een stop gehouden om de dorst te lessen. De beide vaders doen het voor elkaar niet onder, ze kunnen geen maat houden. De moeders houden het voor gezien en blijven bij de zoveelste stop in de "Jan Plezier". Bij Rietje haar moeder is nog niet zolang geleden een borst geamputeerd, zij wil zich wat rustig houden. Medelijdend kijk ik naar haar. Stel je voor, je borst er af. Lallend komen de heren de "Jan Plezier" weer in. Rietje haar vader laat zich naast zijn vrouw neer ploffen en zegt luid: "Lekker wijf van me, met één tiet kan ik het ook wel doen".

Wat vreselijk voor de vrouw, denk ik.

Na de trouwerij gaat alles weer gewoon zijn gang.

Rika heeft het tapijtstoppen goed onder de knie gekregen. Zij werkt er met veel plezier.

Al vele jongens zijn er, door haar, bij ons thuis geweest. Maar nu heeft ze geloof ik de ware Jacob. Rinus is zijn naam, dienstplichtig soldaat.

Annie ligt thuis of in het ziekenhuis. Door tussenkomst van de kapelaan, die Annie veel bezoekt, krijg ik een nieuwe betrekking voor halve dagen. In een gezin met twee kinderen en de derde op komst. Martha gaat naar de ULO, Stientje naar de huishoud- en Ria

naar de lagere school. Jenever en bier is weer te koop en mama vindt het daarom alleen al jammer dat het vrede is.

"Hij kan geen kroeg voorbij gaan" zegt ze.

Hierdoor is er minder rust bij ons in huis. Annie stuurt papa weg als hij haar met een borrel op in het ziekenhuis bezoekt.

"Kom maar terug als je nuchter bent".

Hij heeft dan verdriet en zij ook.

Martha loopt steeds harder achter de jongens aan en de jongens achter haar. Papa heeft het er druk mee, hij brengt haar naar en haalt haar van school. Doodsangst staat hij uit bij de gedachte dat één van ons wat overkomt. Steeds wordt er gezegd:

"Netjes oppassen".

Vier meisjes menstrueren al. Mama vertelt dat als je menstrueert, je geslachtsrijp bent en het gevaarlijk is met jongens om te gaan. Hoe de vork precies in de steel zit, vertelt ze niet. Daar moeten wij zelf achter komen. Martha weet mij daar al heel veel over te vertellen. Maandverband is duur en ook haast niet te koop. Wij gebruiken badstofverband of oude lappen. Na de dagen moeten wij het zelf uitwassen voor de volgende. Er is altijd wel één die ongesteld is. Als het verband niet schoon klaar ligt, vliegen wij elkaar in de haren. Teun van de burens let er op als ik het buiten te drogen

hang en zegt dan:

"Heb je de rode vlag uit?"

Ik ben bang voor hem, ziet hij zijn kans schoon dan drukt hij zich stijf tegen mij aan en kust mij. Met een boog loop ik om hem heen.

Met Annie gaat het steeds minder goed. Zij menstrueert niet meer i.v.m. haar nierziekte. Papa en mama maken zich zorgen. Ze heeft veel moeite om zoutloos te eten en zeurt nog wel eens om een haring, als zij zo af en toe er eens uit mag en de haringboer ziet staan.

"Paula vertel het thuis niet hoor" zegt ze als ze een haring koopt.

Ze smult er zo van dat ik haar niet kan verraden, maar ik denk wel aan mama die veel tijd besteedt om haar eten zo lekker mogelijk klaar te maken. Ze krijgt er lichamelijke klachten van. Het gebeurt als wij samen in het park Sonsbeek lopen, dat zij heel duizelig wordt en klaagt dat ze slecht ziet. Ik ondersteun haar en breng haar naar een bank.

"Is het zo erg met je?"

"Ik word niet oud. Als ik dood ga, breng je mij dan bloemen op mijn graf? Ik wil een zwarte grafzerk".

Ik geloof haar niet en vraag:

"Gaat het weer wat beter?"

"Ja, het gaat wel weer"

Nog even blijven we zitten, tegenover de grote vijver waar kinderen de eenden voeren. Sonsbeek is een prachtig park met oude loofbomen. We komen hier vaak. Zuchtend komt zij overeind en langzaam lopen wij op huis aan. Dat doodgaan zal wel meevallen. Thuis gekomen kruipt ze weer in bed.

Een ware geboorteëxplisie volgt na de oorlog.

"Kanonnenvlees voor een volgende oorlog" zegt mama. "Dat kan toch niet waar zijn, buurvrouw heeft haar kindje zo zwaar gekregen".

"Alle moeders krijgen hun kindje in pijn, toch zijn er zovelen gesneuveld".

"Doet een kind krijgen dan zo zeer?"

"Het ligt er aan"

Zij vertelt mij hoe een bevalling gaat. Wanneer ik dat allemaal hoor, denk ik, ik was liever geen vrouw. Jammer dat je niet terug kan waarvan je gekomen bent. Een dag later kijk ik mijn nieuwe mevrouw medelijdend aan. Zij moet ook gauw een kindje krijgen.

"Bent u niet bang?" vraag ik haar.

"Waarom zal ik bang zijn?"

"Mijn moeder zegt dat een kind krijgen vreselijk zeer doet".

"Je zult zien, het heeft niets te betekenen".

Al gauw is het zover bij haar. Wanneer ik daar op een morgen kom, is de baby geboren. Zelf roept ze mij. Hoe bestaat het! Zachtjes ga ik de slaapkamer in; mevrouw zit springlevend in bed te lachen. Ze is heel blij.

"Kijk maar eens in het wiegje, daar ligt ze, het is een meisje".

Een prachtig klein zwart bolletje steekt even boven het wit kanten lakentje uit.

"Alles is heel goed gegaan, ze was er zo"

Dan valt kinderen krijgen toch nog wel mee. Wie weet krijg ik ze later ook wel gemakkelijk. Iedere dag kijk ik als de kleine in het bad gaat. Mevrouw gaat ook vaak even naar de stad. Zorgelijk ga ik steeds naar de kleine kijken. Zal ik haar even uit het wiegje halen, even knuffelen? Ze lacht al een beetje naar mij.

"Kom maar schatje"

Heel voorzichtig neem ik haar op. Mijn hand houd ik goed tegen het rugje, het hoofdje op mijn schouder en steun het. Wat ruikt ze lekker. Heel alleen met zo'n klein kindje, ik wieg het heen en weer. Voor de spiegel blijf ik staan, een echt moedertje zo. Zou ze bij mij willen drinken? Ik kan het eens proberen. Ik maak mijn borstje bloot en leg het aan. Ze gaat huilen, ze wil niet drinken. Zachtjes leg ik haar weer terug. Als ik zelf een kindje krijg, zal het wel lukken.

Rika is de hele dag al in tranen. Rinus is na tien dagen inschepingsverlof vanmorgen naar zijn onderdeel vertrokken. De Nederlandse regering stuurt in 1946 een heel leger naar Indië om daar orde en rust te herstellen. Papa zegt:

"Hou nou maar eens op met je gejank, wat doe je ook met een soldaat?"

Mama haakt op dit gezegde in:

"Hij gaat niet vrijwillig zoals jij vroeger". Het is er uit voordat ze er erg in heeft.

"Is papa dan in Indië geweest?"

"Ja, daar praat hij niet graag over, hij ging als koloniaal"

"Wat vertelt u ons nu? Wij mogen van hem nog niet met een soldaat praten of hij slaat ons door de kamer"

"In die tijd ronselde men jonge mannen voor de militaire dienst in het Koninklijk Nederlands Indisch Leger. Zij ontvingen hiervoor een premie van zeshonderd gulden in één keer. Het geld lokte vele jongens, zo ook je vader. Het waren vaak geen besten" Papa staat dit alles een beetje beteuterd aan te horen, maar heeft zich niet van stuk laten brengen.

"Toen ik dan toch met mijn dronken kop getekend had, heb ik de bloemetjes goed buiten gezet. De dag dat ik naar Indië vertrok was al het geld op. Platzak ging Gerrit de boot op. Niemand was er die mij uitzwaaide of om me zat te janken. Ik stond alleen op de wereld en had altijd mijn eigen boontjes moeten doppen. In de sluisen van IJmuiden dacht ik, je laat je toch zo maar niet naar Indië varen? Ik zag mijn kans schoon en sprong aan wal. Vlug als een rat ben ik er vandoor gegaan. Na drie maanden rond zwerven waagde ik het naar mijn stamcafé te gaan om te biljarten. Ik was diep in het spel verdiept maar nog net op tijd zag ik twee smerissen binnenkomen. Ik voelde dat ze voor mij kwamen. Ik smiet de keu neer en ging er vandoor. Zij zaten mij op de hielen. Zo klein als ik was, ik was hen te vlug af. Ik holde een steeg in, verdomd die liep dood. Wat moest ik beginnen? Ik rende achter een woning, daar zag ik een tobbe staan. Dat was mijn kans. Vlug sprong ik er in en legde wat wasgoed op mijn hoofd.

"Hij moet hier zijn" hoorde ik de smerissen zeggen. Zij aan het zoeken, overal maar niet in de tobbe. Door het oog van de naald was dat. De kroeg bleef mij lokken en dat werd mijn ongeluk. Ik werd in de kraag gegrepen en direkt hebben ze mij naar de kade in Rotterdam gebracht, waar de boot naar Indië klaar lag. Tot Kaap de Goede Hoop ben ik vast gehouden. Voor zes jaar getekend, ik ben er drie jaar geweest. Ik was een hele slechte soldaat. Het was een mooi land met lieve mensen. Ik hoop dat zij onafhankelijk worden"

Hij gaat zitten en wij drinken koffie. Terwijl wij daarmee bezig zijn, komt wonder boven wonder Rinus de tuin in lopen. Rika kijkt alsof ze een geestverschijning ziet. Zij holt naar buiten en vliegt hem om de hals. Rinus moet ons eerst vertellen waaraan hij deze snelle thuiskomst te danken heeft.

"Een maand geleden heb ik een verkeersongeluk veroorzaakt. Hiervoor moet ik eerst voorkomen, eerder mag ik het land niet verlaten"

Hij gaat op de divan zitten en Rika nestelt zich tegen hem aan.

"Zo Riek, voorlopig ben ik weer bij je" en hij knijpt haar in de knie. Daar gaat hij weer denk ik, nog maar net binnen.

"Ja, jij wel" zegt Annie.

"Al die anderen moeten wel weg. Als het zo door gaat, blijft er geen jongen over"

Via, via gaat Annie corresponderen met een jongen die al een paar maanden in Indië is. Iedere veertien dagen ontvangt ze post van hem. Hij stuurt haar een foto van zichzelf. Het is een ware afleiding voor haar. Met een vergrootglas wordt de foto door ons bekeken en er gaat een gejuich op als wij op zijn blote borst haar ontdekken. Mannen met haar op de borst vindt Annie het einde.

"Wat een bink" roept ze.

Af en toe heeft Annie een lichamelijke opkikker. Dan zegt papa tegen haar:

"Probeer weer naar je werk te gaan, al is het voor een paar dagen. Als je het niet vol kunt houden gaat je ziekgeld weer opnieuw in".

Annie kan het niet volbrengen, doodmoe komt zij 's avonds thuis en gaat vroeg naar

bed. Toch heeft zij een ontzettende wilskracht, want even later komt ze de kamer in en roept:

"Daar komt Gerard op een rode motorfiets"

Zij holt hem tegemoet. Gerard duwt de motor het hoge tuinpad op en zet hem achter op de plaats. De motor wordt door ons allen bewonderd.

"Wat een pracht" zegt papa

"Ja, geen wonder het is een JAWA" pocht Gerard.

"Mogen wij er even achterop?"

"Straks, eerst koffie"

Gerard is reiziger in parfums. Hij opent een koffertje waarin hij allemaal flesjes heeft. Wij proberen hem wat af te bietsen.

"Niets daarvan" Alleen reukpapiertjes kan hij missen.

"Hou nou eens op meiden" en hij kijkt de kring rond.

"Allemachtig moetje, wat dijen die meiden uit. Je ziet het goed, als je zo lang niet thuis bent geweest. Paula is helemaal uit de kluiten gewassen en Martha is ook niet mis"

Op dat moment komt Stientje de kamer in met een te kort en te strak jurkje aan.

"Kijk me daar eens, het mager scharminkel met haar twee erwtjes op een plankje".

Hij staat op en loopt op Stientje toe.

"Laat grote broer eens even voelen hoe het spul alle- maal dijt"

Gillend holt Stientje om de tafel heen. Hij achter haar aan. ze is hem te vlug af.

Onverwachts grijpt hij Martha.

"Hou op rotjong" roept zij.

"Ik als grote broer moet hier de boel af en toe con- troleren".

Hij houdt niet op voordat hij alle drie te pakken heeft gehad. Stientje slaat van zich af en roept:

"Viezerd"

Mama zegt hem op te houden.

"Je doet ze pijn en ze schamen zich"

"Ach mens, het is maar een lolletje".

Dan zegt hij:

"Als beloning mogen jullie ombeurten een stukje mee- rijden op de motorfiets"

Als eerste mag Annie. Wij wachten voor ons huis op de hoge stoep en horen de motor van verre al weer aankomen. Gerard scheurt de heuvels af. Heerlijk waait de wind door mijn haren. Heel ver zou ik wel weg willen.

In de kamer praten wij nog wat na en bewonderen Gerard om zijn motor en zijn koffer vol parfums.

Het motorritje heeft Annie geen goedgegaan. Zij wordt van haar werk weer thuisgebracht. Zij huilt:

"Een kasplantje ben ik, altijd geweest, mij loopt alles tegen".

Zij moet haar bed weer opzoeken, arme Annie. De kachel moet weer aan. Annie kan niet in de koude voorkamer liggen. Haar bed gaat naar de huiskamer. Dat vindt zij vreselijk, al de drukte om haar heen en het drogen van de was boven haar bed.

"Ik wil liever naar het ziekenhuis" zegt ze de dokter. Daar heeft ze ook weer pech. Het Elisabeth Gasthuis is zwaar beschadigd door de oorlog. De kamers worden opgeknapt. De zieken liggen op de gangen waar het altijd tocht. Ze klaagt als wij op bezoek komen dat ze het koud heeft. Als de bouw na een paar weken klaar is, ligt ze heel gezellig met zes meisjes op één kamer. Ze maken veel plezier samen. Heel veel verdriet is er op de zaal als Truus, één van de meisjes, sterft aan een nierziekte. Annie wordt hierdoor heel angstig. Ze wil weer naar huis. Dit kan weer in het voorjaar van 1948.

Papa gaat altijd voor de betonfabriek op karwei in Zwijndrecht. Wij wonen in Arnhem met veel plezier en hij heeft het er voor over om in de week van huis te zijn. 's Zondagsavonds pakt mama zijn spullen in het rieten valiesje dat zij als dienstmeisje al

gebruikte. De leren stukjes op de hoekjes, die dienen als bescherming, zijn er af en het riet steekt naar alle kanten. Met een riem wordt alles een beetje bij elkaar gehouden. Van mijn zelfverdiende geld koop ik vaak wat voor mama en verras ik mijn zusjes met Sint Nicolaas. Als ik papa met het valiesje weg zie gaan, komt het in mij op hem eens te verrassen. Papa, je bent nog lang niet jarig, maar dit is voor u. Als een kind zo blij is hij wanneer er een akentas uit het papier tevoorschijn komt. Toch netjes, denk ik als ik hem voortaan op reis zie gaan. En het mooiste is; hij is er heel zuinig op. Niets voor hem.

In de betonfabriek wordt gezocht naar een snelle constructiebouw voor woningen. Papa laat van dat materiaal platen en palen thuis bezorgen. In de eerste plaats maakt hij een schutting achter het huis. Dan schiet hem een leuk idee te binnen om een kippenhok te bouwen in de boventuin, tegen de legusterhaag. Onze boventuin kunnen wij bereiken door eerst een stoepje van zes treden op te gaan.

"Een mooi gezicht krijgen wij er vanuit de kamer op". Het is een fluitje van een cent, het bouwen van het kippenhok. Wel is het te laat geworden om nog kippen en een haan te gaan kopen. Een haan wil hij er bij.

"Dan hoeven wij nooit meer de wekker zetten" zegt hij lachend.

"En hoe vindt jij het hok zo van achter het raam?" vraagt hij Annie als hij binnenkomt.

"Mooi geworden, maar wel saai zonder kippen"

"Daar moet je nog een weekje op wachten, maar ik weet er wat op".

Hij staat op en verdwijnt in de schuur om er een halfuur later uit te komen met een vierkant raam van gaas.

"Annie schuif het raam eens omhoog"

Hij reikt haar het einde van een stuk touw aan en loopt de tuin in waar hij het gazen raam scherp zet tegen een stokje van ongeveer 20 cm. Het touw bevestigt hij aan het gazen raam. Hij kruimelt wat brood en strooit het uit.

"Zo, nu kan het beginnen" en wij gaan allen bij Annie op en om het bed zitten. De eerste mussen verschijnen.

"Rustig wachten, er komen nog meer". Wanneer er zo'n stuk of tien zijn roept hij:

"Trekken!"

Een hoera gaat op. Wel vijf mussen onder het gaas. Hij haalt ze er onder vandaan en brengt ze in het kippenhok. Lachend komt hij terug en zegt:

"Leuk hé, nog een keer?"

Zo zijn wij een hele tijd bezig tot het hok vol is met vliegende mussen.

"Net een klein kind" plaagt mama hem.

"Zo is het niet saai meer he Annie?" Zij lacht. Een week later koopt papa witte kippen en een haan. Het is een hele afleiding voor Annie. De zorg voor de kippen komt neer op mama als papa van huis is. Zij is bang voor de haan. Vlug strooit zij het zaad en wij rapen, met de matteklopper in de aanslag, de eieren. In het weekeinde maakt papa het hok schoon. De grootste lol beleeft hij door de kippen in de tuin los te laten. Hij weet als mama de tuin in komt, de haan haar naar de benen vliegt. Ze springt huizenhoog.

"O, mijn benen" gilt ze. Heel veel moeite heeft ze om haar zieke been dicht te houden.

Als de dood is ze dat de haan er in zal pikken.

"Pestvent" roept ze.

Annie krijgt iedere dag een eitje, eieren zijn nog steeds op de bon. Dan laat Stientje een ei op de kokosmat stuk vallen, ze moet het van mama oprapen door hem op een schotel weer te schuiven.

"Zonde om weg te gooien".

Ze krijgt het, gebakken op haar brood, mee naar school. Daar vindt zij er de haren van de mat in. Stientje lust geen ei meer.

Op haar armen draagt Stientje een allerliefst klein wit hondje met zwarte hangoortjes. Met vragende ogen kijkt ze mama aan. Zelf is mama gek op honden.

"Ze is net zes weken, zo uit het nestje mama"

"Je weet, papa houdt er niet van"

Op dat moment komt papa thuis. Stientje zet haar beste beentje voor.

"Ik zal hem zelf goed verzorgen"

"Nee is nee"

Stientje blijft doorzeuren en gaat huilen. Hier zwicht papa voor en geeft toe, maar met tegenzin. Trixie noemen wij het hondje, het is een teefje. Trixie krijgt vele bazinnen en zij luistert op den duur naar niemand meer. Het wordt een vervelend kefhondje en zij loopt voortdurend weg. Stientje alleen blijft gek op haar. Als Trixie loops is bindt mama haar aan de keukentafel. Maar niemand van ons denkt er aan de keukendeur te sluiten. Tot grote ontsteltenis van mama ziet zij de grote hond van de burens bij ons in de keuken op Trixie vastzitten. Ze gilt de hele buurt bij elkaar. Hoe ze ook gilt en schopt, het mag niet baten, totdat papa een emmer water over de honden uitgooit. Dat helpt. Jankend kruipt Trixie onder de tafel.

"Als ze maar niet met jong zit" zegt hij. Zo gaat het dus met honden.

Lachend vertel ik het mijn vriendin. Zij vindt het een goeie. Zij kan fantaseren dat ze zichzelf gelooft. Met Beb ga ik de laatste tijd veel om, nu ik Dientje niet meer op de naaischool zie. Bep haar vader is gesneuveld tijdens de gevechten tussen de Engelsen en de Duitsers bij de Koepelgevangenis. Hij was bewaarder. Zij heeft nog één zus en drie broers. Zij verwachten een broer van haar vader thuis, die is voor de oorlog als missionaris naar de Filipijnen gegaan. Mijn gedachte is dat Bep weer aan het opscheppen is over een priesterroom. Maar deze keer is het de waarheid wat ze verteld heeft. Bij haar thuis tref ik heerroom. Zo moet ik hem ook noemen. Hij gaat in het klooster aan de Velperweg wonen. Wordt voogd over zijn neven en nichten en bezoekt regelmatig zijn oude moeder. Godsdienstonderricht geven is zijn dagelijkse bezigheid. Veel van zijn leerlingen worden katholiek. Uit de Filipijnen heeft hij gedroogde pitten meegebracht. Het zijn net kralen. Hij deelt ze rijkelijk aan ons uit. Annie rijgt er halskettingen van. Met een hele groep meisjes zijn wij vaak bij Bep thuis. Heerroom weet altijd wat te verzinnen. Wij spelen toneel en dragen daarbij zijn kleren. Hij wandelt graag met ons en stelt voor, voor ons allen fietsen te huren en er samen een dag op uit te trekken naar zijn zuster die kloosterling is in Deventer.

"Een mooi ritje kan het worden door de bossen, ik zal olie en poeder voor jullie meenemen, ingeval dat.."

Dan lacht hij. Wij, die weinig fietsen, krijgen al gauw last van de billen. Heerroom wil ons wel inpoederen. Er is een wat oudere meisje bij, die van hem godsdienstles krijgt. Zij zegt:

"Jullie laten je niet door hem poederen, ga zelf het bos maar in, hij wil wel".

Hij dringt er steeds op aan als hij ziet dat wij steeds gaan verzitten. Wij zijn niet zo gek dit toe te laten.

Heerroom zijn moeder wordt ziek, zij kan niet alleen in huis zijn. Hij vraagt ons of wij ombeurten bij haar in huis willen slapen. Als het mijn beurt is komt hij 's morgens om vijf uur al aan de deur kloppen, voor hij de eerste mis op gaat dragen. Vlug trek ik wat aan en laat hem in huis.

"Ik kom even naar moeder kijken", verontschuldigd hij zich. Te trillen sta ik op de benen van kou en ik vertrouw hem niet. Voor hij weer weggaat, vraagt hij nog even:

"Zal ik je nog even onder stoppen?"

Vlug ga ik mijn kamer in en sluit de deur af en kruip diep onder de dekens. Ik hoor hem weggaan. Dit herhaalt zich een paar keer, het maakt mij onzeker.

Weer doet er zich wat voor wat ik vreemd vind. Wij maken wat gekheid met hem en vertellen wat grapjes. Zegt hij ineens:

"Toen ik vanmorgen de communie uitging reiken, zag ik vanaf het altaar een vrouw op de communie bank toelopen met zulke koplampen" en met zijn handen beeldt hij haar boezem uit! Zoiets mag een priester toch niet zeggen. Ik lach het weg door te denken; zo erg is het nu ook weer niet. Steeds vraagt hij ons bij hem te komen biechten. Wij trappen er niet in.

"Stel je voor" zegt Bep "bij mijn oom biechten".

Voor Bep haar verjaardag koopt heerom een fiets. Ik ben er helemaal verrukt van. Zelf wil ik er ook zo graag één. Mama kan mij het niet geven.

"Spaar er zelf maar voor" zegt ze.

Heerom wil mij het geld wel voorschieten. Ik moet dan wekelijks iets terug betalen. Mama geeft toestemming. Bij de fietsenmaker wordt een oude fiets voor mij klaar gemaakt. Als het zover is moet ik voor de zadel-stand nog even op de fiets plaats nemen. Wanneer ik op de fiets wil gaan zitten legt heerom zijn hand op het zadel. Het is geen verbeelding van mij. Ik weet niet wat ik er mee aanmoet en vertel het aan het grote meisje die bij hem in de leer is. Zij waarschuwt mij het geld niet zelf naar het klooster te brengen en alles thuis te vertellen. Ik weet haast niet hoe ik beginnen moet en vertel dan alles van het begin tot het eind aan mama. Zij schraapt al haar geld bij elkaar en vertrekt er mee naar het klooster en klaagt hem aan bij de prior.

De volgende dag zoekt heerom mij op in mijn betrekking. Wat ik wel niet over hem gezegd heb. Ik weet hem niet te antwoorden. Zijn houding maakt mij angstig; ik weet niet waarom. Heerom is teruggestuurd naar de Filipijnen. Is dit mijn schuld?

"Als een mens de zon voelt knapt hij weer helemaal op", mama gooit de ramen en deuren open en zet het hele huis op z'n kop. Het voorkamertje krijgt een voorjaarsbeurt. De vier oude crapauds met ronde tafel, die wij van "Amsterdam helpt Arnhem" gekregen hebben staan weer mooi te glimmen. Annie heeft deze winter een mooi kleed gehaakt. Dit siert de tafel op. Haar bed staat weer voor het raam, de pick-up dicht bij de hand. Ze heeft het nu beter naar de zin als in de achterkamer. Ze ziet aan de voorkant iedereen langs komen. Als het bekenden zijn tikt ze tegen het raam en wenkt ze te komen. Bij mooi weer schuift ze het raam omhoog. Het wordt een hele drukte van jongens en meisjes. Ze maken veel lawaai. Papa wil het niet en helemaal geen jongens. Hij stuurt ze weg. De meisjes blijven hierdoor ook weg.

Flauw van mama en papa.

Annie spoort mij aan de meisjes te vragen om weer te komen. Wim, die bij haar werkte, zoekt haar af en toe op. In deze tijd blijf ik veel bij haar. Als ik er zeker van ben dat ze op zondagmiddag niet alleen is, ga ik fietsen. Annie blijft te lang ziek, ze wordt vergeten. Als het mij na veel gevraagd gelukt is haar vriendinnen over te halen haar te bezoeken ben ik niets meer.

"Ga jij maar weg" zegt ze.

"Je hoeft niet overal met je neus bij te zitten".

Ik kan het mij van haar wel voorstellen en druip af.

Wij vinden het heerlijk als papa en mama een avond weg gaan. De pick-up zetten wij hard en galmen de liedjes mee:

*"Ramona ik ben verliefd op jou geweest
Ramona jij blijft mij altijd voor de geest.."*

Annie is verliefd op een jongen. Hij woont hier nog maar pas in de Dr.Wagenaarstraat. Ze ziet hem iedere morgen en avond langs komen. Hij zwaait naar haar en zij zwaait terug. Het weekeinde duurt voor haar heel lang, dan ziet ze hem niet. Mij vraagt ze als wij op een zondagavond samen zijn:

"Als jij nou eens bij hem aanbelt, dan opent hij misschien de deur en zie ik hem even". Ik vind het een gek idee maar vooruit je moet wat voor een verliefde over hebben. Het is schemerdonker, voor zijn huis brandt de lantaarnpaal. Annie zit op haar knieën voor het raam terwijl ik op kousevoeten naar zijn huis loop. Vlug bel ik aan en hol terug. Snel vlieg ik het tuinpad op. Bij binnenkomst kijk ik ook gauw door het raam. Annie heeft geluk. Hij heeft geopend. Dit herhalen wij een paar keer. Mama merkt wel dat Annie

verliefd is.

"Misschien knapt ze toch weer op?" hoor ik haar tegen papa zeggen.

Als wij overdag allemaal weg zijn, haakt en borduurt zij en houdt een dagboekje bij. De brieven uit Indië zijn een feest voor haar. Haar bed komt zij niet veel meer uit. De dokter en kapelaan komen steeds vaker langs. Als papa met grafwerk bezig is, bewonderd dokter zijn werk. Papa wil grappig zijn door te zeggen:

"Dokter kunnen wij het niet op een akkoordje gooien? U maakt ze dood en ik maak het grafwerk".

"Thieleman. Thieleman je maakt het wel te bont" en lachend loopt hij weg.

Iedere dag gaat het slechter met Annie. Haar benen, handen en gezicht zijn opgezet van het vocht. Als ik uit mijn werk thuis kom zegt mama:

"Annie moet weer naar het ziekenhuis, ze vraagt steeds naar jou".

Ik loop naar het voorkamertje.

"Wat is er Annie? Je laat me roepen"

"Paula ik kom niet meer thuis" Ik geloof haar niet.

"Praat niet zo gek jij"

"Nee, echt, ik kom niet meer thuis"

Ik kan haar geen antwoord geven. Even later komt de ziekenwagen voorrijden. Twee broeders met draagbaar komen het kamertje in.

"Zo Annie, wij komen je weer halen"

Gewillig gaat zij op de draagbaar liggen. Ze pakken haar goed in.

"Willen jullie een eindje omrijden? Dan kan ik Arnhem nog even bekijken". De broeders beloven het haar.

"Dag Annie"

"Dag"

Daar gaat ze, mama gaat met haar mee. Weer gaan wij iedere dag naar het ziekenhuis. Ze heeft heel veel pijn. Nagels bijten was een dagelijkse bezigheid van haar, nu laat zij ze met rust. Ze toont mij haar lange nagels.

"Mooi he, wil jij ze voor mij schoon maken? Ga er maar goed hard met de vijl onder door, dan voel ik de andere pijn niet".

Stil blijft ze liggen terwijl ik haar nagels vijl.

"Harder" zegt ze "Er onder door"

"Is het zo goed?", ze knikt.

Mama verbiedt mij door te gaan.

"Laat haar" zegt Annie.

"Je krijgt het zo warm", ze neemt een vochtig washandje en dept Annie's gezicht wat.

"Ik zou wel een ijsje lusten"

"Je mag geen ijs hebben"

"Ach wat, wat kan het schelen"

"Haal er maar een voor haar" zegt mama.

Hard hollend ga ik de hoge trap van het ziekenhuis af, de deur uit en steek de straat over. Over een smal pad loop ik de diepte in naar "Onderlangs", daar staat een ijsman. Nog harder loop ik de weg terug. Het is erg warm en het ijsje mag niet smelten. Buiten adem kom ik bij haar bed, zelf wil ik wel van het ijsje likken. Ik geef het haar.

"Heerlijk" zegt ze bij de eerste lik. Wij, die bij haar zitten, genieten van haar smullen.

Zou het haar laatste ijsje zijn? Papa heeft van de specialist gehoord dat het slecht met Annie gesteld is. Haar nieren moet je vergelijken met een appel die van binnenuit wegrot. De dokter wist het hem niet met andere woorden uit te leggen. Hij zal van alles nog proberen. De wetenschap is nog niet zover om dit te verhelpen.

Zondagavond, het is geen bezoektijd, toch rijd ik even langs het ziekenhuis. Roep vanaf de weg:

"Hoeoi, hoeoi"

Al jaren is dit ons roepwoord. Annie reageert, ze gaat rechtop in bed zitten en zwaait naar mij. Wat doet ze nu? Ze komt zelfs haar bed uit en roept door het venster"

"Paula ik heb opoe", ze menstrueert.

"Ik ga het thuis vertellen" roep ik blij.

"Daag" en ga vlug met mijn nieuws naar huis. Misschien wordt zij dan toch nog beter?
Rika zegt 's morgens bij het opstaan:

"Ik heb heel de nacht over Annie gedroomd, ik bel vanaf mijn werk naar het ziekenhuis".
Papa en mama moeten direkt naar het ziekenhuis komen. Zij horen, Annie heeft
nierbloedingen. Helemaal overstuur treffen ze Annie aan.

"Heel de nacht heb ik om jullie geroepen. Ik heb zo'n pijn en moest daarom steeds
huilen. De zuster zei: "Annie, Onze Lieve Heer heeft ook veel pijn gehad toen Hij voor
ons stierf. Ik heb geschreeuwd dat ik Onze Lieve Heer niet ben. Ze hebben me op het
doden- kamertje gezet. Ik wil niet dood, ik ben toch nog veel te jong om dood te gaan?"
Papa en mama kunnen haast niet troosten. Mama blijft dag en nacht bij haar. Gerard en
mama geven bloed voor Annie. Gerard zegt dat hij er heel slap van is geworden en hij
laat Rika biefstuk voor hem bakken. Het op en neer reizen van Den Briel naar Arnhem
neemt veel tijd en is erg duur voor hem. Rika heeft last van netelroos en Martha klaagt
steeds over buikpijn, daarbij is het weer erg warm. Rika kan het allemaal niet goed aan.
Steeds laat zij de dokter voor Martha komen en uiteindelijk blijkt dat het haar blindedarm
is. Hals overkop wordt zij geopereerd. Aan weerskanten van de statige ziekenhuistrap ligt
Annie rechts en Martha links op kamer. Om beurten zitten wij 's avonds bij Martha en
Annie. Annie vraagt mij om het spiegeltje. Regelmatig wil ze er in kijken. Liever wil ik het
haar niet geven. Ze blijft aanhouden, dus geef ik het haar. Lang ligt zij haar gezicht te
bekijken dat opgezet en bleek ziet, haar lippen zijn gesprongen, haar ogen liggen diep.
"Een echte dodenkop" het spiegeltje laat zij vallen, de scherven ruim ik op. In het
schemerlicht op de gang houden nachtzusters de wacht. Ze praten zacht met elkaar. De
grote klok tikt de minuten weg. Ik loop van Annie naar Martha. Zij knapt weer vlug op en
komt Annie bezoeken.

"Jij mag mijn spaargeld Martha voor een nieuwe fiets, zelf kan ik hem toch niet meer
kopen".

Alles verdeelt Annie. Mama heeft het er moeilijk mee. Martha komt weer thuis. Papa en
mama zijn dag en nacht bij Annie.

Het is 5 augustus 1948, 's avonds negen uur. Wij worden allemaal naar het ziekenhuis
geroepen. Stil is het op de statige gangen en trap! Zachtjes naderen wij de ziekenkamer.
Verslagen zit mama op een stoel in een hoek van de kamer, papa staat bij haar. De
gordijnen zijn gesloten. Annie slaapt, heel stil en wit is ze. Ik kijk van papa naar mama.
Niemand die iets zegt. Ik loop op Annie toe.

"Ze is dood" zegt mama, heel rustig is ze weggegaan.

"Dag An, ik ben te laat"

Annie heeft aan mama gezegd:

"Bidden jullie iedere dag drie weesgegroetjes voor mij en leg veel bloemen op mijn graf".
Heel verdrietig zijn wij allen als wij van het ziekenhuis thuiskomen. Mama is erg
vermoeid. De deuren van de slaapkamer blijven open staan, we zoeken troost bij elkaar.
Bidden is een teer punt bij ons in huis, ieder heeft een verschillende mening over het
geloof. Vanuit zijn kamer zegt Gerard:

"Laten wij voor Annie de drie weesgegroetjes bidden".

Hij bid voor, wij antwoorden hem, maar huilen. Na het bidden sluit Gerard met:

"Was dit nou nodig Goede God, zij is nog veel te jong?"

In de kapel van het ziekenhuis ligt Annie opgebaard. Het haar draagt ze met twee
vlechtjes, ze lijkt nog zo'n kind. Ik geloof niet dat ze dood is. Maar als ik de straat in kom
lopen en ik zie de aanzegger huis aan huis gaan, gekleed in zwart pak met hoge zwarte
hoed, dan moet ik het wel geloven. De burens komen condoleren. Onze grootouders laten
het afweten; ze willen niet bij de katholieke troep zitten. Zonder hen komt ze ook wel
onder de grond, schrijven ze. Na jaren nog steeds niet wijzer. Rika is des duivels.

"Dit vergeef ik ze nooit" Zusters van mama komen wel, alhoewel ze tijdens Annie's ziekte
niet veel van zich lieten horen. Zij gaan in de volgkoetsen. Wij moeten lopen naar het
kerkhof. Meer rijtuigen zou te duur worden.

Nog even komt de lijkkoets voor ons huis. De kransen en de bloemen worden op de kist gelegd. Voor de laatste keer rijdt de koets met Annie de hoge Dr. Schaapmanlaan af, op weg naar de St. Jozefkerk.

Wij volgen haar. Na de kerkdienst ga ik hard hollend met mijn zusjes naar het kerkhof. Stientje is boos, zij wilde ook in één van de volgkoetsen. Wij gaan de hoge heuvel op en kunnen via het landpad het kerkhof vlug bereiken. Vanaf hoogte 80 kijken wij diep het dal in en zien van hieruit de stoet op de Rozendaalseweg rijden. Zonnestralen vallen op de lijkkoets, die afgeladen is met witte bloemen. De koets wordt getrokken door twee zwarte paarden, daar achter de volgkoetsen. Mooi al die bloemen, ze heeft ze verdiend. Buiten adem komen wij bij het kerkhof. De koetsen zijn er al en het ziet zwart van de mensen. Ik zie de kist hoog boven de mensen uitkomen. Ze versperren mij en mijn zusjes de weg. Annie's vriendinnen zie ik vooraan staan. Nu zijn ze er wel?

"Mogen wij er even door?"

Wat een volk op de been! Een laatste gebed volgt, een schep zand van ons allen. Wij moeten Annie hier laten.

Waarom zij?

Doordat ik veel bij Annie was voel ik me in het weekeinde erg eenzaam. Bep komt mij nooit meer halen, het is haar vast verboden door heerom. In mijn betrekking raden ze me aan bij een wandelclub te gaan, maar niets kan mij bekoren. Vaak fiets ik even naar het kerkhof. Annie heeft mij haar mantelpakje gegeven, ze zei:

"Je draagt het hoor"

Als ik mij zelf met het pakje aan in de spiegel bekijk, zie ik haar. In plaats dat papa en mama elkaar tot steun zijn, is er steeds ruzie.

De grafzerk voor Annie wil hij zelf maken. Hierdoor krijgt hij driftbuien en loopt de straat op.

"Als je het niet kan, zeg het. We besteden het dan aan een steenhouwer uit" zegt mama huilend.

"Annie krijgt een zwarte zerk, ik heb het beloofd" De gedachte komt bij mij op dat papa zei:

"Dokter u maakt ze dood, ik maak de zerk".

Gelukkig hij heeft een klein hart.

Gerard raadt papa en mama aan er eens met mij uit te gaan. Hij neemt ons mee naar de Rijnkade, vandaar vaart er een boot met muziek aan boord naar de Westerbouwing. Wat zou Annie hiervan denken; jullie zijn me vergeten? Op de Westerbouwing drinken wij limonade en maken een wandeling door het bos. Met de tram gaan we weer huiswaarts. Het heeft ons goed gedaan, maar de leegte blijft.

Rinus is al voor de militaire rechtbank geweest en kan naar Indië. Nu heeft hij middenoorontsteking en wordt verpleegd in het Hospitaal "Oog en Al" in Utrecht. Weer uitstel van executie.

"Als het zo doorgaat kom ik mooi voor Indië weg, ik hou me mooi ziek"

Inderdaad, na een paar weken komt hij met groot verlof. Het liefste wil hij nu met Rika trouwen. Maar die vlieger gaat niet op. Er is grote woningnood en papa wil geen getrouwde kinderen in huis. Ze doen alle moeite voor een huis en Rika wil wel in een onbewoonbaar verklaarde woning trekken.

"Geduld moeten jullie hebben" zegt mama. Maar dat hebben ze juist helemaal niet. Van al dat gezeur over trouwen trekt Martha zich niet veel aan. Zij heeft een mooie fiets gekregen en vraagt mij mee te gaan fietsen met haar vriendinnen. Gerard nodigt ons uit bij hem en Rietje vakantie te houden. Papa zet ons met fiets en al op de trein naar Rotterdam. Vandaar fietsen wij naar Den Briel. Op Oostvoorne zien wij voor het eerst de zee. Prachtig vinden wij het. Martha heeft sjans met iedere jongen. Mij lukt het niet zo goed.

Zondagmiddag voorjaar 1949. Papa is naar het voetbal. Ik drink samen met mama thee. Even later komt Rika er bij zitten. Ze zegt al dagen niet veel.

"Wat is er toch met jou?" vraagt mama haar. Ze trekt haar schouders op.

"Ik moet je wat vertellen"

Ik voel dat het ernstig wordt. Dan zegt ze:

"Ik ben in verwachting". Even is het stil, mama trekt wit weg, laat haar handen in haar schoot vallen, zegt dan:

"Waarom liet je het zover komen?"

"Ach mens kijk naar je zelf, ik wil trouwen"

Hier zal ik voor oppassen, dat mijn kinderen als ik die later krijg dat niet kunnen zeggen. Arme mama, ze wil voor ons niet wat zij heeft meegemaakt. Rika weet toch dat papa geen getrouwde kinderen in huis wil. Ze dwingen het af. Voor papa en mama is er geen andere keus. Je stuurt ze ook niet de straat op !

Het voorkamertje krijgt weer een nieuwe functie. Het wordt als babykamer ingericht. De slaapkamer met de schuifdeur wordt Rika en Rinus domein. Maar och, wat is die Rika humeurig! Niets kan ze verdragen van ons.

Ze poetst en boent de hele dag en regeert de hele huishouding. Muziek kan ze niet verdragen en helemaal niet als wij nog eens meezingen. Wij plagen haar door te zeggen:

"Je kijkt zo zuur door al die augurken die je eet".

Op de dag van trouwen is haar buik al aardig dik. Die avond zijn wij ze echt aan het plagen.

"De eerste huwelijksnacht Rika".

Ik stel voor onder het bed van ze te kruipen. De anderen vinden het een leuke grap. Even wachten en Rinus komt binnen, al zijn kleding laat hij op de grond vallen en stapt in bed. Rika doet het zelfde. Ik kan niet meer terug en denk waar ben ik aan begonnen! Inwendig moet ik lachen. Martha en Stientje houden zich heel rustig en ik weet dat zij de deur van onze slaapkamer open houden voor mijn vluchtpogingen. Boven mijn hoofd is het wat gesmoes en gewiebel. Dan waag ik het en druk een paar keer tegen het spiraal en als de donder zie ik weg te komen. Vlug schuiven wij het ledikant voor onze slaapkamerdeur en gaan er op zitten. Wat gaan die twee te keer! Ze doen hun beklag bij papa en mama. Maar die maken zich er niet druk om. 's Morgens zijn ze weer afgekoeld. De baby, een jongetje wordt voorspoedig geboren. Het huilt heel veel. Papa kan er slecht tegen en zoekt zijn vertier in het café. Mama vindt de baby schattig maar de drukte die het meebrengt is voor haar ook te veel. In Rika haar ogen is mama lui. Maar zij verlangt naar rust. Steeds is er wat tussen die twee.

Zondags ga ik graag naar de hoogmis, de gregoriaanse muziek vind ik prachtig. Het geeft mij rust. Na het kerkbezoek staat Rika mij op te wachten.

"Jij wilt voor het werk weggkomen, daarom ga je om negen uur naar de kerk".

Ik wil best helpen maar de hoogmis wil ik niet missen. Wat moet ik in het vervolg doen?

Ik kies voor de hoogmis. Het stof blijft wel liggen. Ze gaat mij plagen:

"Je wordt vast non."

"Wie weet" antwoord ik haar en denk: "zoals jij begonnen bent wil ik niet". Na een jaar krijgen zij een woning toegewezen. Gelukkig voor hen én voor ons!

Haar hoofd steunend op haar ellebogen zit zij snikkend aan tafel.

"Waarom huil je zo?" vraag ik haar.

"Het is zo stil nu Rika, Rinus en de kleine weg zijn".

"Toch fijn dat ze nu een woning hebben. Kom op mama, daar moet je niet om huilen".

"Nee, maar er is zo'n leegte en ik mis Annie nog al tijd zo".

"Ik ook mama" en ik leg mijn arm om haar schouders.

"Als je vader mij maar wat beter begreep. Ik hou van hem, maar als de blaadjes van en aan de bomen komen is er niets met hem te beginnen".

"Nou dat weet u zo goed, waarom houdt u zich dan niet een beetje in als hij met bier op thuis komt? Ik vind die ruzies zo vreselijk".

Zij verheft haar stem en zegt:

"Kijk eens om je heen naar al die gammele meubels. Na de oorlog hebben wij nog niets nieuws kunnen kopen". "Nu kan je opnieuw beginnen, het huis is weer van jezelf".

Ze veegt haar tranen weg aan haar schort, tilt haar been wat op en zegt:

"Die rotpoot doet me weer zo'n pijn, ik kan er haast niet op staan".

"Laat hem wat rusten en leg hem hoog" Ik schuif een stoel bij en leg er een kussen op.

Zij legt er haar been op neer.

"Zal ik thee zetten?"

"Ja, doe maar"

Met de thee kom ik de kamer in.

"Het is nu toch veel rustiger in huis"

"Ja, daar ben ik ook wel blij om". Ze staart wat, zegt dan:

"Gerard is eerst al met herrie weggegaan, Annie ook zo jong, met Rika had ik anders verwacht en nu is het jouw beurt. Kijk goed uit Paula, neem geen man die in een café loopt. Toen ik van jou in verwachting was heb ik negen maanden moeten rusten. Je broer en zusjes zijn in die tijd in een weeshuis ondergebracht. Bij thuiskomst was het huis haast leeg. Je vader had alles naar de lommerd gebracht. Aan mij alleen had hij ook niet genoeg. Wat moest ik beginnen met vier kinderen? Zo zuinig mogelijk ben ik geweest om alles terug te kopen en nu zijn we na jaren nog zo arm als Job"

"Hij houdt toch wel van ons? En hij werkt toch altijd hard?"

"Over zijn vlijtigheid hoor je mij niet klagen, maar de drank en zijn slordigheid daar wen ik nooit aan"

Wat moet ik haar hier allemaal op antwoorden? Ik sta er tussen.

"Zal ik de ramen rond het huis gaan zemen?" zeg ik als de thee op is.

"Blijft u nog maar wat zitten en kop op!"

Ik begin aan de voorkant, schrob ze af met de ragebol en spoel ze na. Het gaat mama niet naar de zin want ze roept:

"Met de zeem nadrogen en vergeet de hoekjes niet" Ze is wel erg precies. Een beetje geërgerd trek ik er nog een extra zeem over.

"Zo goed?" roep ik naar binnen.

Ze knikt van ja.

Wie niet leren wil moet werken. En dat weet Martha nu ook. Ze hebben haar van de ULO gehaald. Nu werkt ze in een manufacturenzaak. 's Maandagsmorgens heeft ze vrij, dan moet ze mama helpen.

Ik werk nog steeds in de ochtenduren in het gezin met de drie kinderen. De verdiensten zijn niet hoog daarom neem ik er voor de middaguren werkhuisen bij en één middag help ik thuis. Eten en drinken krijg ik op mijn werk. Met al deze bezigheden verdien ik achttien gulden in de week waarvan ik zeven gulden thuis afgeef. Ik zorg voor mijn eigen levensonderhoud. Het sparen lukt mij niet zo goed. Ik mag graag wat weg geven. Heel veel houd ik van de kinderen waarbij ik werk. De jongste is al twee jaar. Ze wil, als ik er ben, alleen door mij geholpen worden. Haar moeder huult er om en ik voel me gevlaid. 's Zaterdag na mijn werk neem ik ze voor mijn plezier mee uit wandelen en laat ze thuis bewonderen.

"Wat zijn hun kleertjes helder wit", zegt mama.

"Ja, die heb ik gewassen".

Dat had ze niet gedacht. Ik weet dat mama mij ook slordig vindt. Toch zou ik graag verpleegster of kinderverzorgster zijn, niet altijd dat ruwe werk hoeven te doen. Mijn opleiding is niets.

"Je hebt je tijd voorbij laten gaan, laat je handjes maar wapperen" zegt mama.

Voor twee gulden per middag moet ik een heel huis door poetsen. 's Avonds bij thuiskomen staat er weer een grote afwas te wachten. Wel mag ik het kamertje met de schuifdeur mijn domein noemen. Het is gezellig geworden; een lichtje heb ik boven mijn bed laten maken. Er staat een kleerkastje met daarop een lampetstel en boven het kastje tegen de muur hangt een spiegel. De muren zijn mooi wit gekalkt. Op het bed ligt

een gehaakte spreij en voor de ramen hangen gehaakte gordijntjes. Ik vertoef er graag. Als het niet te koud is was ik mij op mijn kamer. Ik vind het mooi naar mijn naakte spiegelbeeld te kijken, maar ik durf het niet zo goed. Soms buig ik mezelf ver achterover dan vind ik mijn lange haar zo mooi op mijn rug hangen. Alleen mijn borstjes zijn wel erg klein. Annie's borsten waren veel groter. Mijn benen mochten ook wel wat langer zijn.

Rika zegt:

"Je hebt mooie benen en weet je daar kijken mannen graag naar".

Bij heel erge kou wassen Martha en ik ons voor de kachel in de huiskamer. Het water dat voor ieder apart verwarmd is doen wij in één teil. Van kop tot teen wassen wij ons tegelijk. Toch worden wij een beetje vies van elkaars waswater en mama zegt:

"Schamen jullie je niet, zo bloot voor je moeder?"

Waarom schamen?

Mama zit het allemaal rustig aan te kijken.

"Mijn dochters worden groot".

Martha is zestien en ik zeventien jaar. Mama geeft ons toestemming naar dansles te gaan. Zaterdagavond bij Bouling. De eerste lessen zijn wij heel verlegen. Jongens en meisjes staan aan weerskanten van de zaal tegenover elkaar opgesteld.

"Willen de heren de dames vragen" klinkt het. Daar komen ze aan en maken een diepe buiging. De muziek begint en de leraar zegt, 1-2-3, 1-2-3, hartstikke goed. Na een paar weken hebben wij de smaak goed te pakken. Ze houden ons het hele weekend niet meer thuis. Het mag, maar..... om elf uur thuis! Wij hebben al gauw in de gaten, elf uur thuis dat lukt ons nooit. De laatste dans is om elf uur en die laten wij niet langs onze neus voorbij gaan. Wij hebben veel sjans bij de jongens, ze stuiven op ons af en onder het dansen wordt er gewisseld van partner. Een reuze lol! Op de Velperweg, waar wij de bus naar huis nemen, hebben wij meestal pech, de bus is vol. Wij weten dat ons wat wacht bij thuiskomst. Door jongens van de dansles worden wij vaak thuis gebracht. Wij hebben een leuke groep gevormd, ook buiten de dansles. Voor ons huis op de stoep staan wij nog wat na te praten, te lachen of te dansen. Op zo'n moment vliegt de deur wijd open en daar staat papa in zijn lange jaeger onderbroek, het kruis laag hangend tussen zijn benen.

"Vooruit naar binnen jullie" schreeuwt hij. De jongens nemen de benen en wij schamen ons dood.

"Denk er aan, de volgende week zit de deur op slot" waarschuwt hij ons. 's Zondags voordat wij weer gaan dansen vragen wij nog eens:

"Toe nou, de laatste dans is zo gezellig, laat ons toch"

"Nee is nee" is het antwoord.

"Flauw hoor!"

Uit voorzorg trekken wij overal de klinken uit de kozijnen en zetten het keukenraam op scherp. Bij thuiskomst zien wij alles donker en de deuren zijn op slot. Geluidloos proberen wij door het keukenvenster naar binnen te komen. Het is een hele heksentoer, want het aanrecht staat vol serviesgoed. Op de overloop worden wij opgewacht. Een stortvloed van woorden komt over ons heen. Martha geeft een grote mond, zij krijgt van papa een harde vloer. De lol van het dansen gaat hierdoor verloren. Weer ga ik met mama praten. Zij zegt:

"Wij hebben zorg over jullie"

"Onzin, u weet waar we zijn"

Bij bijzondere gelegenheden krijgen wij avondpermissie. Ook dan nog staan ze ons foeterend op te wachten. Mooie avonden worden hierdoor vergald.

"Mama, waarom toch", vraag ik de volgende dag, het was toch afgesproken?". Martha zegt:

"Omdat ze vroeger zelf niet deugden denken ze dat wij ook zo zijn", Zij gaat haar gang en gaat af en toe niet naar dansles maar bij Tivoli swingen en dat gaat haar goed af. Het is alsof papa en mama het aanvoelen en komen ons controleren. Ik moet wel zeggen dat Martha er niet is. Bij Tivoli wordt ze door papa van de dansvloer gehaald. Ik krijg de naam dat ik haar verklikt heb. Zij is op iedereen kwaad. Als ze uit papa en mama's

kamer lawaai hoort komen roept ze ijskoud:

"Ouwe bokken, houden jullie je eens wat rustig"

"Wat doen ze?" vraag ik.

"Wat dacht je, dat hoor je toch? Daarom is ze rot tegen ons, de ene dag hebben ze ruzie en de andere dag kruipen ze elkaar in de kont. Wij zitten er mooi tussen. Twee handen op één buik. Hij is weer alles"

Ze kon wel eens gelijk hebben.

Toch heb ik altijd weer medelijden met mama. Een tijd is het weer goed gegaan met ze en dan laat papa haar weer hele zondagen alleen. Op zondagmorgen gaat hij naar het kerkhof om aan grafwerk te komen. Daarna het café in. Hij komt te laat voor het eten.

Wij moeten op hem wachten. Mama nijdig:

"Weer in de kroeg geweest?"

"Hoe kom je er op"

"Je stinkt een uur in de wind"

De tafel staat netjes gedekt.

"Eerst bidden" zegt mama als ze ziet dat papa voor zich zelf de soep al op wil scheppen.

Het gebed wordt afgerateld. Papa krijgt als eerste zijn soep met het mergpijpje. Dat slaat hij leeg op de rand van zijn bord zodat de spetters overal heen vliegen:

"Zie nou eens mijn schone laken" en mama haalt in de keuken een doek en dipt het droog. Papa slurpt zijn soep. Martha stoot mij aan en zegt met haar ogen:

"Zie hem weer eens vies vreten"

"Kijk niet zo" verbiedt mama haar.

"Laat hem dan niet zo vies vreten"

"Godverdomme", papa slaat op de tafel.

"Ik vreet in mijn huis zoals ik dat wil".

Het laken kan direkt in de was. Ik probeer de boel te sussen. Soms gaat het er zo erg toe dat de borden door de kamer vliegen. Ze geven elkaar geen haar breed toe. Ik wil hier weg, maar hoe..?

Papa gaat naar het voetbal en na afloop valt hij op de divan in slaap om tegen negen uur naar bed te gaan. Dat is mama haar zondag.

In onze parochie wordt een cursus voor achttienjarigen gehouden. Bijbelles en sexuele voorlichting. Ik geef me er voor op.

"Nu wordt ze echt non" wordt er gezegd. De meisjes en jongens krijgen gescheiden les. De kapelaan probeert ons alles heel duidelijk uit te leggen. Hij wordt door vele voor het oetje gehouden. Ik weet nog van geen toeten noch blazen, maar wordt door deze lessen wel wijzer. Ook geeft hij ons de wijze raad:

"Denk eerst aan het geestelijke contact met de jongen die je ontmoet of al hebt. Dat staat voor het licha- melijke. Bid daar maar eens voor, je zult zien dat het je gelukkig of het kan je gelukkiger maken".

Hij wordt door velen, in het gezicht, uitgelachen. Iedere dag zie ik de ellende thuis. Hij zal het best weten, hij hoort en ziet veel in de gezinnen die hij bezoekt. Zijn studie is lang geweest. Ik zou ook graag een jongen willen hebben. Martha had laatst een vriend. Toen zijn vader hoorde dat zij er één van Thieleman was, moest hij de vriendschap verbreken. Het speelt nog altijd op de achtergrond. Papa wilde er op afvliegen, dat heeft Martha hem toch maar afgeraden.

De vastentijd breekt aan, daaraan gaat het carnaval vooraf. Wat hebben wij een lol gehad. Aswoensdag neem ik me voor om de komende zes weken eens niet te gaan dansen maar mama gezelschap te houden op zondagavond. Mij zelf eens trainen. Martha verklaart mij voor gek en zegt:

"Ik ga werkelijk geloven dat je non wordt"

en ze vertelt het de anderen:

"Ze laat zich nooit door jongen kussen, zo preuts is ze!"

Ik heb nu A gezegd, dus ook B! Het is best gezellig alleen met mama te zijn. Zo erg is het niet want op de radio is altijd wel een hoorspel, Paul Vlaanderen is onze favoriet. In de week de programma's van "Dit was negen heit de klok" en de "Bonte Dinsdagavond-trein".

Wij hebben allemaal wel een breiwerk op de pennen staan waarin wij in het begin van de avond een gekleurde draad meebreien, het is een race tegen elkaar op, wie de meeste toeren breidt.

Ik ben lid geworden van de zangvereniging, de liederen die wij instuderen gaan de hele dag door mijn hoofd en onder het breien zing ik ze en allen zingen mee. Papa bonkt vanaf zijn slaapkamer op de vloer en roept:

"Houden jullie je bekken!"

"Chagrijn, ga slapen" roept mama terug. Zal ik dit later ook tegen mijn man zeggen? In de vastentijd ga ik vaker naar de kerk. Ik vraag aan God om vooral in de toekomst voor mij te zorgen. Dat ik een goede jongen tegen mag komen, voor mijn ouders, dat het hen samen toch eens beter mag gaan en ik vraag om alle spanningen in ons gezin weg te nemen. Het kerkbezoek maakt mij rustig.

De pastoor overlijdt. In het middenpad voor het priesterkoor staat hij opgebaard. De parochianen kunnen hem een laatste groet brengen. Nooit heb ik thuis durven zeggen dat hij mij bevoeld heeft. Nu vertel ik bij thuis komst mijn geheim waar ik al jaren mee rondloop.

"Kind, had het mij toch eerder gezegd. Ik mocht hem niet. Hij gaf mij geen absolutie omdat wij niet volgens de regels van de kerk leven en ik geen berouw toonde omdat ik toch wel wist dat het weer gebeurde. Hij deelde de communie uit, ik mocht ze niet ontvangen. Mooie heren, zo komen ze aan hun gerief. Trouwen moeten deze mannen, ze weten dan beter wat het leven is en blijven met de handen van kinderen af. Ik hoop dat de kerk het celibaat nog eens afschaft".

Ik moet haar gelijk geven. Ik ben er rustig op dat ik het haar heb verteld.

"Hij moet zich later verantwoorden, mama".

"Ik ga even mijn kas opmaken," mevrouw zet een langwerpige doosje op tafel terwijl ik de kamer aan het stoffen ben. Het is een soort spaarpot met vele gleufjes. Bij iedere gleufje staat iets geschreven. Ik loop eens dicht achter haar stoel langs, huur - licht - gas - verzekering - kleding - sparen. Zij telt haar geld en legt het in hoopjes.

"Spaar jij Paula?"

"Nee, ik probeer het wel maar het lukt mij niet. Voor schoenen alleen moet ik wel tien weken sparen. Zang en danslessen zijn duur. Daarbij wil ik ze thuis wel eens verrassen en dan al die verjaardagen!

"Kijk, ik verdeel iedere maand mijn geld in vakjes, ze staan op het doosje aangegeven. Ik probeer wat over te houden, dat breng ik naar de spaarbank en ontvang er dan rente over. Heeft je moeder niet zo'n doosje?"

"Nog nooit gezien bij ons thuis"

"Toch Paula, ik zou het proberen eens iets op te spa-ren. Je ontmoet misschien nog eens een jongen. Dat wil je toch?"

"Ja, heel graag zelfs".

Weg van thuis en zelf een gezin opbouwen.

"Dus je ziet het goed, vakjes maken, het lukt je best".

Als ik 's middags klaar ben fiets ik naar het postkantoor en open een rekening. Twee gulden zet ik er op. Trots als een pauw laat ik het boekje thuis zien.

"Nou, dat gaat wat worden met jou" zegt mama.

"Spaart u op een boekje?"

"Nee"

"Mevrouw heeft een doosje met gleufjes"

"Doosje of geen doosje, mijn geld vliegt de deur uit".

Vanaf die tijd let ik op, hoe zij haar geld besteedt. Voordat papa zijn weekloon afgeeft neemt hij er eerst wat voor zich zelf af. Mama steekt het geld allemaal in haar beurs. Iedere week heeft ze te kort. Van het geld dat papa met het beunhazen van grafzerken verdient, geeft hij haar ook een deel. Hij zegt dan heel trots:

"Hier vrouw, voor jou!"

"Schep maar niet zo op, ik heb er de rotzooi van in en om het huis en het meeste geld zit nog in je broek zak. Jij voelt je zo gauw rijk".

Als hij zich dan weer zo rijk voelt wil hij nog wel eens op een gebakje trakteren. Of hij stelt voor:

"Anna zullen wij met mijn verjaardag een gezellige avond houden?"

Papa is in juli jarig, dus bij mooi weer kan het buiten. Voor zoiets is zij wel te porren.

Och, denk ik, dat wordt weer zuipen.

Achter het huis wordt een vaatje bier met een kraantje op een tafel geplaatst, de glazen er omheen. Nog wat jenever wordt er besteld en om het helemaal goed op gang te maken, komt er een accordeonist spelen. Nog even bij de burens zeggen dat ze welkom zijn. Stoelen zijn er niet genoeg. Wij maken een verbinding door van stoel naar stoel een plank te leggen. Dit geheel wordt aan een lange tafel gezet.

Eerst koffie met gebak en ondertussen een spelletje of voordracht. Het omhulsel van een luciferdoosje wordt van neus naar neus doorgegeven. Lukt het niet, dan valt die persoon uit. Vreselijk vind ik deze spelletjes. De drank komt op tafel. Wanneer Rinus de drank door zijn aderen voelt vloeien, komt zijn acteertalent naar boven. Stilletjes verwijderd hij zich om even later terug te komen met Rika haar kleding aan. Een tasje bungelt aan zijn arm en onder de jurk vandaan komen zijn harige benen. Hij dribbelt door de kamer en zingt:

"Ik ben juffrouw Jansen"

Het is dan wel lachen. De eerste lichte soldaten zijn al weer uit Indië in Holland terug.

Zo ook Leo, een zwager van Rinus. Hij heeft vroeger nog eens met Rika gescharreld.

Deze Leo passeert over het pad onze tuin en ruikt bier. Hij wordt door ons uitbundig begroet. Hij is nog helemaal bruin van de tropenzon. Papa, al een flink glas bier op, slaat Leo joviaal op zijn schouder:

"Zo koloniaal, weer terug in Holland, nog een aapje voor me meegebracht?"

Leo lacht wat.

"Hier jong, neem er één op de goede thuiskomst".

Papa schuift hem een glas bier toe. Vertelt dan:

"Lang geleden was ik ook in Indië. Een mooi land met mooie vrouwtjes. Je had daar kans genoeg. Zeker ook wel op stap geweest? Toch geen kleine nonja achter- gelaten?"

"Nee Thieleman, maak je daar maar geen zorgen over".

Leo vertelt over de reis, het land, volk en over de politionele akties waar hij aan deelnam. Hij is weer blij thuis te zijn. Papa strekt zijn rug eens recht, legt zijn duim achter een rever van zijn jasje, ziet zichzelf in Indië op stap gaan en zingt zijn lied:

*"Op een mooie morgen kwam een jonge assistent
Door de Kampong heen.
Het was een leuke knappe vent.
Meisjes, jongens allen, allen keek hij aan.
Eén vond hij de mooiste.
Hij sprak haar dadelijk aan.*

Refrein:

*Ach Sarina toe de joeska nimt de abon tabé.
 Sa ja poe tidejoeska, ach Sarina, zeg niet nee.
 Want patoe de tide joeska, ik woon hier zo alleen.
 Het is eenzaam stil in mijn woning.
 Ach Sarina zeg niet nee."*

Papa draagt het prachtig voor. Het Maleis verzint hij zelf maar een beetje en iedereen zingt het mee. Een gelach en geklap volgt. Met veel grootspraak vertelt hij verder over Indië. Rika zegt:

"Je bent er wel op stap geweest, zo te horen. Straks hebben wij er nog een zus of broer rondlopen".

Dit hoort hij niet graag en bindt wat in. De drank zit op den duur goed in de man. Het wordt moeilijk een eind aan het feest te maken. Na zo'n feestje is de portemonnaie een stuk lichter. Er moet weer zuinig aan gedaan worden.

Onze vriendin van dansles woont in Oosterbeek. De zondag willen wij graag met elkaar doorbrengen. Bij haar thuis geeft dat geen problemen. Bij ons zeggen ze; eten doet ze maar thuis. Het gevolg is dat wij veel in Oosterbeek zijn. Met mooi weer vertoeven wij met jongens en meisjes aan de Rijn. Enkelen durven de rivier over te zwemmen. Martha is de laatste tijd steeds in gezelschap van de zelfde jongen. Het wordt vast wat met die twee. Voor thuis verzwijgt zij het nog. Na een paar weken vraagt zij of hij zijn opwachting mag komen maken. Hij valt in goede aarde, maar is niet spraakzaam. Papa haalt hem de woorden uit de mond. Hij volgt een cursus voor fijn metaalbewerker en heeft er zijn diensttijd in Indië net op zitten. Hij heet Kees. Papa loopt mompelend naar de keuken en zegt:

"Anna, weer een meeëter".

Veel meisjes hebben al verkering. Het wordt steeds moeilijker een vriendin te vinden om mee uit te gaan. Jongens vragen mij ook wel, maar ik vind er niet één echt aardig. Als ik de verhalen van meisjes hoor die verkering hebben, zij zitten iedere maand in angst dat ze niet ongesteld zullen worden.

"Als ik zo verkering moet hebben, dan liever niet".

Iedereen gaat fel tegen mij in, zelfs mama.

"Zoek jij maar met een lampje, alle jongens willen dat het eerst" zegt Rika.

"Zo één wil ik niet"

Misschien ben ik te serieus? Mama zegt:

"Een man die jij zoekt is moeilijk te vinden!"

In mijn verbeelding zie ik hem soms voor me, blond, breed en haar op armen en borst. Annie keek daar ook graag naar.

Maandagmorgen, wij maken ons klaar voor de nieuwe dag.

"Trek uit, trek uit zeg ik je".

Stientje komt hollend de kamer in. Steeds vaker ligt zij met mama overhoop.

"Wat is er nu weer?"

"Dat mens is gek, ik mag geen schoon onderbroekje. Volgens haar is het niet nodig iedere dag".

Met een rood hoofd komt mama haar na en gilt:

"Reken maar uit als vier meiden iedere dag een schoon broekje aan trekken hoeveel dat met elkaar wordt".

"Maar mama, het is echt wel nodig een schoon broekje daags. U wast ook maar een maal

in de veertien dagen, doe het dan iedere week".

"Dat kost me meer zeep, stroom, gas en water.

Terwijl ik mama sta te sussen smeert Stientje hem met haar schone onderbroek aan naar school.

"Die rotmeid, is ze er vandoor".

Als mama boodschappen haalt maken wij vlug een sopje en wassen onze kleren zelf uit.

Woest is ze bij thuis- komst wanneer ze het wasgoed aan de lijn ziet wapperen. Ze wil zo graag nieuwe gordijnen en zij heeft het geduld niet om het geld bij elkaar te sparen. Rika maakt haar het hoofd gek om het op afbetaling te kopen.

"Mama, niet doen, je betaalt het dubbel", zeg ik. Ze heeft niet naar mij geluisterd en is zonder met papa te overleggen, gordijnen gaan kopen. Ze is zo trots als een pauw als ze de gordijnen na lang naaiwerk op kan hangen. Maar alles valt in duigen, want papa maakt er een grote herrie om.

"Man, stel je niet aan, mag ik ook eens wat?"

Eens in het jaar wordt er in de Jozef kerk een missieweek gehouden. De paters die de week leiden. Zijn goede redenaars. Zij preken over hemel en hel en de kerk stroomt vol. In zo'n week zit papa in de kerk. Hij mag die donderpreken graag horen. Het doet hem wel wat, hij gaat weer te biecht, ontvangt de communie en geeft flink wat op de collecteschaal. Voor een tijd is hij weer een trouw lid van de kerk. Ze zijn het samen weer eens.

Gerard en Rika zijn al getrouwd, daar hebben ze niets meer over te zeggen. Martha haar vriend is niet katholiek, daar willen ze nog een stokje voor steken. Martha laat hem er niet om lopen. Stientje wordt gewaarschuwd niet meer met de gereformeerde meisjes en jongens om te gaan.

Op mij kunnen ze niets aanmerken. Het jong volk van katholiek Arnhem treft elkaar in "Nationaal" in de Bakkerstraat om op zondagavond te dansen of op theeschenkerij "Sonsbeek" om te tafel- tennissen. Niet dat ik daar zo goed in ben, maar wel als toeschouwer-ster. Ik ben tussen een gezellig stel jongelui verzeild geraakt en voel me echt een beetje volwassen worden. Martha trekt nu veel met Kees op en daar wil ze liever geen pottekijker bij hebben. Een van de jongens, Wim, heeft een motorfiets en met hem maak ik graag een ritje. Hij laat blijken dat hij me aardig vindt. Maar ik ben nog niet zo weg van hem en blijf onzeker, de kat nog even uit de boom kijken. En wie weet, misschien is mijn voorgevoel goed.

Het is zondag en met het hele stel komen wij de zaal in. Het orkestje zit op een verhoogd plateau voorin de zaal. Rondom de dansvloer staan tafeltjes en stoelen. Wij zitten graag achter in de zaal tegen de muur. Wij zijn wat laat, de plaatsen zijn al bezet en ik kijk in de blauwe ogen van één van de boosdoeners, het is een blonde jongen met krullend haar. Ik wend mijn ogen van hem af maar het is alsof ik de zijne in mijn rug voel priemen als ik twee stoelen voor hem plaats neem. Wim merkt iets aan mijn houding en vraagt:

"Wat is er?" Ik bloos.

"Zullen wij dansen?"

Wij gaan de dansvloer op en over Wim zijn schouder kijk ik naar de blonde jongen. Weer heb ik oogcontact. Bij het terug keren naar onze plaatsen knikt hij naar me. Wat voel ik me onrustig. Wij drinken wat en de muziek zet weer in. Dan staat de jongen ineens bij ons tafeltje en vraagt mij ten dans. Hij danst goed. Wie zou het zijn? Hij draagt een bruin kostuum met crème overhemd. Tijdens de eerste dans zegt hij niets. Onder de tweede dans vertelt hij mij dat hij met een vriend is en uit Groningen komt.

Wanneer hij me weer naar mijn plaats brengt kijkt Wim wat sneu. Dus geef ik hem de volgende dans. Nu wordt het wedstrijd dansen. De dansparen verzamelen zich op de dansvloer met een appel tussen de voorhoofden. De Groninger is Wim te vlug af.

Jammer voor hem maar de Groninger trekt mij meer. Wonder boven wonder blijven wij

als laatsten over op de dansvloer. Hij gaat weer keurig naar zijn tafeltje terug. Na afloop groet hij mij. Wim brengt mij naar de bus.

"Zie ik je nog deze week?" Ik haal mijn schouders op.

"Ik zal wel zien".

Smekend kijkt hij me aan, zwaait totdat de bus de bocht omgaat. Geen ander beeld heb ik meer voor ogen dan de jongen met het blond krullend haar en blauwe ogen. Appeltje noem ik hem.

Thuis vertel ik van de gezellige avond en de kennis- making met Appeltje. De week daarop denk ik hem er weer te ontmoeten, maar ik heb pech. Weken, maanden is hij in mijn gedachten totdat ik de moed maar opgeef. Met papa en mama ga ik naar een toneelstuk kijken in het Parochiehuis. Voordat het stuk begint kijkt een ieder de zaal wel rond. Ik draai mij ook halfom en het is alsof de vloer onder mij wegzakt, daar zit Appeltje.

Zachtjes zeg ik tegen mama eens stiekem op te letten.

"Hoe vindt u hem?"

"Hm, hm, gaat wel" Meer niet.

Hij heeft mij ook ontdekt. Tijdens de pauze is het zo vol dat ik hem niet zie. Na afloop bij de garderobe groet hij me heel vriendelijk en vertrekt met zijn vriend. Jammer dat een meisje geen jongen mag vragen. Steeds kijk ik naar hem uit. In het Parochiehuis wordt een dansavond gehouden. Mijn vriendinnen halen mij met veel moeite over om mee te gaan. In eigen parochie uitgaan vind ik niet zo leuk, liever zoek ik mijn vertier in de stad. "Deze keer komt er een goed bandje spelen", ze halen mij over. Wij zijn er als eersten en zien alles binnen komen. En dan zie ik Appeltje met zijn vriend en een meisje, hier uit de buurt, de zaal in komen. Ik stel me een beetje verdekt op. Afwachten bij wie van de twee het meisje hoort. De paren verzamelen zich op de dansvloer. De vriend staat op en vraagt het meisje ten dans. Zo, ik weet genoeg en draai wel zo dat ik opval bij hem. Ja, hij heeft me ontdekt. Ik wend me af, maar houd hem goed in het oog. Hij kijkt wat rond. Ja hoor, hij komt op mij af. Een beetje verlegen vraagt hij:

"Zullen wij?"

"Ja" zeg ik en het jubelt in me.

"Wat hebben we elkaar lang niet gezien. Ik ben zes weken ziek geweest, geelzucht".

Na de dans vraagt hij:

"Wil je wat drinken?"

Hij bestelt en blijft bij mij aan het tafeltje zitten. Stelt zich voor als Dolf Boon. Hij werkt intern bij een bakker in Elden. Na afloop loopt hij mee. Ik passeer met opzet de straat waar ik woon en sla een straat verder in. Vandaar loopt een pad tussen de huizen door naar onze achtertuin. Aan het pad staan de schuren van de bovenwoningen. Van hieruit zien ze me thuis niet aankomen. En tegen de schuren is het een heel mooi plekje om na te praten. Alleen bij praten blijft het deze avond niet. Ik word door hem gekust. En ik heb er om gevraagd door op het donkere pad te gaan lopen. Wij maken een afspraak voor de volgende zondagmiddag. Wat ben ik verliefd!

's Morgens vertel ik alles in geuren en kleuren.

"En wanneer zie je hem weer?"

"Zondagmiddag"

"Wij willen hem wel eens zien", zeggen ze.

"Wie had dat ooit gedacht, Paula op vrijerspad".

De hele week word ik geplaagd en ze zeggen:

"Wij lopen met je mee".

's Zondags maak ik me zo mooi mogelijk in mijn slaapkamer. Probeer dan zonder op te vallen de voordeur uit te glippen. Het lukt mij niet. Martha heeft mij in de gaten. Het hele spul staat klaar me te volgen.

"Mama, waarschuw ze nou".

Zij luisteren niet, Martha is de leidster en Kees doet net zo hard mee, ze heeft hem al goed in de ban. Mama lacht er ook nog om.

"Blijven jullie nu thuis, ik sta voor joker!"

Hoe ik ook smee, het helpt me niet. Stientje en Ria laten het halverwege toch afweten.

Martha en Kees blijven mij volgen. Waarom doen ze dit? Altijd heeft ze me al geplaagd. Als ik haar vertelde dat ik een jongen aardig vond en ze merkte dat ik me niet liet kussen, wist zij hem op de een of andere manier te versieren. Gelukkig heeft ze nu verkering. Vòòr de kerk heb ik mijn afspraak. Ik weet met mijn houding geen raad, ze lopen nog steeds bij me. Ik maak een smoes door te zeggen:

"Ze willen graag kennis met je maken".

Rotmeid, denk ik en sta wat te dralen. Nu zullen ze toch wel weggaan. Dan stel ik voor richting Rozendaal te lopen. Martha vindt dat een heel goed idee. Ik kan haar wel schieten. De middag verloopt aardig goed. Toch was ik graag alleen met hem geweest. Wij gaan elkaar steeds vaker zien en hebben veel te vertellen tijdens onze wandelingen. Hij vertelt:

"Ik kom uit een katholiek gezin van vier kinderen. Mijn vader werkt als voeger en is vroeger veel werkloos geweest, daardoor heb ik een arme jeugd gehad. Gelukkig weet mijn moeder goed met geld om te gaan en ondanks de armoede hebben wij een gelukkige jeugd gehad. Veertien jaar was ik toen ik als bakkersleerling ging werken voor f 2,50 met de kost. Op mijn achttiende kreeg ik een buikvliesontsteking. Het was op het kantje af". Wij lopen hand in hand en hij knijpt mij lichtjes.

"Stel je voor, dan hadden wij hier niet gelopen. Toen volgde de diensttijd en daar kreeg ik een koksopleiding. Direct daarna moest ik in Indië gaan dienen en werd als kok in een hospitaal te werk gesteld. Ik heb nooit aan akties hoeven deelnemen. Na twee jaar kon ik naar Holland terugkeren. Dat viel me wel tegen. Weer werken bij een uitzuiger van een bakker. Thuis benauwde het mij ook. Ik wilde op eigen benen staan en daarom ben ik gaan solliciteren".

"Bevalt het je een beetje?"

"Het werk wel, maar ik moet mijn kamer en bed delen met een andere knecht. In zijn dromen komt het voor dat hij mij gaat strelen. Daar moet ik niets van hebben".

"Heb je al eens eerder een meisje gehad?"

"Niet echt vast, alhoewel ik daar naar verlang. Jij dan?"

"Ook altijd maar losvast".

"Wie weet wordt het wat tussen ons?"

Wij blijven staan, hij neemt mijn hoofd in beide handen en kust me. Wat ben ik gelukkig, ineens moet ik huilen.

"Waarom die tranen?"

Ik vertel hem over mijn jeugd, de omstandigheden van toen en nu. Hij is stil na mijn verhaal. Nu kan hij zijn beslissing nemen. Zou het ja of nee worden?

Woensdagavond, de regen komt met bakken uit de lucht vallen. Waar moeten wij straks heen? Wij gaan al een paar maanden met elkaar om. Zal ik vragen of hij thuis mag komen? Het is zo'n rommel in huis. De was hangt door de kamer en het aanrecht staat vol afwas. Vlug ga ik aan het ruimen en zet koffie. Vraag dan:

"Is het goed als Dolf straks koffie komt drinken?" Er is niets op tegen. Ik loop hem tegemoet. In de verte zie ik hem hard trappen, op zijn sportfiets, aankomen.

"Sta je mij al op te wachten?"

Hij geeft me een kus met z'n natte snoet. Het is een eind fietsen van Elden naar de Geitenkamp.

"Wat gaan we beginnen met dit natte weer?"

"Je mag thuis koffie komen drinken"

Hij trekt zijn natte kleding in de keuken uit. In de kamer zit iedereen om de tafel hem op te wachten. Ik ben wat zenuwachtig als hij zich voorstelt en schenk voor allen koffie in. Mama gaat gewoon met haar breiwerk verder. Ria maakt haar huiswerk.

Door Stientje en Martha wordt hij goed opgenomen. Ze kunnen niets anders zeggen dan dat hij er sportief uitziet in zijn bruine tweedjasje met leren knopen. Van zijn overhemd draagt hij de bovenste knoopjes los, het is goed te zien dat hij behaard is. Terwijl papa zijn koffie slurpt vraagt hij Dolf wat hij voor de kost doet. Hij vertelt hem over zijn werk, vakdiploma's en diensttijd.

Als papa alles aan de weet is gekomen laat hij zich op de divan vallen en snurkt binnen tien minuten, het gebit heeft hij uit zijn mond. Na een tijdje stoot mama hem wakker en zegt:

"Zoek je bed op als je moe bent, maar lig hier niet te snurken".

Buiten is het intussen droog geworden. Dolf kijkt mij aan en zegt:

"Ik ga maar weer eens op huis aan". Hij groet.

Ik breng hem een eindje op weg. Wij praten wat samen en het is aan hem te merken dat het is tegengevallen. Wij geven elkaar een afscheidskus en daar gaat hij weer, tot zaterdag. Na deze avond ben ik bang dat het niets zal worden. Weer terug thuis gekomen ligt papa nog te snurken.

"Nou, dat duurde lang voor je weer terugkwam", zegt mama.

"Och even staan praten" verontschuldigt ik me. Martha lacht en zegt:

"Vrijen zal je bedoelen".

"Ja, dat ook nog even" en ik vraag:

"Hoe vindt je hem mama?"

"Gaat wel, ook in Indië geweest he?"

"Wat doet dat er toe?"

"Die daar geweest zijn..., praat me er niet van".

Papa staat van de divan op, kijkt slaperig om zich heen en rekt zich uit.

"Is hij al weg?"

"Och man, al wel een uur", zeg ik.

"Bakker meid, vaste armoe!", waarop ik mijn woordje klaar heb door te zeggen:

"Beter als een steenhouwer die zuipt".

Hier schrik ik zelf toch wel van en verlaat vlug de kamer. Op mijn bed laat ik mij vallen en denk, hoe durven ze zo te praten. Ik heb altijd uitgekeken naar een jongen die katholiek is en een vak verstaat. Mama durft ijskoud te zeggen dat hij niet deugt. Er werd toch niet gevraagd of ze naar Indië wilden! Hij heeft nog nooit een meisje gehad ondanks zijn drieën-twintigjaren. In Indië, heeft hij mij verteld, was er kans genoeg om met een vrouw te zijn. Hij plaatst een meisje op een hoog voetstuk. Zij moet de moeder van mijn kinderen worden. Die wil hij later graag. Ver-drietig val ik in slaap. De weken die volgen zijn heerlijk. Al onze vrije tijd brengen we samen door, vermaken ons met fietsen, wandelen, zwemmen en drinken een drankje in Rutex. Al-leen het samenzijn is al fijn. Met mooi weer fietsen wij naar Otterlo en daar zie ik hem voor het eerst in zijn zwembroek. Ik moet ineens lachen. Hij bloost en vraagt:

"Wat is er om mij te lachen?"

"Niets, helemaal niets. Ik moet ineens aan Annie denken. Zij wilde zo graag een jongen met haar op de borst. De foto's van haar correspondentievriend bekeken wij met een vergrootglas. Wat zou ze van jou zeggen? Zelfs op je rug heb je haar".

De gedachte aan Annie maakt mij ook weer even droevig, waarom ik en zij niet? Op onze buik liggen wij naast elkaar in het gras.

"Mooi ben je in badpak".

"Vindt je? Ik vind mij zelf niet mooi"

"Als ik het dan maar vindt"

Hij draait zich op zijn rug en ik op mijn zij. Aai hem dan even over zijn borsthaar en zeg:

"Lekker ruig!"

"Kijk", zegt hij en even doet hij zwembroek wat terug.

"Dit is het litteken, overgehouden van de buikvlies- ontsteking".

"Allemachtig, jou hebben ze goed te pakken gehad"

"Ik heb er toen behoorlijk van langs gehad. Toch was ik weer gauw de oude. Wat wil je ook, ik kom uit een sterk geslacht" zegt hij trots. Gelukkig voor ons, want als het anders verlopen was lagen wij nu niet samen zo lekker in de zon."

Hij kijkt me aan, strijkt dan over mijn schouders langs mijn rug. Heerlijk zijn handen.

"Een velletje als zijde"

Ik ben gevleid.

Rood van de zon en moe van het fietsen gaat ieder naar huis.

"Wij hebben een prachtige dag gehad" roep ik bij thuiskomst.

"Dat is je aan te zien, je gezicht is verbrand. Waar ben je geweest?"

Ik vertel over de hele dag in geuren en kleuren. Rika denkt mij nog meer uit te kunnen horen. Maar ik zeg:

"Nee, Rika alleen zijn litteken heb ik gezien"

"Maak dat de kat maar wijs"

Ik word kwaad op haar. Het moet toch kunnen met elkaar om te gaan zonder direkt in bed te kruipen? Ik ga nog geen jaar met hem. Vlug vertelt Rika het aan de anderen, het geeft weer stof tot plagen. Met deze verhalen kom ik bij Dolf.

"Ik begrijp dit alles niet. Bij mij thuis gebeuren deze dingen niet. Je moet maar eens naar mijn ouders".

Wij willen beiden netjes bij zijn ouders komen. Dolf laat zich een kostuum aanmeten en ik draai iedere cent om, want ik wil zo vlug mogelijk een mantelpakje.

"Sinds je met die knul gaat, kan er niets meer af. Maar ja wat wil je een Groninger, ze staan er om bekend".

"Ja, maar hoor eens mama, hij wil een bakkerij met winkel gaan kopen en daar moeten wij hard voor gaan sparen".

"En jij achter de toonbank Paula" zegt Martha.

"Kind, je kunt niet eens vlug rekenen".

Mevrouw en meneer zijn bij een bridgeclub. Mij vragen ze om op woensdagavond op de kinderen te passen. Ik kan er weer wat extra's mee verdienen, wel vraag ik of Dolf bij me mag komen. Zij hebben geen bezwaar. Op deze avonden kroelen wij heel wat af.

"Zullen wij zaterdagavond naar de schouwburg gaan? Heintje Davids treedt daar op en ik weet dat je van lachen houdt".

Het lijkt mij het einde en vlieg hem om de hals. Nog nooit ben ik in de schouwburg geweest. Dolf heeft zijn kostuum al thuis en ik ga mijn pakje vòòr zaterdag kopen. Wij trekken het met het schouwburgbezoek aan. In de kast liggen nog witte katoenen klepbrokken uit Amerika, daar knip ik een blouse uit. Ik vraag mama om de naaimachine, maar zij vertrouwt hem mij niet toe. Als zij even de hielen gelicht heeft pak ik hem toch en smeer er mee naar boven. Ik ben niet zo'n naaister maar het lukt mij de blouse in elkaar te naaien. Met mijn nieuwe blouse en rokje kom ik triomfantelijk de kamer in. Het jasje draag ik aan het lusje over mijn schouder. Ik loop de kamer tweemaal rond en trek mijn jasje zwierig aan.

"Hoe staat het me mama?"

"Toch mijn naaimachine gebruikt?"

"Ja en net op tijd klaar"

"Rotmeid" Ik lach:

"Nou, zeg eens hoe staat het?"

"Mooi pakje, zoiets wil ik in het grijs".

Zou ze jaloers zijn?

Dolf is zo knap in zijn nieuwe kostuum. Hand in hand gaan wij op weg naar de schouwburg voor een leuke avond. Heintje, het kleine gedrochtje heeft voor de pauze de hele boel al aan de gang. Ze kan er wat van; de zaal giert. Na de pauze wordt ik ineens onwel. Ik kan moeilijk opstaan en de zaal verlaten, wij zitten midden in een rij. Het is niet meer uit te houden, ik moet de zaal wel uit. Nog maar net buiten de zaal geef ik over. Ik schaam mij verschrikkelijk en Dolf probeert zo goed en zo kwaad als hij het kan de boel schoon te maken. Ziek kom ik thuis.

"Zijn jullie er nu al?"

Wij vertellen hoe de avond verlopen is en Dolf gaat naar huis. Als ik boven ben komt mama nog even kijken en blijft om me heen dralen, zegt dan:

"Ben je in verwachting?"

Ik weet niet wat ik hoor, ze weet toch onderhand hoe ik ben.

"Waar denkt u aan, ik ben gewoon ziek"

"Je bent hele avonden met die knul alleen, vertel me nou niet dat je uit je neus zit te

eten".

Ik kwak de deur voor haar neus dicht en roep:

"Nee, ik eet niet uit mijn neus".

"Dan is hij vast niet goed!", roept ze nog.

Zondagmorgen blijf ik lang op mijn kamer. 's Middags komt Dolf. Rika is er ook. Wij drinken samen thee. Ik kan niet alleen met Dolf praten. Hij laat me een vlek in zijn broek zien die hij er niet uit kan krijgen. Ik neem hem mee naar mijn slaapkamer, waar ik vlekkenwater heb. Als wij goed en wel boven zijn hoor ik Rika zeggen:

"Die twee zijn samen boven". Direkt daarop roept mama onderaan de trap:

"Zeg, twee daar boven, komen jullie eens gauw beneden, het is hier geen hoeretent!"

Verontwaardigd komen wij de trap af en gaan de straat op. Wij lopen en praten en weten niet hoe het verder moet. Alle respect voor mijn moeder is over. Heel haar levensweg heeft ze mij verteld in de uren die wij 's avonds samen zaten. Veel problemen, die zij eigenlijk niet kon vertellen, waarvan ik geestelijk last kreeg. Kent ze me nu nog niet? Gezworen heb ik me zelf hen geen verdriet te doen. Ik hou veel van Dolf en het is voor ons best moeilijk de uurtjes die wij samen zijn elkaar niet echt te beminnen. Wij willen samen een goede start maken. Hebben ze dan geen ogen in de kop? Dolf is toch een nette vent? Mama klaagt altijd dat haar hele leven verkeerd gelopen is. Nu maakt ze volgens mij weer een grote fout door ons zo te behandelen. Hoeveel weken heeft ze niet bij Annie gewaakt, angst gehad om haar kwijt te raken. Als ze zo doorgaat, raakt ze mij ook kwijt. Ik hou best van haar, maar wil met Dolf verder. Hij troost mij en zegt:

"Dit soort toestanden zijn mij vreemd Paula".

Op haar vrije maandagmorgen moet Martha thuis helpen het huis schoon te maken. Zij moppert er vaak over, nooit heeft zij een uurtje voor zichzelf. 's Avonds haal ik haar van het werk en samen fietsen wij naar huis.

"Moet je nou horen", zegt Martha zodra ze me ziet.

"Wij moeten meer kostgeld gaan geven. Het meeëten van de jongens op zondag wordt mama te duur. Wij doen het niet hoor en jij houdt je poot ook stijf. Ze kan het niet hebben dat wij sparen.

"Ik heb gezegd dat ik voortaan 's zondags bij Kees eet en geen cent méér afgeef"

"Hoe moet ik er mee aan? Dolf en ik kunnen nergens anders terecht?"

Bij onze thuiskomst zegt mama:

"Martha zal je wel ingelicht hebben, Zaterdag gaat het in"

"Ik prakizeer er niet over, ik eet alleen het weekend thuis".

"Hoe denk je over die knul?"

Ik weet me geen houding te geven als Dolf zondags aan tafel plaatsneemt. Tegen hem zeggen ze het niet. Hij voelt het aan want bij de eerstvolgende keer heeft hij zijn brood bij zich. Ik kan hem wel omhelzen!

Achter mijn rug om zijn ze in mijn betrekking geweest. Hebben mevrouw en meneer verteld over mijn slechte gedrag en het feit dat ik niet meer geld af wil geven. Ik weet niet wat ik hoor en vertel hen de hele toestand.

"Zoek je eigen weg, Paula" raden ze me aan. Het ergste is, wanneer mama Dolf alleen treft en hem vertelt dat ik avonden bij nacht en ontij thuiskwam. Dit is de druppel die de emmer doet overlopen. Wij gaan met papa en mama praten en zeggen dat het zo niet langer gaat en dat wij werk gaan zoeken voor dag en nacht.

's Avonds ga ik uit mijn werk direkt door naar mijn slaapkamer. Martha is minder af, zij moet nog warm eten. De zondagen zijn voor ons het ergste. Wij zwerven wat op straat. Dat hoeft gelukkig niet lang, al gauw vind ik een nieuwe betrekking. Zestig gulden in de maand ga ik verdienen met kost en inwoning. Dinsdagmiddag en om de veertien dagen zondags vrij. Dolf mag er ook komen. Ik ben nu negentien jaar.

Erg vind ik mijn betrekking te verlaten, waar ik vijf jaar heb gewerkt.

De dag voor mijn vertrek pak ik de koffer. Mama komt naar mij toe:

"Je mag wel thuis blijven," heeft ze spijt?

"Dat gaat niet meer mama". Ik pak verder.

De volgende morgen blijft ze in bed liggen. Voor ik weg ga klopt ik op de deur van haar slaapkamer. Als zij geen klink geeft open ik stil de deur.

"Dag mam, ik ga".

Zij houdt zich slapende.